

III

Cilt/Sayı: III

ISSN 2667-7253
e-ISSN 2687-3885

KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ

KARABÜK TÜRKOLOJİ

Dergisi

2021

KARABÜK
2021

2021

Cilt/Sayı III

ISSN 2667-7253
e-ISSN 2687-3885

KARABÜK TÜRKOLOJİ

Dergisi

2021

KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

Karabük Türkoloji Dergisi

KARABÜK
2021

Karabük Türkoloji Dergisi: Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.--
Karabük : Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, 2019-

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı

ISSN **2667-7253**
e-ISSN **2687-3885**

Elektronik ortamda da yayımlanmaktadır:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katud>

1. TÜRK DİLİ – SÜRELİ YAYINLAR. 2. TÜRK EDEBİYATI.
3. DİLBİLİM.

Asos İndeks, LMA ve Sobiad tarafından dizinlenmektedir.

Baskı:
Karabük Üniversitesi

Karabük Üniversitesi Rektörlüğü Kütüphane ve Dokümantasyon Daire
Başkanlığı tarafından bastırılmıştır.

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Nodirkhon Khasanov
Doç. Dr. Ramazan Ahmedov
Doç. Dr. Türkan Gözütok
Doç. Dr. Cıldız İsmailova
Doç. Dr. Enver Kapağan
Doç. Dr. Mustafa Kundakçı
Doç. Dr. Şerife Ağarı
Dr. Öğr. Üyesi Saidbek Boltabayev
Dr. Öğr. Üyesi Nimet Kara Kütükçü
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Taş
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Topak
Öğr. Gör. Yılmaz Bacaklı

Sorumlu Müdür-Baş Editör : Dr. Öğr. Üyesi İsmail Taş (Baş Editör)
Yayıma Hazırlayan : Dr. Öğr. Üyesi İsmail Taş
Düzeltili : Dr. Öğr. Üyesi Saidbek Boltabayev
Dr. Öğr. Üyesi Esra Kılınç
Öğr. Gör. Yılmaz Bacaklı
Yabancı Dil Düzeltili : Prof. Dr. Mehmet Turgut Berbercan
Arş. Gör. Yusuf Karatay

Yurt Dışı Temsilcilikler ve Yurt Dışı İrtibat Noktaları:

Mısır : Dr. Sami Ahmed (Ezher Üniversitesi Diller ve Tercüme Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)

Suudi Arabistan : Dr. Majed Zouba (King Saud Üniversitesi)

Rusya : Prof. Dr. Elfine Sibgatullina, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü

Prof. Dr. İldar Yunusov, Rusya, Tataristan Devlet Üniv.

Amerika : Prof. Dr. Timur Kocaoğlu, Michigan University, ABD

Çin : Doç. Dr. Osman Cüme, Northwest Minzu University

Özbekistan : Prof. Dr. İbrahim Hakkul, Özbekistan İlimler Akademisi
Prof. Dr. Kasımcan Sadikov, Özbekistan, Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi

Doç. Dr. Marufcan Yuldaşev, Özbekistan Devlet, Sanat ve Medeniyet Üniversitesi

Azerbaycan : Prof. Dr. Almaz Ulvi, Azerbaycan İlimler Akademisi

Kazakistan : Doç. Dr. Toralı Kıdır Kazakistan Farabi Milli Üniversitesi

İran : Doç. Dr. Ebrahim KHODAYAR, Tarbiyat-e Modarres Üniversitesi

Hakem Kurulu

(Hakem Listesi İsmi ve Unvana Göre Sıralanmıştır.)

- Prof. Dr. A. Azmi Bilgin
Prof. Dr. Abdildacan Akmataliyev
Prof. Dr. Abdullah Uçman
Prof. Dr. Abdülkadir Emeksiz
Prof. Dr. Abid Nazar Mahdum
Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk
Prof. Dr. Alsu Kamaliev
Prof. Dr. Almaz Ulvi
Prof. Dr. Ayşe Gül Sertkaya
Prof. Dr. Bayram Durbilmez
Prof. Dr. Bilal Gökkr
Prof. Dr. Cengiz Gökşen
Prof. Dr. Ceval Kaya
Prof. Dr. Elfine Sibgatullina
Prof. Dr. Fatma Açık
Prof. Dr. Fikret Turan
Prof. Dr. Gülden Sağol
Prof. Dr. Gülsel Sev
Prof. Dr. Handan İnci
Prof. Dr. Hanifi Vural
Prof. Dr. Hayati Develi
Prof. Dr. Hikmet Koraş
Prof. Dr. İbrahim Hakkul
Prof. Dr. İldar Yunusov
Prof. Dr. İsmail Çalışkan
Prof. Dr. İsmail Güleç
Prof. Dr. İsmail Parlatır
Prof. Dr. Kasımcan Sadikov
Prof. Dr. Kâzım Yetiş
Prof. Dr. Kemal Eraslan
Prof. Dr. Kemal Yavuz
Prof. Dr. Mehmet Tekin
Prof. Dr. Mehmet Turgut Berbercan
Prof. Dr. Metin Özarslan
Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan
Prof. Dr. Muhammet Yelten
Prof. Dr. Muharrem Dayanç
Prof. Dr. Muna Yüceol Özezen
Prof. Dr. Musa Duman
Prof. Dr. Mustafa Özkan
Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın
Prof. Dr. Nadir İlhan
Prof. Dr. Necmettin Gökkr
Prof. Dr. Nevzat Özkan
Prof. Dr. Nodirkhon Khasanov
Prof. Dr. Nuri Yüce
Prof. Dr. Orhan Yavuz
Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya
Prof. Dr. Ömer Kara
Prof. Dr. Önal Kaya
Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu
Prof. Dr. Ruhi Ersoy
Prof. Dr. Selahattin Tolkun
Prof. Dr. Shuhrat Sirojiddinov
Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan
Prof. Dr. Şuayip Karakaş
Prof. Dr. Tanju Oral Seyhan
Prof. Dr. Timur Kocaoğlu
Prof. Dr. Tuncer Gülensoy
Prof. Dr. Uwe Bläsing
Prof. Dr. Vahit Türk
Prof. Dr. Yakup Karasoy
Prof. Dr. Yunus Kaplan
Prof. Dr. Zeki Taştan
Prof. Dr. Zuhul Kültüral
Doç. Dr. Ahmet Naim Çiçekler
Doç. Dr. Abdullah Murad Tilavov
Doç. Dr. Aynura Kadırmabetova
Doç. Dr. Cıldız İsmailova
Doç. Dr. Ebrahim Khodayar
Doç. Dr. Enver Kapağan
Doç. Dr. Marufcan Yuldaşev
Doç. Dr. Meerim Kolbayeva
Doç. Dr. Mehmet Gedizli
Doç. Dr. Muhammed Alim Labib
Doç. Dr. Muhammet Abay
Doç. Dr. Murat Elmalı
Doç. Dr. Mustafa Altun
Doç. Dr. Mustafa Kundakçı
Doç. Dr. Nurzina Iysayeva
Doç. Dr. Osman Cüme
Doç. Dr. Ömer Yağmur
Doç. Dr. Ramazan Ahmedov
Doç. Dr. Selçuk Atay
Doç. Dr. Sema Özher Koç
Doç. Dr. Sirderyahan Utanova
Doç. Dr. Sherzodkhon Mahmudov
Doç. Dr. Şerife Ağarı
Doç. Dr. Toralı Kıdır
Doç. Dr. Türkan Gözütok
Doç. Dr. Uğur Gürsu
Doç. Dr. Yakup Poyraz
Dr. Öğr. Üyesi Abidin Karasu
Dr. Öğr. Üyesi Ash Zengin
Dr. Öğr. Üyesi Didem Akyıldız Ay
Dr. Öğr. Üyesi Fahri Dağı
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Taş
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uluçay
Dr. Öğr. Üyesi Özcan Tabaklar
Dr. Öğr. Üyesi Saidbek Boltabayev
Dr. Öğr. Üyesi Selim Gök
Dr. Öğr. Üyesi Sevinç Ahundova
Dr. Öğr. Üyesi Zafer Topak

KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ Cilt / Sayı III
İÇİNDEKİLER

MAKALELER

Nuray Demir Öztürk

Türkçedeki Arapça Kökenli
Örtmece Söz Varlığı Üzerine 1-13

Mustafa Özkan

Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesindeki
Arkaik Söz Varlığı Hakkında-I 14-43

İsmail Taş

Elision In Turkish 44-57

Paşacan Kencayeva

Özbek Öykücülüğünde Kadın Ruhunun Tasviri 58-66

Zeynep Kaplan

Oyun Tekerlemelerinin İşlevsel Özellikleri 67-84

TANITMA

Osman Kamil Başören

Selçuk Atay, Üstat Ekrem, Hece Yayınları,
Ankara 2021, s.328, ISBN 978-605-7547-95-8
(Tanıtma) 85-89

TÜRKÇEDEKİ ARAPÇA KÖKENLİ ÖRTMECE SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE*

ON THE ARABIC ORIGINATED EUPHEMISTIC WORDS IN TURKISH LANGUAGE

Nuray DEMİR ÖZTÜRK**

ÖZ

Etkileşim, bireyler ve toplumlar arasında yadsınamaz bir gerçektir. Bu etkileşim sonucunda, bireyler ve toplumlar ister yakınında ister uzağına olsun kendisinde bulunmayan bilgiyi almak ve kullanmak ister. Bu bilgi tek başına alınmaz, onu karşılayan sözcük ve kavram alanıyla birlikte karşı dile geçer. Dolayısıyla, bir dilin kendi söz varlığında bulunmayan bir sözcüğü kendi diline eklemesine alıntılama denir. Alıntılama gerektiren nedenlerin başında bilgi ve özentisi gelse de ikincil nedenlerden biri sayılabilecek örtmece de önemli bir kavramdır. Örtmece cinsellik, bedenin bazı parçaları, hastalıklar, ölüm, din, boşaltım gibi çeşitli alanlarda kimi varlık ve nesnelere kaynaklı korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelik bir değıştirme olarak adlandırılabilir. Burada amaç sözcükleri değıştirme yoluyla kişide uyandıracak olumsuz etkinin azaltılmasıdır. Bu etki azaltılırken çağrışım gücü yumuşak, zararsız, olumlu olan sözcükler benimsenir. Tabunun etkisiyle kullanıldığı düşünülen örtmeceler için Türkçede *şekle dayalı örtmeceler*, *anlama dayalı örtmeceler* ve *alıntılama* biçiminde yapılan gruplandırmalar söz konusudur. Bu yazıda ise, daha önce hiçbir çalışmada ele alınmamış olan Arapçadan alıntılanmış örtmece sözcükler grubu konu edilecektir. Hem psikolojik hem de kültürel olarak bir kaçınma eylemiyle ilişkilendirilen bu sözcüklerden Türkçe kurallar çerçevesinde oluşturulanlar ele alınmayıp; başka bir kültürel alana özgü sözcüklerin benimsenmesinin nedenleri sorgulanacak ve Arapçadan alıntılanmış örtmece kategorisinde değılendirilen bu sözcükler anlamsal olarak incelenip alt başlıklara ayrılacaktır. Böylece, hem Türkçeye

* Bu makale 03.07.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.07.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.07.2021 tarihinde hakem raporlarının değılendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Nuray Demir Öztürk, Türkçedeki Arapça Kökenli Örtmece Söz Varlığı Üzerine, *Karabük Türkojji Dergisi*, Cilt/Sayı: III (2021), Karabük 2021, s. 1-13.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 10.7596/katud.20102021.001

** Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, demimurayozturk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4751-9056>

giren Arapça alıntı sözcük kategorisinin örtmece alanı belirlenmeye çalışılacak hem de Türk dilinin yabancı kökenli bir dilden örtmece alanında kullanmak üzere seçtiği bu sözcükler üzerine saptamalarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Örtmece, örtmeceli sözcükler, alıntılama, Arapça alıntı sözcük.

ABSTRACT

Interaction between individuals and societies is an undeniable fact. Thanks to this interaction, individuals and societies can access the information that they do not have and use it, whether this information be near or far. This information is not taken alone, it is transmitted to another language with the words and conceptions that correspond to it. When a language receives a foreign word that does not exist in its vocabulary it is called loanword. Although knowledge and emulation come first among the reasons that lead quotation; euphemism, which can be considered as one of the secondary reasons, is also an important concept. Euphemism can be described as an interchange in various areas such as sexuality, parts of the body, diseases, death, religion and excretion in order to prevent feelings such as fear, fright and disgust that certain creatures and objects cause, and to avert bad impressions and connotations. The aim here is to reduce the negative effect on person by changing the words. To reduce this effect, words carrying soft, harmless and positive connotations are selected. For euphemisms that are thought to be used with the effect of taboo, in Turkish there are form-based euphemisms, meaning-based euphemisms and groupings as quotations. In this article a group of euphemistic words transmitted from Arabic into Turkish will be discussed, which has not been addressed in any previous study. Of these words, which are associated with an act of avoidance, both psychologically and culturally, those formed within the framework of Turkish rules are not discussed. Instead, the reasons for the adoption of the words belonging to a certain cultural field will be questioned. Furthermore these euphemistic words transmitted from Arabic will be analyzed semantically and divided into subheadings. Thus, both the euphemistic area of the Arabic words transmitted into Turkish will be tried to be determined and some remarks will be made on the words that chosen from a foreign language to be used in the euphemistic field by Turkish language.

Key Words: Euphemism, euphemistic words, loanword, Arabic loanwords.

Giriş

Toplumlar arasındaki etkileşimin sonucunu en açık şekilde gösteren örnekler birbiriyle temas eden toplumlar arasındaki sözcük alışverişidir. Alıntılanan sözcüklere dikkat edildiğinde büyük bir kısmının ihtiyaç ya da prestijden kaynaklı olarak alıntılandığı görülür. Buna rağmen ikincil ve sık nedenlerden sayabileceğimiz örtmeceler de önemli bir kategoriye oluşturur. Örtmece, Yunanca kökenli *εὐφημισμός* *eu* ‘iyi, güzel’, *pheme* ‘konuşma, söz’ kelimelerinin birleşiminden doğarak ‘güzel kelimelerle konuşmak’ anlamına gelmiştir¹. İngilizcede *euphemism*, Fransızcada *euphémisme*, Almandada *Euphemismus* olarak adlandırılan bu kelime için Türkçede ‘edebi kelimeler’, ‘güzel adlandırma’, ‘hüsnü tabir’, ‘güzelleme’ veya ‘örtmece’ sözcükleri kullanılmaktadır.

Türkçe sözlükte *örtmece* ‘Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edipli bir biçimde anlatılması, edebikelam’ olarak açıklanmıştır. Campbell, *örtmeceyi* müstehcen, tiksindirici, tabu olarak kabul edilen veya başka şekilde rahatsızlığa sebep olan, başka bir kelimenin yerini alan kelime olarak tanımlar². Bussmann, *örtmece* için retorik kinaye, aşağılayıcı çağrışımları olan sakıncalı bir kelimenin yerine hoş bir alternatif ifadelerini kullanmıştır³. Howard’a göre örtmece, uygunsuz, sert, patavatsız ifadelerin daha müphem, yumuşak ve dolambaçlı olanlarıyla değiştirilmesi olayıdır⁴. Fromkin ve Rodman’ın tanımında örtmece, korku veren ve hoş olmayan konulardan kaçınmak için kullanılan veya tabu sayılan kelimelerin yerine kullanılan kelime veya kelime gruplarıdır⁵. Abrams, örtmeceyi utandırıcı veya zor durumda bırakıcı olarak düşünülen ifadelerin yerine kullanılan zararsız ifade olarak kullanır⁶. Aksan, örtmeceyi güzel adlandırma olarak nitelemiş ve kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayı olarak tanımlamıştır⁷. Burada verilen tanımlardan yola çıkılacak olursa örtmece için, söylendiğinde hoş olmayacak bir kelimenin etkisini azaltmak amacıyla söylemin değiştirilmesi, anlam değişmesi bile söyleyişin farklılaştırılarak o

¹ Hayriye Bilginer, “Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırma”, *Türk Dili*, S. 598, Ekim 2001, s. 441.

² Lyle Campbell, *Historical Linguistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013, s. 57.

³ Hadumod Bussmann, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Routledge, London 1996, s. 387-388.

⁴ Philip Howard, *The State of the Language*, Oxford University Press, 1985, s. 101.

⁵ Victoria Fromkin-Robert Rodman, *An Introduction to Language*, Harcourt Brace College Publishers, 1993, s. 304.

⁶ M.H. Abrams, *A glossary of Literary Terms*, Harcourt Brace College Publishers, 1993, s.304.

⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK, Ankara 1988, s. 98.

sözcüğü ifade etmek olarak tanımlayabiliriz. Örtmece kavramından bahsedilirken örtmeceyle ilişkili olarak en sık karşılaşılan bir başka kavram tabudur. Kaptan Cook'un seyahatleri aracılığıyla uzak Asya'da konuşulan Polonez dillerinden Batı dillerine oradan da Türkçeye geçen *tabu ta*: işaretlemek, *pu*: olağanüstü kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir⁸. *Tabu* bir toplumdaki dini ve ahlaki kısıtlamalarla desteklenen toplumsal ve kültürel yasaklamalardır. Dolayısıyla tabulardan kaçmak amacıyla insanlar örtmece kelimelere ihtiyaç duyarlar. Böylece bu iki kavramın birbiriyle doğrudan ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

B. Warren, örtmeceleri en yaygın oluşum biçimlerine göre şekle dayanan ve anlama dayanan örtmeceler olarak iki gruba ayırmıştır. Şekle dayalı örtmeceler grubunu üç kısma ayırıp alıntı sözcükleri de bu kısmın üçüncü başlığına dahil etmiştir⁹. Bu çalışmada da ilk olarak Arapçadan Türkçeye alıntılanmış örtmece sözcükleri anlama dayalı olarak gruplayacağız.

A. Türkiye Türkçesinde Örtmece Yapılırken Kullanılan Arapçadan Alıntılanmış Sözcükler

1. Ölümle İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Yaşam, ölüm gibi önemli kavramlar bütün insanoğlu için hem ilgi çekici hem merak uyandırıcı olmuştur. Bu kavramlar kullanılırken tüm toplumlarda olduğu gibi bizim toplumumuzda da kavramın insanda yarattığı çağrışımlarla alakalı olarak kullanılan kelimelerde çeşitlilik söz konusudur. Ölümle alakalı kavramlar kullanılırken bir yumuşatma ve ölümün yarattığı sertliği adeta kırmak amacıyla hem Türkçe kendi içinde çeşitli sözcükleri tercih etmiş hem de Arapçadan farklı sözcükler alıntılama gayreti göstermiştir.

1.1. 'Ölü' Kavramı İçin Kullanılan Sözcükler

Türkiye Türkçesinde ölmüş bir kimse için 'ölü' ifadesinin doğrudan kullanılması hem korkutucu hem de ölmüş olan kişiye bir saygısızlık gibi düşünüleceğinden Arapçadan bu kavram için pek çok sözcük alıntılanmıştır, aralarında ince anlam farklılıkları bulunmuş olsa da bu kelimeler 'ölü' kavramı için kullanılmıştır: *naaş* 'ölen insanın vücudu', *beden* 'gövde', *ceset* 'ölü beden', *cenaze* 'gömülmeye hazırlanmış insan ölüsü', *mevta* 'ölmüş kimse', *meyyit* 'ölü', *merhum* 'ölmüş Müslüman erkek', *merhume* 'ölmüş Müslüman kadın', *emval* 'ölüler', *maktul* 'öldürülmüş kişi'.

1.2. 'Ölmek' Kavramı İçin Kullanılan Sözcükler

⁸ Kerim Demirci, "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine", *Milli Folklor*, 2008, S. 77, s. 22.

⁹ Beatrice Cecilia Warren, "What Euphemisms Tell Us about the Interpretation of Words" *Studia Linguistica*, 46 (2) s. 133.

Ölmek kavramı bir kimse için kullanıldığında sert ve ürkütücü olurken yine bu kavramı daha yumuşak ve hoş bir biçimde ifade etmek maksadıyla hem alıntı sözcüklere hem de çeşitli kelime gruplarına başvurmak Türkçenin tercihi olmuştur:

vefat ‘ölüm’, *mevt* ‘ölüm’, *cinayet* ‘adam öldürme’, *idam* ‘öldürme’, *intihar* ‘kendi kendini öldürme’, *ecel* ‘ölüm zamanı’, *beka alemine göçmek*, *ebedi istirahatgâhına uğurlanmak*, *hakkın rahmetine kavuşmak*, *rahmet-i rahmana vasıl olmak*, *vadesi bitmek*, *vakti gelmek*, *son nefesini vermek*, *ömürü vefa etmemek*, *kurban gitmek*, *emri hak vuku bulmak*, *ebediyete intikal etmek*, *irtihal-i dar-ı beka eylemek*, *maddi vücudu aramızdan uful etmek*, *merhum olmak*.

1.3. ‘Gömüt’ ve ‘Gömmek’ İçin Kullanılan Sözcükler

Ölünün gömülü olduğu yerin ifadesinde ve gömme sözcüğün anlatımında da Türkçenin yine özenli ifadelerle başvurmak için alıntılama yaptığı görülür:

kabir ‘mezar’, *makber* ‘mezar’, *mezar* ‘ölünün gömülü olduğu yer, gömüt, sin’, *metfen* ‘ölünün gömülü olduğu yer’, *defin* ‘gömmek, gömülme’, *gasil/gasıl* ‘ölüyü yıkama’, *gassal* ‘ölü yıkayıcı’, *gasilhane* ‘ölü yıkama yeri’.

2. Hastalıkla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Hastalık, insanların çaresiz ve kendilerini zor durumda hissettikleri bir durumdur. Dolayısıyla hastalıkla alakalı kullanılan sözcükler hasta olan kişinin ruhî dünyasını da olumsuz etkileyebileceğinden bu konuyla alakalı alıntılanmış sözcüklere sıklıkla başvurulur amaç diğer örtmecelerde olduğu gibi hastalıkla alakalı kullanılan sözcüğün insan üzerinde olumsuz etkisini azaltmaktır.

2.1. ‘Hasta’ ve ‘Hastalık’ İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Hasta insanlardan bahsedilirken ya da hastalıktan bahsedilirken bu durumun yarattığı olumsuzluğu gidermek maksadıyla yine Arapçadan alıntılanmış örtmece sözcüklere başvurulduğu görülür:

alil ‘hasta, sakat, kör’, *afet* ‘hastalıkların dokularda yaptığı bozukluk’, *rahatsız olmak*, *kendini iyi hissetmemek*, *kendini kötü hissetmek* ‘hastalanmak’, *arıza* ‘sakatlık’, *illet* ‘hastalık’, *emraz* ‘hastalıklar’, *illetli* ‘hastalıklı’, *maraz* ‘hastalık’, *marazlı* ‘hastalıklı’, *malul* ‘hasta, sakat’.

2.2. ‘Hastalık İsimleri’ İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Hastalıklar, insanların hayatları boyunca karşılaştıkları güç durumları oluşturur. Dolayısıyla bu zorlu durumlarla alakalı kullanılan sözcüklere de özen gösterilir, kendi dilimizde ifade ettiğimiz pek çok hastalığın karşısına Arapçadan alıntıladıklarımızı da ekleyerek hastalığın yarattığı olumsuzluğu gidermeye çalışırız:

cerahat ‘yara’, *miskin* ‘cüzzamlı’, *kabız* ‘peklik’, *abraş* ‘alaca hastalığı’, *baras* ‘alaca hastalığı’, *humma* ‘sıtma’, *falic* ‘felç’, *felç* ‘inme’, *nüzul* ‘inme’, *istiska* ‘vücutta su toplanması’, *karha* ‘yara, çiban’, *zührevi* ‘bel soğukluğu’, *cünun* ‘delilik’, *havale* ‘genellikle çocuklarda görülen, ateşli veya ateşsiz olan çırpınma nöbetleri’, *ishal* ‘sürgün’, *nezle* ‘ingin’, *nezleli* ‘nezlesi olan’, *nikris* ‘damla hastalığı’, *sekte* ‘inme’, *veba/taun* ‘hasta farelerden insana geçen bir mikrobun oluşturduğu bulaşıcı hastalık’, *verem* ‘tüberküloz’, *zatürre* ‘batar’, *zatülcenp* ‘satlıcan’.

3. Fiziksel ve Zihinsel Kusurlarla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

İnsanların doğuştan getirdikleri ya da sonradan maruz kaldıkları çeşitli sebeplerden kaynaklanan gerek fiziksel gerek zihinsel kusurlarının dile getirilmesi hoş karşılanmaz, burada fiziksel ya da zihinsel bir kusura sahip olan kişinin çevre tarafından dışlanmaması veyahut kendini kötü hissetmemesi adına söylemi yumuşatmak maksadıyla Arapçadan alıntılanmış sözcüklerle bu kusurlar daha nazikçe söylenmeye çalışılır.

3.1. Fiziksel Kusurlarla İlgili Örtmece Sözcükler

İnsanların fiziksel kusurlarıyla ilgili sözcüklerin kullanımında onları bu sözcükleri kullanarak üzmemek, incitmek adına Arapçadan da alıntılanmış örtmece sözcüklere de başvurulduğu görülür:

âmâ ‘kör’, *amyâ* ‘kör’, *ahras* ‘dilsiz’, *ahvel* ‘şaşı’, *arec* ‘topal’, *asam* ‘sağır’, *aver* ‘kör’, *darir* ‘anadan doğma kör’, *ebkem* ‘dilsiz’, *sakat* ‘engelli’, *alil* ‘engelli’, *özürlü* ‘engelli’.

3.2. Zihinsel Kusurlarla İlgili Örtmece Sözcükler

Zihinsel kusurların ifade edilmesi de tıpkı fiziksel kusurlarda olduğu gibi insanlar için incitici olabilir bu yüzden bu kusurların da söylenilmesinde Arapçadan alıntılanmış sözcüklere yer verilir:

ebleh ‘alık, akli kıt’, *akıl fukarası* ‘deli’, *akıl hastası* ‘deli’, *cünun* ‘delilik’, *mecnun* ‘deli’, *malihülya* ‘kuruntu, kara sevdâ’.

4. Cinsellikle İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Cinsellik ve bununla bağlantılı olan sözcükler bütün toplumlarda olduğu gibi bizim toplumumuzda da tabu sayılması nedeniyle örtmece ifadelerle adlandırılır. Cinselliğe dair ifadeler ya da cinsel organların doğrudan ifade edilmesi ayıp sayıldığından Arapçadan alıntılanmış sözcüklerle daha kolayca bu kelimeler söylenilir.

4.1. Cinsel Organ İsimleriyle İlgili Örtmece Sözcükler

İnsanların cinsî organlarıyla ilgili sözcükleri kullanmaları tabu olduğundan bu konuyla alakalı en kolay tercih edilebilecek örtmece biçimi alıntı sözcüklerdir:

ferç ‘vulva’, *alet/zeker* ‘erkek cinsel organı’, *avret/edep/mahrem yeri* ‘ut yeri’, *rahim* ‘döl yatağı’, *makat* ‘anüs’.

4.2. Cinsel Birleşmeyle İlgili Örtmece Sözcükler

Cinsî münasebetle alakalı sözcükler de tabu sayıldığından bunların kullanımında Arapça alıntı sözcüklerin tercih edilmesi insanlar arasında anlaşmayı daha kolaylaştırmıştır:

cima ‘cinsel birleşme’, *meni* ‘dölsuyu’, *bah* ‘cinsî arzu’, *balığ/bülüğ* ‘döl verecek erginliğe erişme’, *cenabet* ‘cünüp’, *ihtilam* ‘guslü gerektiren durum’, *cünüp* ‘cenabet’, *fuhuş* ‘meşru olmayan cinsî münasebet’.

4.3. Cinsel Hastalıklarla İlgili Örtmece Sözcükler

Tıpkı hastalık isimlerinde olduğu gibi cinsî yönden de rahatsızlık ifade eden sözcüklerin kullanımında örtmecelerden yararlanılmıştır:

dirayetsiz, iktidarsız ‘cinsel gücü yetersiz erkek’, *hadım* ‘kısırlaştırılmış erkek’

5. Boşaltımla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Vücuttan sıvı ya da katı bir biçimde atılan atıkları ya da bununla ilgili sözcükleri ifade etmede kullanılan örtmece sözcükler en sık rastlanılanlardır. Toplumsal yaşamda insanlar boşaltımla alakalı sözcükleri kullanmaktan imtina ederler.

5.1. Boşaltım Biçimi İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Vücuttan sıvı ya da katı biçimde atılan atıkları ifade etmede kullanılan alıntılanmış örtmece sözcükler şunlardır:

bevl, idrar, hacet ‘sidik’, *bevlî* ‘idrarla ilgili’, *gaita* ‘insan pisliği’, *gaseyan* ‘iç bulantısı, kusma’, *istifra* ‘kusma’, *ifrağ* ‘boşaltım’, *kazurat* ‘dışkı’.

5.2. Boşaltım Yeriyle İlgili Kullanılan Örtmece Sözcükler

Vücuttan sıvı ya da katı biçimde atılan atıkların atıldığı yerlerle ilgili sözcüklerin doğrudan söylenmesi toplum tarafından hoş karşılanmaz bu yerlerin ifade edilmesinde de yine örtmecelerden yararlanılır:

lağım ‘dışkıların akması için açılan yer altı yolu’, *memşa, hela, kenef, kabine, hacet yeri* ‘tuvalet’.

6. Kadınların Özel Durumları Hakkında Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Kadınlar için adet görme, doğum, gebelik gibi konulardan bahsedilirken utanma duygusundan hareketle örtmece ifadelerle başvurulduğu anlaşılır:

bekâret ‘kızlık’, *hamile* ‘gebe’, *âdet/hayız* ‘aybaşı’.

7. Hayvan Adlarıyla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Korkulan, dinen makbul görülmeyen ya da söylendiğinde bayağı sayılabilecek ifadelerden kaçınmak amacıyla hayvan isimlerinin kullanımında örtmecelelere başvurulduğu görülür:

hanazir/hinzır ‘domuz’, *merkep/hımar* ‘eşek’, *hayye* ‘yılan’, *kelp* ‘köpek’.

8. Dini Konularla İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

İnsanlar dinî konularla ilgili gerek korkudan gerekse saygıdan Allah, Peygamber, cin, şeytan yahut dinle ilgili çeşitli konular hakkında kullanılan sözcüklerde örtmecelelere ihtiyaç duyarlar:

8.1. Allah Lafzıyla İlgili Kullanılan Örtmece Sözcükler

Allah lafzı insanlar arasında kullanılırken gerek saygıdan gerekse korkudan kaynaklı doğrudan söylenmekten kaçınılır çoğu zaman Allah lafzı yerine onun sıfatları onu anlatmak ve anmak için tercih edilir:

Alemlerin rabbi ‘canlı cansız tüm varlıkları yaratan ve düzene koyan’, *Aliyyu* ‘en üstün, en yüce’, *Aziz* ‘izzet sahibi’, *Azim* ‘pek azametli’, *Ahir* ‘varlığının sonu olmayan’, *Alim* ‘her şeyi en iyi bilen’, *Batın* ‘mahiyeti akıl ile idrak olunamayan’, *Baki* ‘varlığının sonu olmayan’, *Bari* ‘her şeyi birbirine uygun yaratan’, *Basir* ‘en iyi gören’, *Celil* ‘celalet ve ululuk sahibi’, *Cenab-ı Hak* ‘Hakkın ta kendisi olan’, *Cami* ‘istediğini, istediği zaman istediği yerde toplayan’, *Cebbar* ‘dilediğini zorla yaptırmaya muktedir’, *Evvel* ‘kendi varlığının evveli olmayan’, *Fettah* ‘her türlü müşkülleri açan ve kolaylaştıran’, *Gani* ‘çok zengin, her şeyden müstağni olan’, *Gaffar* ‘mağfireti pek çok olan’, *Gafur* ‘mağfireti çok olan’, *Habir* ‘her şeyin iç yüzünden haberdar olan’, *Hak* ‘varlığı hakiki bulunan’, *Halik* ‘yoktan var eden’, *Halik-i Lemyezel* ‘ezelî, ebedî ve her şeyi yaratan’, *Halim* ‘cezada acele etmeyen’, *Hafid* ‘dereceleri alçaltan’, *Hamid*, *Hakim* ‘her işi hikmetli’, *Hay* ‘sonsuz hayat sahibi’, *Hakem* ‘mutlak hakim olan’, *Hak Teala*, *Halik-i Azam* ‘yüce yaratan’, *Hafiz* ‘her şeyi koruyan’, *Hasip* ‘kulların hesabını gören’, *Hadi* ‘hidayete erdiren’, *Hu* ‘Allah’, *İlahi* ‘Tanrıya özgü’, *İlahi Adalet*, *Kavi* ‘kudreti en üstün’, *Kuddus* ‘her türlü eksiklikten uzak olan’, *Kahhar* ‘her şeye hakim ve galip olan’, *Kabid* ‘dilediğine darlık veren’, *Kayyum* ‘varlıkları diri tutan’, *Kadir* ‘dilediğini yapan’, *Kebir* ‘çok büyük olan’, *Kerim* ‘çok ikram eden’, *Latif* ‘bütün incelikleri bilen’, *Mevla* ‘Tanrı’, *Musavvir* ‘varlıklara şekillerini veren’, *Melik* ‘mülk ve saltanatı sürekli olan’, *Malikü'l-Mülk* ‘mülkün sahibi olan’, *Mecid* ‘övgüye layık bulunan’, *Mucib* ‘duaları kabul eden’, *Muhyi* ‘can veren’, *Macid* ‘kadri ve şanı büyük’, *Mukaddim* ‘dilediğini yükselten’, *Metin* ‘çok güçlü’, *Muktedir* ‘dilediği gibi tasarruf eden’, *Mani* ‘dilemediği şeyi engelleyen’, *Mütekebbir* ‘büyüklükte eşi ve benzeri olmayan’, *Muahhir* ‘dilediğini alçaltan’, *Müheymin* ‘her şeyi gören, gözeten’, *Mü'min* ‘gönüllerde iman ışığı uyandıran, kendisine sığınanları rahatlatan’, *Nafi* ‘fayda

verenleri yaratan’, *Nur* ‘alemleri nurlandıran’, *Rahman* ‘dünyadaki bütün yaratılmışlara merhamet eden’, *Rab* ‘bir şeyi düzelten, gereğini yerine getiren’, *Rahim* ‘ahirette müminlere sonsuz ikramda bulunan’, *Rezzak* ‘rızkı veren’, *Rauf* ‘çok merhametli’, *Raşid* ‘doğru yolu gösteren’, *Sabur* ‘cezada acele etmeyen’, *Sahib* ‘koruyan’, *Semi* ‘her şeyi işiten’, *Samed* ‘herkesin muhtaç olduğu’, *Selam* ‘her tehlikeden selamete çıkararak’, *Şekur* ‘çok sevap veren’, *Şehid* ‘her yerde her zaman hazır olan’, *Vacid* ‘istediğini bulan’, *Vehhab* ‘karşılıksız hibeler veren’, *Vahid* ‘fiillerinde, zatında, sıfatlarında eşi benzeri olmayan’, *Vali* ‘kainatı idare eden’, *Varis* ‘her şeyin asıl sahibi olan’, *Vasi* ‘ilmiyle her şeyi kuşatan’, *Veli* ‘inanınların dostu’, *Vekil* ‘kendisine tevekkül edenlerin her işini yola koyan’, *Zahir* ‘varlığı açık olan’.

8.2. Peygamber Efendimiz İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Peygamber efendimizden söz edilirken saygıdan ismi zikredilmez onun yerine yine örtmece ifadelerden yararlanılır:

emanet / *Fahr-i Kainat* / *Fetanet* / *Hatemü'l-Enbiya* / *İsmet* / *Nebi* / *Sıdk* / *Resul* / *Tebliğci* ‘peygamber’

8.3. Dinî İfadeler İçin Kullanılan Örtmece Sözcükler

Dinî ifadelerin kullanımında, cin, şeytan gibi varlıklardan bahsedilirken örtmece sözcüklerden yararlanıldığı görülür:

ar ‘utanma’, *ayıp* ‘eksiklik, müstehcen’, *cürm* ‘suç’, *racim* ‘Şeytan’, *zani* ‘zina eden’, *zina* ‘nikahsız birleşme’, *facir* ‘zina ve işrete düşkün’, *eytam*, *yetim* ‘babası ölmüş çocuk’, *ifrit* ‘Cinlerin çok zararlı ve çok korkunç olanı’, *Allahsız* / *imansız* / *inkarcı* / *kitapsız* / *secdesiz* / *tövbesiz* / *zındık* ‘inançsız kimse’, *hayır* *hasenat*, *hibe* ‘sadaka’, *nifak*, *müzevvir* ‘dedikodu’, *adem*, *kabahat*, *nakısa*, *noksan*, *özür* ‘kusur’, *gusl* ‘abdest alma’.

9. Mesleklerle Alakalı Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

Kimi zaman kişinin yaptığı mesleklerden bahsedilirken karşı taraf hakkında aşağılayıcı ifadeler yer verilmemesi için de örtmece kelimelere başvurulabilir:

hizmetli ‘çöpçü’, *rakkas* ‘köçek’, *harami* / *eşkiya* ‘hırsız’, *gassal* ‘ölü yıkayıcı’.

İnsana Ait Özelliklerle İlgili Alıntılanmış Örtmece Sözcükler

İnsana ait çeşitli özelliklerden bahsedilirken de çoğu zaman örtmecelerin tercih edildiği görülür:

mülevves ‘pis, kirli’, *fıravun* / *gaddar* / *nemrut* ‘acımasız’, *dirayetsiz* / *kabiliyetsiz* / *misikin* ‘beceriksiz’, *mektep görmemiş* / *mürekkep yalamamış* / *terbiyesi kıt* ‘bilgisiz, cahil’, *bahil* / *hasis* ‘cimri’, *üryan* ‘çıplak’, *gamsız* / *ferah* /

havai ‘dertsiz’, *hasım* ‘düşman’, *firari* ‘kaçak’, *evbaş* ‘ayaktakımı’, *fitneci* ‘dedikoducu’, *adi / ahlaksız* ‘namussuz’, *amele* ‘işsiz’, *mahude* ‘kötü kadın’.

Diğer Alıntılanmış Örtmece Sözcük Örnekleri

Yukarıdaki anlam kategorilerine dahil olmayıp çeşitli konular hakkında da kullanılan bazı örtmece alıntılanmış sözcükler vardır:

afet ‘deprem’, *adavet / husumet* ‘düşmanlık’, *afat, afet* ‘felaket’, *mahpus* ‘cezaevi’.

B. Arapçadan Alıntılanmış Örtmece Sözcüklerin Anlam Özellikleri

Bütün dillerde herhangi bir sözcük tek anlamıyla sınırlı kalmaz. Sözcüğe yeni anlamlar eklenmesiyle anlam genişlemesi veya sözcüğün var olan anlamlarının ortadan kalkmasıyla anlam daralması, sözcüğün anlamında iyiye doğru bir gelişme olmuşsa anlam iyileşmesi tam tersi sözcüğün anlamında kötüleşme olmuşsa anlam kötüleşmesinden söz edilebilir.

1. Anlam Daralması: *hizmetli* ‘hademe’, *abdal* ‘cimri’, *harem* ‘eş’, *helallik* ‘nikahlı eş’, *münasebette bulunmak* ‘cinsel ilişki’.

2. Anlam Genişlemesi: *âdembaba* ‘parasız, aç, en kötü durumdaki mahkûm, afyonkeş, hayatta bir şeyi olmayan’, *belalı* ‘yolsuz kadının zorba dostu’, *küfretmek* ‘sövmek’.

3. Anlam Kötüleşmesi: *ahbap* ‘borcuna sadık olmayan’, *şifayı bulmak/kapmak* ‘hastalanmak’, *vakti gelmek* ‘ölmek’, *tezkeresini eline vermek* ‘kovmak’, *küfretmek* ‘kötü söz söylemek’.

C. Arapçadan Alıntılanmış Örtmece Sözcüklerin Oluşum Şekilleri

1. Şekle Dayanan Örtmeceler

a) Kelime Yapımı

1. Birleşik Sözcük: *Umumhâne* ‘genel ev’.

2. Türemiş İsim: *Besmelesiz* ‘çocuklar için piç anlamında kullanılan kelime’, *evraksız* ‘şerefsiz’.

3. Kısmı ad, akronim: *Sinkaf* ‘erkeklik organı’.

b) Ses Değişiklikleri

1. Ses Türemesi: *iskata* ‘düşürme’.

2. Hece Düşmesi: *Hümmatun* ‘baykuş’, *şaapmak* ‘cinsel ilişkide bulunmak’.

c) Kelime Grupları

1. Dua, Alkış: *Size/sizlere ömür* ‘bir kimsenin öldüğünü bildirmek için kullanılan söz’.

2. Deyim: *Dünyada misafirliği bitmek, dünyadan göbek bağına bir makas kesmek, ecel şerbeti içmek, hakka kavuşmak, hakka yürümek, hayata gözlerini yummak, imamın kayığına binmek, rahmet-i rahmana kavuşmak, yalancı dünyaya konup göçmek ‘ölmek’.*

2. Anlama Dayanan Örtmeceler:

1. Tür adı kullanma: *akıl hastası ‘deli’, hayat kadını ‘fahişe’, miskin hastalığı ‘cüzzam’.*

2. İma etme: *İsmi lazım değililer ‘cin’, iyi saatte olsunlar ‘cin-peri’, malum ev ‘genelev’.*

3. Benzetme, teşbih: *imamın kayığı ‘tabut’.*

4. İroni, Gülmece: *kereste müdürü ‘görgüsüz’, orman kibarı ‘ayı’, şerbetli sürüngen ‘yılan’*

5. Abartma: *beraber olmak ‘evlilik dışı ilişkide bulunmak’, dedem akıllı ‘bunak’, hediye vermek ‘rüşvet’, ahiret uykusu ‘ölüm’, Allah devesi ‘sinek çeşidi’.*

7. Ad aktarması: *mektepe görmemiş ‘cahil’, vesikalı ‘resmi olarak izin almış fuhuş yapan kadın’.*

8. Deyim aktarması: devletli ‘baykuş’.

9. Özel adların genelleştirilmesi: *Ali Fatma ‘öldürücü hastalık’, Ali Rıza ‘votka’, Ahmet Çavuş ‘rüşvet’, Fatmacık ‘böcek türü’, Firavun ‘acımasız’, Hacı Murat ‘baykuş’, İshak ‘baykuş’, Kara Heççe ‘hamam böceği’, Karafatma ‘hamam böceği’, Mahmut ‘aptal’, Muratçık ‘baykuş’, Nemrut ‘acımasız’, Süleymançık ‘kertenkele’, Yusufçuk ‘baykuş çeşidi, ev kertenkelesi’.*

10. Anlam değişmesi: *hicran ‘iltihap’, Leyla ‘sarhoş’.*

SONUÇ

1) İnsanlar, tabu olarak gördükleri olay, durum, nesne veya kişi hakkında örtmece kelimelerden yardım alırlar, böylece söylem değiştirilerek psikolojik olarak kendilerini ve başkalarını rahatlatırlar.

2) Örtmece yapma yolları dil içi çeşitlilik gösterebildiği gibi, bir başka dilden sözcük alıntılama şeklinde de tabu sayılan ifadeler karşılanabilir.

3) Arap-Türk dil ilişkileri bağlamında Arapçadan çeşitli alanlarda sözcük alıntılanmış olduğumuz gibi örtmece kullanımında da çeşitli kelimelere başvurduğumuz anlaşılmıştır.

4) Arapçadan alıntıladığımız örtmece sözcük kategorilerini incelediğimizde en sık dinî konular, cinsellikle ilgili konular ve ölümle ilgili konularda sözcük alıntıladığımızı görmüş oluruz.

5) Türkçenin Arapçadan örtmece sözcük alıntılama konusundaki motivasyonunun dinî konular ve mahremiyet üzerinde yoğunlaşmasının altında yatan en önemli faktörlerin psikolojik ve dinsel temelli olduğu anlaşılabilir.

6) Türkçe Arapçadan sözcük alıntılarken ya isim olarak alıntılanmış ya da Türkçe yardımcı bir fiille birlikte kullanmıştır.

KAYNAKÇA

ABRAMS, M.H., *Aglossary of Literary Terms*, Harcourt Brace College Publishers, 1993.

AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, TDK, Ankara 1988.

BİLGİNER, Hayriye, “Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırma”, *Türk Dili*, S. 598, Ekim 2001, s. 441-445.

BUSSMANN, Hadumod, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Routledge, London 1996.

CAMPBELL, Lyle - MIXCO, Mauricio J, *A Glossary of Historical Linguistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007.

CAMPBELL, Lyle, *Historical Linguistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013.

ÇELİK, Cengiz, *Türkiye Türkçesinde Örtmece ve Tabu Kelimeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs: Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2011.

ÇİFTÇİOĞLU ÇABUK, Arzu, “Türkçedeki Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, C. 4, S. 5, s. 136-160.

DEMİR ÖZTÜRK, Nuray, *Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerindeki Arapça Alıntı Kelimeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2021.

DEMİRCİ, Kerim, “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, *Milli Folklor*, 2008, S. 77, s. 21-34.

FROMKIN, Victoria – RODMAN, Robert, *An Introduction to Language*, Harcourt Brace College Publishers, 1993.

GÖKÇÜR, Engin, “Türkmen Türkçesinde Tabu ve Örtmeceye Dayalı Söz Varlığı Üzerine”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2019, C. XV, S. 64, s. 671-684.

HOWARD, Philip, *The State of the Language*, Oxford University Press, 1985.

LINFOOT-HAM, Kery, “The Linguistics of Euphemism: A Diachronic Study of Sexual Euphemism Formation”, *Journal of Language and Linguistics*, Vol. 4, No 2, pp. 227-263.

OSPANOVA, Gulmira, *Türkiye Türkçesinde Örtmeceler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gülden, “Türklerde Ölüm Algılanışı ‘Ölmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerde Hareketle”, *Uçmağa Varmak Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 3-41.

TÜRKMEN, Seyfullah, “Türkçede Örtmece Sözler”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 23, s. 131-140. *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1963-1982)*, I-XII. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Türkçe Sözlük (2005). Hazırlayanlar Akalın, Şükrü Haluk [ve öte.] 10. Basım. Ankara: Türk Dil Kurumu.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesi Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (1963-1977), Türk Dil Kurumu, Ankara.

WARREN, Beatrice Cecilia, “What Euphemisms Tell Us about the Interpretation of Words” *Studia Linguistica*, 46 (2) s. 128-172.

FERHENGNÂME-İ SA'DÎ TERCÜMESİNDEKİ ARKAİK SÖZ VARLIĞI HAKKINDA-I*

Mustafa ÖZKAN**

ÖZ

XIV. yüz yılda Türk dili ve edebiyatının gelişmesine Farsçadan yaptığı tercümelemlerle büyük katkıda bulunmuş olan Hoca Mesud, bu tercümelerinde Türkçe'yi büyük bir başarı ile kullanmıştır. Bu bakımdan dili sade, canlı ve akıcıdır. Gerek *Süheyl ü Nevbahar*'da, gerekse *Ferhengnâme*'de belirttiği gibi, bu eserleri kelime kelime tercüme etmeyip, o söz Türkçede nasıl söyleniyorsa o şekilde ifadeye çalışmış ve yaptığı tercümeye yabancı sözü katmamıştır. Bu da onun yaptığı bu tercümelerin alelâde bir çeviri olmayıp yarı telif bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Nitekim *Ferhengnâme*'yi *Bostan*'la karşılaştıran Kilisli Rifat, Hoca Mesud'un şairlik kudretini takdirle karşıladığı gibi, Fuat Köprülü de Hoca Mesud'un şairlik kudretinin fevkalâde yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Eserlerini bir sanatçı titizliği ile meydana getiren müellif, onların yalnızca beğenilmesini değil, ayrıca okuyucunun bundan zevk almasını da gaye edinmiştir. Bu bakımdan eserlerini hikmetli sözler, temsiller ve öğütlerle süslemiştir. Onun için eserlerinde halkça söyleyişlere, deyimlere ve ata sözlerine çok sık rastlanır. Bu bakımdan Hoca Mesud'un tercümelemleri XIV. yüzyıl Türkçesinin kelime haznesi ve gramer yapısı bakımından son derece önemlidir. Biz de çalışmamızda *Ferhengnâme-i Sa'dî* eserinde yer alan arkaik kelimeleri ele alarak inceledik.

Anahtar Kelimeler: Ferhengnâme-i Sa'dî, Hoca Mesud, arkaik kelimeler

* Bu makale 03.06.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.06.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 20.06.2021 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Mustafa Özkan, Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesindeki Arkaik Söz Varlığı Hakkında-I, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: III (2021), Karabük 2021, s. 14-43.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI:10.7596/katud.20102021.002

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi (emekli)

ABSTRACT

In in the fourteenth century Hodja Mesud, who has made a great contribution to the development of Turkish language and literature in the century with his translations from Persian, has used Turkish with great success in these translations. In this respect, the language is simple, lively and fluent. As Süheyl ü Nevbahar and Ferhengnâme stated, he did not translate these works word for word, but tried to express that word as it is said in Turkish, and did not include foreign words in his translation. This shows that these translations made by him are not an ordinary translation but have a semi-copyrighted quality. As a matter of fact, Rifat from Kilis, who compared Ferhengname with Bostan, appreciated Hodja Mesud's poetic power, and Fuat Köprülü also states that Hodja Mesud's poetic power was exceptionally high.

The author, who creates his works with the meticulousness of an artist, aims not only to be admired but also for the reader to enjoy them. In this respect, he embellished his works with wise words, representations and advice. Therefore, popular sayings, idioms and proverbs are very common in his works. In this respect, Hodja Mesud's translations are in XIV. It is extremely important in terms of vocabulary and grammatical structure of century Turkish. In our study, we examined the archaic words in Ferhengnâme-i Sa'dî.

Key Words: Ferhengnâme-i Sa'dî, Hodja Mesud, the archaic words

Giriş

Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Orta ve Doğu Anadolu'da muhtelif yerlere iskân edilmiş olan Kayı Oğuzları'ndan küçük bir kısmı, XIII. yüzyılın sonlarında Kuzeybatı Anadolu'da Türk-Bizans sınırında yaşamaktaydı. Moğollar'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ni yenmesinin ardından (1243) Osman Bey de Kuzeybatı Anadolu'daki küçük uç beyliğinin emîri olarak sivrilmeye başlamış ve o bölgede Bizanslılar'a karşı savaşıyan gazilerin önderliğini üstlenmişti. Bizans topraklarının o zamanki anarşisinden ve metrük durumundan yararlanan Osman Bey, topraklarını yavaş yavaş genişletmeye başladı. 1300 yıllarına gelindiğinde Eskişehir ve İznik ovasına kadar uzanan alanı ele geçirmişti. Gerek merkezde gerekse Balkanlar'da türlü gâilelerle meşgul olan ve Batı Anadolu'da Germiyanogulları ile ona tâbi sahil beylikleriyle uğraşan Bizans, uzun süre Osman Bey'e karşı koyabilme imkânını bulamadı. Osmanlılar sürekli ilerleme kaydetmekteydiler. 1326'da Orhan Bey Bursa'yı ele geçirdi. Bu fetih, beyliğin artık devlete dönüştürülmesini sağlayacak idarî, malî ve askerî gücün biriktirilmesinde ilk büyük adımı oluşturdu. Osmanlılar'ın sürekli ilerleyişinden ve İznik'in tehdit edilmesinden telâşa düşen Bizans İmparatoru III. Andronic, Orhan Bey'le yaptığı savaşı

kaybetti ve İznik 1331'de Osmanlılar'ın eline geçti. 1338'de de İzmit'i ele geçiren Orhan Bey, 1345'te Karesi topraklarını ilhak etti. Kocaeli yarımadasına hâkim olan Osmanlılar, Orhan Bey'in tecrübeli kumandanları sayesinde 1360 seferiyle Trakya'nın stratejik bakımdan en mühim yerlerini ele geçirmişlerdi.

I. Murad tahta çıktığı zaman Türkler Avrupa kıyısında kesin olarak yerleşmişlerdi. I. Murad, 1389 yılına kadar devam eden saltanatı sırasında, Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetinin sarsılmaz bir biçimde yerleşmesini temin etti. Balkanlar'daki güçlerini arttıran Osmanlılar, I. Murad zamanından itibaren Anadolu'da da sınırlarını genişletmeye başlamışlardı. Bu hükümdar zamanında Osmanlılar Konya'ya kadar ilerleyerek, Selçuklu vârisi iddialarıyla öteki Türkmen beyliklerinin koruyuculuğunu üstlenmiş olan Karamanoğulları üzerindeki baskıyı arttırdılar. 1387 yılındaki Frenkyazısı Savaşı'nda Karamanoğulları yenildi ve Konya kuşatıldı. Böylece Karamanoğulları I. Murad'ın üstünlüğünü tanımak zorunda kaldı. Artık Osmanlılar Anadolu'da da rakipsiz hale gelmişlerdi. I. Murad bu hareketiyle Anadolu'da Türk birliğini sağlama yolunda önemli bir adım atmış bulunuyordu.

Böylece Osmanlılar sınırlarını genişletmek ve Anadolu'da siyasî birliği sağlamak maksadıyla artık harekete geçmişlerdi. Bu hareketin tabii sonucu olarak birçok beyliğe son verildi. Özellikle Yıldırım Bayezid zamanında (1389-1402) Karaman, Germiyan, Hamid, Menteşe, Aydın, Saruhan beylikleri ortadan kaldırılmış ve Osmanlı Devleti Anadolu ve Balkanlar'da sağlam bir imparatorluk şeklinde kurulmuş bulunuyordu.¹ Ancak Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi, kurulan birliğin dağılmasına ve beyliklerin yeniden canlanmasına sebep oldu. Fakat Osmanlılar hızla eski güçlerini kazanarak beylikleri teker teker ortadan kaldırdılar ve Anadolu'da siyasî birliği yeniden sağlamayı başardılar.

Anadolu beyliklerinde aralarındaki mücadelelere rağmen, XIV ve XV. yüzyıllarda ilim ve fikir hayatı parlak bir şekilde devam etmiş, belli başlı Anadolu şehirleri Kastamonu, Ankara, Sinop, Kütahya, Tire, Kırşehir, Amasya birer ilim merkezi haline gelmişti. İlim adamlarına büyük değer veren beyler, diğer yandan ilmî faaliyetlerin rahatça yapılabilmesini sağlamak amacıyla medrese, kütüphane gibi yapılar kurmaya da büyük önem vermekteydiler. Hükümdarların bu yakın ilgi ve teşviki sayesinde tıp, astronomi, matematik, edebiyat, tarih, tasavvuf vb. çeşitli alanlarda pek çok kıymetli eser meydana getirildi.

Anadolu Selçukluları'nda sadece basit muhtevalı eserlerde görülen Türkçe, Beylikler zamanında şuurulu olarak bir yazı dili olma hedefine doğru ilerleme kaydetmekteydi. Bunda da başta bulunan beylerin tutumları büyük rol

¹ Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994, s. 105.

oynamaktaydı. Yıkılan Selçuklu Devleti'nin yerini almak isteyen her beylik, kendi hükümet merkezini bir kültür ve sanat merkezi haline getirmek için uğraşmaktaydı. Selçuklu hükümdarları daha çok Fars diline ve Fars edebiyatına değer veriyorlardı. Çünkü kendileri bu dile vâkıftılar. Oysa Anadolu Türk beyliklerini kuran Türk beyleri Arap ve Fars kültürünü fazla tanımıyorlardı, bu yüzden Arap ve Fars kültürüne itibar göstermeyerek kendi millî dillerine değer verdiler.

XIII. yüzyılın ortalarından itibaren, Moğol baskısı yüzünden sürekli olarak batıya doğru akan Oğuz kütleleri, Anadolu'daki Türk nüfusunun artmasına ve önceden burada var olan edebî geleneklerin yeni gelenlerle beslenerek daha da zenginleşmesine sebep oldular. Böylece artan Türk nüfusun tesiriyle Türkçe, Farsça karşısında gittikçe kendini kabul ettirmeye ve Farsça'nın hakimiyetine son vererek bir yazı dili olarak yavaş yavaş filizlenmeye başladı. Beyliklerin başında bulunan hükümdar ve beylerin kendi millî dil ve kültürlerine değer verip Türkçe yazan ilim adamlarını ve şairleri koruyup teşvik etmeleri de filizlenmeye başlayan bu yazı dilinin gelişmesine yardım etti. Artık Türkçe hükümdar ve beylerin saraylarında itibar mevkiine oturmuştu.

Beylikler döneminde Türk şairleri genellikle İran edebiyatındaki örneklerden etkilenerek eserler ortaya koyduklarından, bağlı buldukları kültür alanının gerektirdiği kimi kelimeleri Türkçe'ye taşımışlardır. Böylece Türkçe'ye pek çok Arapça ve Farsça kelime girmiştir. Ancak bu kelimelerin sayısı, klasik Osmanlıca dönemine göre oldukça azdır. Bu bakımdan bazı kelimelerin Arapça ve Farsçaları ile yan yana kullanıldıkları görülmektedir: *Çalap-Tanrı-Allah, uçmak-cennet, tamu-cehennem, sevi-aşk, yazuk-günah, süci-şarap, esrük-sarhoş, sayru-hasta, kul-bende* gibi.

Böylece gerek Anadolu beylerinin millî ruha bağlılıkları, gerekse şair ve yazarların idealist bir anlayışla eserler ortaya koymaları sayesinde, Selçuklular döneminin çok az sayıdaki eserlerine karşılık Beylikler döneminde Kur'an tercümeleri, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, nasihatnâmeler; tıbbı, baytarlığa, avcılığa, cevherlere, rüya tabirlerine ait çeşitli tercüme ve telif kitaplar; edebî alanda dinî-destanî manzum ve mensur eserler, tasavvufî ve romantik mesneviler, divanlar vb. birçok eser meydana getirilerek Türkçe edebî bir dil olarak iyice işlendi.

2. Beylikler Döneminde Meydana Getirilen Tercümelerin Çerçevesi

Meydana getirilen bu tercümelerin en önemli özellikleri, bunların hemen hepsinin Arapça ve Farsçadan tercüme edilmiş olmalarıdır. Muhteva olarak da tercümelerin büyük çoğunluğu dini niteliklidir. Böyle olması da gayet tabiidir. Çünkü yeni bir din ve onun etkisiyle oluşmaya başlayan yeni bir sosyal yapı

söz konusudur. Böyle olunca da ilk örnekler ister istemez dinî nitelik ve öğretici nitelik taşımaktadır.

Tercümelerin mukaddime kısımlarında mütercimler tercümeyi hangi muhatap kitleye yönelttiklerini ve ne sebeple tercüme ettiklerini belirtmektedirler. Buna göre eserlerin değişik amaçlara yönelik olarak farklı muhatap gruplara hitaben yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tercümelemlerden bazıları padişahların ve yöneticilerin isteği ile Türkçe eser yazma ve onların Kültür faaliyetlerini desteklemeleri; tamamen Türk olan tebaanın Türkçe yazmaya zorlamaları; tarikat büyüklerinin halkı aydınlatmak amacı ile Türkçe yazmaları; hayır dua ile anılma ve unutulmamama düşüncesi; ilme hizmet etmek amacıyla; meslek gayreti; konuda çeşitlilik ortaya koyma düşüncesi; Türkçenin bilinçle işlenmesi gibi değişik sebeplerle eserler ortaya konmuştur.² Bu bakımdan çok farklı türde tercümelemler yapılmıştır: *1. Kur'an Tercümelemleri, 2 Hadis Tercümelemleri, 3. Siyer Tercümelemleri, 4. Fıkıh ve İlmihal Niteliği Taşıyan Tercümelemler, 5. Kısasü'l-enbiya Tercümelemleri, 6. Tezkiretü'l-evliyâ Tercümelemleri, 7. Dinî ve Tasavvufî Konulu Tercümelemler, 8. Tarih Tercümelemleri, 9. Siyasetname, nasihatname, mevize türünden eserler, 10. Tıp, matematik, zooloji, madenler vb. alanlarda meydana getirilen tercümelemler, 11. Mesnevi şekliyle yazılmış çeşitli hikâyelerin tercümelemleri.*³

Türkçenin gerek Eski Türkçe, gerekse Orta Türkçe döneminde bilim, kültür ve edebî dil olması yolunda büyük emek harcanmış, hem dinî hem de tıp, hukuk, botanik vs. öteki bilimlere ait eserler Türkçeye çevrilirken bu bilimlere ait terimlerin Türkçeleştirilmesine büyük özen gösterilmiştir. Türkçenin sahip olduğu imkânlardan yararlanılarak, dile sokulan kavramlara ya doğrudan doğruya karşılıklar bulunmuş ya da denk türetmeler yapılarak, dilin söz dağarcığı zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Dilin işlenip olgun bir duruma yükseltilmesi yolundaki çalışmalara, Beylikler döneminde de devam edilmiş ve Türkçe bu dönemde iyice işlenip yüksek anlatım gücüne sahip bir yazı dili durumuna gelmiştir. Beylikler dönemi Türkçesinde hem Eski Türkçeden gelen arkaik şekiller, hem de Oğuzca şekiller bir arada taşınmaktadır.

3. *Ferhengenâme-i Sa'di Tercümesi*

² Kemal Yavuz, „ XII-XV. Asır Dil Yâdigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri“, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27, 1983, s. 9-54.

³ Beylikler döneminde ortaya konan tercümelemler ve bunların Türk diline etkisi için bk. Mustafa Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Tercümelemlerin Türk Diline Etkisi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (3) İstanbul 2011, s.1-64.

Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi, İran edebiyatının önemli şahsiyetlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) *Bostan* adlı eserinin manzum olarak Türkçeye yapılan ilk tercümesidir. Hoca Mesud⁴ tarafından tercüme edilen ve 1073 beyitten oluşan eser, aruzun "feûlün feûlün feûlün feûl" kalıbıyla 755'te (1354) meydana getirilmiştir. Mütercim eserin "Sebeb-i Tercüme sāhten ve Ta'yîn-i Târîh" bölümünde, eserin yazılışıyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

a) Yazılış Sebebi

Sebeb-i Tercüme Sāhten ve Ta'yîn-i Târîh

Söz añlayanuñdur atında ' azîz

Bu ma' niyi key bilür ehl-i temîz

Ki söz yüce göklerden inmiş-dürür

Gönülden geçüp dilde dinmiş-dürür

Çalap anı hem cānlar içinde or

Çü inmiş ola gökden olmaya or

Ne dilce olur-ısa ma' nîdür aşl

Ki anuñ-içün onılur bāb u faşl

Gerek söz ola ma' nilü hem oñat

Tefāvüt degül dir-ıse Türk ü Tat

Olar kim cihāndan sefer itdiler

Cihānda sözi odılar gitdiler

Ecel irse n'ola Çalap emridür

Kişinüñ şöñında sözi ' ömridür

Kim anuñ-ıla unıdılmaz adı

Dün ü gün añar bilişi hem yadı

...

⁴ Hoca Mesud hakkında bk. Mustafa ÖZKAN, "Hoca Mesud Hayatı ve Eserlerine Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 84 (İstanbul 1993), s. 183-202; a.mlf., *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Genişletilmiş 5. Baskı*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2017, s.213-229.

Oturur-iken bir gün odamda ben
Hem igen melûl idüm ol demde ben

Birez fikr ü ögüm dirilsün diyü
Dağılmağ-ıçün hâtırundan kayu

Okıdumdı *Ferhengnâme* sözin
Ki Sa^c dî düzüpdür anı añsuzın

Ögüme düşe geldi didüm hele
N'ola bu dağı Türki'ye ger gele

Ki *Bostân* içinden dirilmiş-dürür
Öküş hoş ögütler virilmiş-dürür

Şu resm-ile her kim ala okıya
Eli varmaya kim elinden kıoya

Bu endişeye gönülümü bağladum
Olasın oranladum u çağladum

Niçeme ki hâtır degül-idi cem^c
İçinde idi odı nite ki şem^c

Anuñ degme bir beytine tercüme
Düzüp sürmedüm yad sözi hıarcuma

Çü fikrüm tamarında kıan itdi cüş
Tamâm eyledüm Tañrı fazlında uş

İ söz bilen inanmaz-ısañ şına
Muķâbil getür anı Tatçasına

Göresin ki eyle midür didügüm
Belüre ne deñlü emek yidügüm

Ki her beyti yirlü yirince dürüst
Nite Tatçadan Türkiye geldi cüst

Ger ayruksı olur-ısa harf u şavt
Nite ola bir nesne ma' nide fevt

Şu yılda ki düzüldi uşbu kitāb
Nebī hicretinden şorılsa hisāb

Yidi yüz ü elli bişinde tamām
Ki tāriḥ yazılı dutar ḥāş u 'ām

Bilürem şu ḥaddüm yoğ-ıdı belī
Ki itdüm bu küstahlığı ben velī

Sa' ādet degül mi ki dutup boyın
Sözi düze Mes' üd Sa' dileyin

...

Baḥa ṭanz idüp kesmesün kimse yol
Bayık bunu düzmekde maḳşüdüm ol

Ki benden cihānda ḳala yāḍigār
Çü ben ḳalmayām u döne rūzigār

Hemin söz ḳalur va' z çün ire va' d
Ḳanı Sa' dī vü n'oldı Bū Bekr-i Sa' d

Olardan ki sürdi cihānda murād
Ḥikāyet ḳalupdur daḥı bir key ad (vr. 2b-4a)⁵

Hoca Mesud düşünceli ve kaygılı olduğu bir günde odasında otururken, dünyada güzel söz bırakıp gidenlerin adlarının unutulmadığını, her zaman hayırla yad edildiklerini düşünür. Kendisi de hayırla anılacak böyle bir eser

⁵ Beyit numaraları Ali Emiri (A) nüshasına göre verilmiştir, ancak zaman zaman Manisa nüshasından (M) da yararlanılmıştır.

bırakmak ister. Bu düşüncelerle fikri karma karışık iken, bir zamanlar *Ferhengnâme* adında *Bostan*'dan seçilmiş, birçok öğüt içeren bir müntehab okuduğunu hatırlar. Eseri çok beğenen Hoca Mesud, bunu Türkçeye tercüme etmek ister. Böylece hem kaygılarının giderilmesi, hem fikrinin derlenip toparlanması için vaktini kollayarak tercümeğe başlar. Tanrının yardımı ile, büyük emek vererek sözlerine hiç yabancı sözü katmadan eseri Farsçadan *Türkçeye* tercüme eder. Ancak *Ferhengnâme*'yi eski harflerle neşreden Kilisli Rifat, tercümeğe esas olan *Ferhengnâme-i Sa'dî*'yi, yani müntehab *Bostan*'ı bulmak için 60 kadar *Bostan* nüshasını tetkik ettiğini, birbirine pek uymayan bu müntehablar arasında *Ferhengnâme* adlı bir nüshaya rastlamadığını, yalnız nüshalardan birinin sonunda "*tamâm şod Edebnâme-i Sa'dî*" ibaresine rastladığını ve bundan da *Bostan* kitabının *Edebnâme-i Sa'dî* adıyla da anıldığını söylemektedir.⁶

Hoca Mesud'a göre Sâdî büyük bir üstattır, *Bostan* ise çok değerli bir eserdir. Böylesine üstün bir eseri tercümeğe haddinin olmadığını; ama yine de bu "küstahlığı" yaptığını şu şekilde dile getirir:

Bilürem şu haddüm yoğ-ıdı belî
Ki itdüm bu küstahlığı ben velî

Sa' âdet degül mi ki dutup boyın
Sözi düze Mes' üd Sa' dileyin

Görür 'öd ağacını kim hoş düter
Üzerlik dağı özin oda atar

Tatarî at irişimez tâzıya
Şuyınca yiler düşüben yazıya

...

Benüm dağı hem aña beñzer işüm
'Ayıblamasun yadum u bilişüm

Baña tanz idüp kesmesün kimse yol

⁶ Kilisli Muallim Rifat-Veled Çelebi, (*Kır şehri*)li ve *Ta'bir-i Diğerle* (*Gül şehri*)li, *Gülşehri Mahlasıyla Meşhur Şeyh Mes'üd b. Osman, Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, "Tekmile", İstanbul 1340-1342, s.5-6.

Bayık bunı düzmekde maqşûdum ol

Ki benden cihânda qala yâdigâr
Çü ben qalmayam u döne rûzigâr

Hemin söz qalur va'z çün ire va'd
Qanı Sa'dî vü n'oldı Bû Bekr-i Sa'd

Olardan ki sürdi cihânda murâd
Hikâyet qalupdur dağı bir key ad (vr.3b)

b) Yazılış Tarihi

Böylece büyük emek vererek tercümeyi tamamlayan Hoca Mesud, tercüme tarihini de şu beyitlerle dile getirir:

Çü fikrüm tamarında qan itdi cüş
Tamâm eyledüm Tañrı fazlında uş

İ söz bilen inanmaz-ısañ şına
Muqâbil getür anı Tatçasına

Göresin ki eyle midür didüğüm
Belüre ne deñlü emek yidüğüm

Ki her beyti yirlü yirince dürüst
Nite Tatçadan Türkiye geldi cüst

Ger ayruqsı olur-ısa ħarf u şavt
Nite ola bir nesne ma'nide fevt

Şu yılda ki düzüldi uşbu kitâb
Nebî hicretinden şorılsa ħisâb

Yidi yüz ü elli bişinde tamâm
Ki târiħ yazılı dutar ħâş u 'âm (vr. 3b)

Buna göre, Hoca Mesud tercümeyle 755 (1354) yılında tamamlamıştır. Eserde tercümenin kime sunulduğuna dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bu bakımdan tercümenin kime sunulduğu bilinmemektedir.

Ferhengnâme, *Bostan*'ın tamamının tercümesi olmayıp, seçilmiş bir kısım beyitlerin tercümesidir. Hacim itibariyle 4044 beyit olan *Bostan*'ın aşağı yukarı dörtte birinden biraz fazladır. Eser kelime kelime yapılmış bir çeviriden çok umumi manaya göre yapılmış bir tercüme görünümü arz etmektedir. Bu bakımdan da tercüme edilen beyitlerde bazen belirli bir sıra takip edilmekle birlikte, çoğu zaman bu sıra gözetilmemiştir. *Bostan* adl ve insaf, ihsan ve cömertlik, aşk ve sarhoşluk, huzu ve huşu, teslim ve rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münacaat ve hatime olmak üzere on bölümden ibarettir. Tercümede bu bölümler kesin bir şekilde ayrılmamıştır. Tercümede *Bostan*'daki sıraya bağlı kalınmakla birlikte, hikâyelerin hepsini alınmamış, bunlardan bir seçim yapılarak o kısımlar tercüme edilmiştir. Tercüme edilen bu kısımlara da uygun başlıklar konulmuştur. Ayrıca Hoca Mesud, *Bostan*dan farklı olarak tercümeyle “Sebeb-i Tercüme Sâhten ve Ta’yîn-i Târîh” ve “ Der Naşîhat-ı Mülûk ve Selâtin” bölümlerini eklemiştir.

4. Ferhengnâme-i Sa'di Tercümesinin İçeriği

Klasik mesnevilerdeki tertip özelliklerine uygun olan *Ferhengnâme*'de tevhid, naat, sebeb-i tercüme bölümlerinden sonra dinî ve ahlâkî öğütler ve bunlarla ilgili hikâyelerin yer aldığı esas konu bölümü gelir. Burada kısaca şu görüşler ele alınıp işlenmiştir:

"Yöneticiler yoksulları gözetmeli, halka zulmedip sert davranmamalıdır. Güçlüler zayıfların halini bilmeli, sultanlar ahaliye babanın oğluna davrandığı gibi şefkatle davranmalıdır. İyilikte bulunmalı, iyilikle fitne yolunu kapamalıdır. Düşmana merhamet etmemeli ve askerden hiç bir şey esirgenmemelidir.

Fırsat elde iken ihsanda bulunmalı, cimrilikten sakınılmalıdır. Yetimleri koruyup gözeterek, düşenin elinden tutarak, gönül yaparak, dünyayı verip ahiret satın alınmalıdır.

Âşıklar cevri ü cefa ehlidirler; pervane gibi ateşe düşmüşlerdir. Sema ehli dünyaya tapmamalıdır, dünya sema ile doludur.

İnsanın aslı topraktır; bu yüzden toprak gibi mütevazî ve tatlı sözlü olmalıdır. Tatlı sözlünün işi de tatlı olur. Ekşi suratlının yemeğini yemek haramdır.

Saadet insana Tanrı vergisidir. Talihi yâr olanı kılıç dahi kesmez.

İbadet ihlâs ile yapılmalı, riyadan vaz geçmelidir.

Kişi kanaatle davranıp dilini tutmasını bilmelidir. İyi ve kötü hakkında lâf taşımamalıdır.

Huy güzelliği yüz güzelliğinden daha önemlidir. Kendi güzel, fakat huyu çirkin kadından, huyu güzel kendi çirkin kadın daha üstündür. Çocuklara daha küçükken hüner öğretilmeli, zenginliğe güvenmemelidir.

İş ve davranışlarda Hakk'ın rızası gözetilmeli, halkın dedikodusundan uzak durmalıdır. Zira peygamberler dahi halkın dilinden kurtulamamışlardır.

Ömrü gafletle geçirmemeli, fırsat elde iken onu iyi değerlendirmelidir. Bu dünyada hayırlı ameller işleyip insanın adını ebedî kılacak eserler bırakmalıdır." Bu kısımdan sonra ise eser, hâtime ve münacaat ile sona ermektedir.

Fehrgenâme-i Sa'dî Tercümesi, dil bakımından XIV. yüz yıla ait sayılı mahsullerden olması ve dilinin bir çok arkaik özellik göstermesi sebebiyle dil tarihi açısından önemli bir eserdir. Şairin, tercüme yapıırken fikir ve mana bakımından eserin aslına sıkı sıkıya bağlı kalması ve aynı vezinle tercüme çalışması birçok beytin söz dizimi bakımından zayıf düşmesine sebep olmuştur.⁷ Bununla birlikte dili canlı sade ve akıcıdır. Kelime seçimi bakımından genellikle devrinin yaşayan Türkçesini kullanmaya itina göstermiş olmakla beraber, vezin ve kafiye yönünden sıkıştığı zamanlarda Arapça ve Farsça kelimeler de kullanmıştır. Malzeme itibariyle dili Şeyyad Hamza, Âşık Paşa ve Gülşehrî'nin dili doğrultusundadır. Mütercimim edebî kudreti ise fevkalâde sayılabilecek bir seviyede olup çağdaşlarından hiç de geride değildir. Fehrgenâmeyi yayımlayan Kilisli Rifat, müellifin edebi kudreti ve Türkçeye hâkimiyeti hususunda şu bilgileri vermektedir:

"Müellif hazretlerinin kudret-i edebiyesi pek yüksektir. Birçok yerde Şeyh Sa'dî'nin fikirlerini daha güzel bir hale koymuş, mazmunu daha ziyade parlatmıştır. Müellif hangi bir beytin tercümesinde harfiyen tercüme taraftarı olmamış ve daima meâli düşünmüştür. Bir de müellif tercümede mümkün olduğu kadar Arabî ve Farisi kelime isti'malinden kaçmış ve Türklüğünü muhafaza etmiştir. Aralık aralık bazı beyitler pek parlak ise de "Der Nasihat-ı Cüvânân" faslını teşkil eden 942-981 arasındaki 39 beyit fevkaladedir. Bu beyitlerin çokları aslına geçmiştir. Hatta müellifin

⁷ Ahmet Kartal, "Sa'dî'nin Bostan'ı ile Hoca Mes'ûd'un Fehrgenâme-i Sa'dî İsimli Mesnevilerinin Mukayesesi", *Bilim Yolu*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3/ 2003, s.55-75.

bunu fevkalâde bir surette yazışından insan acaba müellif hazretleri bu eseri meydana getirdiği zaman pirlük çağına yaklaşmış mıydı diye şüpheye bile düşüyor. Bu beyitlerin bir takımları o kadar güzel ki Bâkî, Nâbî efendiler bile bu kadar yazabilirler.”⁸

5. Ferhengnâme-i Sa’dî Tercümesinin Nüshaları

Ferhengnâme-i Sa’dî Tercümesinin dört nüshası bilinmektedir. Bunlardan ilki Millet Kütüphanesi'ndeki (Ali Emîrî, Manzum, nr. 1209). nüshadır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan bu nüsha yer yer harekeli bir nesihle her sayfaya 13 satır olarak ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 87 sayfa (45 varak) tutarındaki yazma 1073 beyitten ibarettir.

İkinci nüsha Mordtmann'ın bahsettiği⁹ ve Kopenhag Kraliyet Kütüphanesi Türkçe yazmaları arasında (Der Köngelige Bibliotek, Cod. Turc. 20) bulunan nüshadır. İstinsah tarihi ve müellifi belli değildir. Harekeli bir nesih hattıyla her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazıldığı gibi, sayfa kenarları da kırmızı cetvelle çizilmiştir. 51 varak tutarındaki yazmada 1025 beyit bulunmaktadır. Funda Şan bu nüshayı tanıtan ve değerlendiren bir makale kaleme almıştır.¹⁰

Eserin üçüncü nüshası ise Manisa'dadır (Manisa İl Halk Ktp., Muradiye, nr. 1856, vr. 1^b-33^b). Kimin tarafından ve ne zaman yazıldığı belli değildir. Bozuk bir ta'lik hatla her sayfaya 17 satır halinde istinsah edilen yazmada başlıklar yazılmayarak yerleri boş bırakılmıştır. Yazı itibariyle XV. yüz yılın ilk yarılarında istinsah edildiği tahmin edilen eserde yer yer hareke de kullanılmıştır. Bu nüsha Ali Emîrî nüshasından daha sağlam bir nüshadan istinsah edilmiş olmalıdır. Çünkü Kilisli Muallim Rifat'ın neşre esas aldığı Ali Emîrî nüshasında tashihe çalıştığı birçok beyit bu nüshada daha doğru ve aslına uygundur. Ancak bu nüshada da bazı beyitlerin yerleri farklı olup beyit sayısı itibariyle de Ali Emîrî nüshasından azdır (1064 beyit). Şerif Hulusi, Manisa nüshası ile Kilisli Rifat'ın neşrettiği matbu nüshayı karşılaştırarak iki nüshadaki birbirinden farklı olan beyitleri belirlemeye çalışmıştır.¹¹

⁸ *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, s. 16.

⁹ J.H. MORDTMANN, *Suheil und Nevbehâr, Romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed*, Hannover 1925, "Mukaddime", s.10.

¹⁰ Funda Şan, "Ferhengnâme-yi Sa'dî Tercümesi'nin Kopenhag Nüshası Hakkında İlk Değerlendirme", *Türk Dilleri Araştırmaları* 23/2 (2013), s. 203-222.

¹¹ Şerif Hulûsi, "Ferhengnâme-i Sa'dî'nin Üçüncü Nüshası ve Veled Çelebi-Kilisli Rifat Neşriyle Mukayesesi", *TM*, IV(1934), s. 295-303.

Bunlardan başka, F. Köprülü'nün İstanbul kitapçılarından Nasrullah Efendi'nin oğlu Rıza Efendi'de gördüğünü söylediği şiir mecmuası içerisinde yer alan bir nüshadan daha bahsedilmektedir.¹² Buna göre *Ferhengnâme* mecmuanın 86 sayfalık kısmında her sayfaya 13 satır olarak yazılmış, 57 başlık çıkarıldıktan sonra 1061 beyitten ibarettir. Bu nüshanın fotokopileri bir tesadüf sonucu elimize geçmiş bulunmaktadır. Harekeli, fakat kötü bir yazıyla yazılmış olan bu nüshanın da istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Ancak dil özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla, öteki nüshalardan daha muahhardır. Nüshaların beyit sayıları birbirinden farklı olduğu gibi, tertipleri de birbirinden epey farklıdır ve karışıktır. Mesela eldeki nüshada vr. 6b de yer alan bir beyit A (ali Emiri) nüshasında vr. 24a'da K (Kopenhag) nüshasında vr.27b'de yer alabilmektedir. Bu da, nüshaların farklı kaynaklardan yazıldığını, mevcut nüshaların dışında başka nüshaların da bulunabileceğini akla getirmektedir.

6. *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi* Hakkında Yapılan Çalışmalar

Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi'nden ilk defa bahseden Veled Çelebi, eseri meşhur İslâm âlimi Sadeddin Mes'ûd b. Ömer-i Teftâzânî'ye isnat etmiştir.¹³ Gibb de *A History of Ottoman Poetry*' de *Ferhengnâme*' den aynı şekilde bahsetmektedir (c. I, s. 203). Kilisli Muallim Rifat ise eserin müterciminin Şeyh Mes'ûd b. Osmân-ı Gülşehrî olabileceğini söylemişse de¹⁴ *Süheyl ü Nevbahar*'ın tıpkı basım halinde yayımlanmasından sonra¹⁵ bu görüşünden vaz geçmiştir.¹⁶

Ferhengnâme'nin ilk neşrini Muallim Rifat-Veled Çelebi gerçekleştirmiştir. Ali Emiri nüshası esas alınarak gerçekleştirilen bu neşir hakkında Kilisli Muallim Rifat neşri nasıl gerçekleştirdiğini şöyle anlatmaktadır:

"Abd-i âciz, şu nüshayı Millet Kütüphanesindeki nüshadan yazdım ve ikinci nüshada olduğu gibi imlâ-yı kadimini aynen muhafaza ettim. Nüsha-i mezkûre güzel bir

¹² *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, s. 176.

¹³ Veled Çelebi, "Edebiyyât-ı İslâmiyye", *Tercümân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn Tarafından Girid Muhtâcinine İâneten Nüsha-i Yegâne-i Fevkalâde*, İstanbul 1313, s. 54.

¹⁴ *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, s. 11.

¹⁵ J.H. MORDTMANN, *Suheil und Nevbehâr, Romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed*, Hannover 1925.

¹⁶ Kilisli Muallim Rifat, "Süheyl ü Nevbahar'a Dair", *TM*, II (1928), s. 401.

nesih ile yazılmış ise de hattatı ismini koymadığı gibi, tarih de koymamıştır. Bir de hattat birtakım kelimeleri harekesiz bıraktığı gibi ekseriya hareke koyduğu kelimelerde de yalnız hareke ile iktfa ederek cezim denilen tutarları da koymamıştır.

Nüsha-i mezkûrede fasıl başları la'l ile yazılmış olduğu halde fakîr onları da siyah mürekkebe ile yazdım. Nüsha-i mezkûrenin her sayfası 13 satır idi; ben de aynen öyle yaptım. Nüsha-i mezkûrede her beytin yanı başına beytin kaçınıcı sayıda olduğunu göstermek için rakam konmamış iken, ben her beyte bir rakam koydum.

Bir de fakir kitaptaki her beytin Bostan'daki aslını aradım, matbu Bostan'ın (1288'de Matbaa-i Âmirede basılmış olan nüsha) hangi sayfasında ise, iki mısraın ara yerine sayfa numarasını yazdım. Aynı zamanda Bostan kitabının dip tarafına bu kitabın sayfalarını ve kenarlarına beytin adedini yazdım. Bu sayede bu nüshaya bakıldıkda Bostan'daki vaziyet, Bostan'a bakılırsa buradaki vaziyet gözükecek ve Türkçesinden Farisisini, Farisisinden Türkçesini bulmak kolaylaşmış olacaktır."¹⁷

Neşirde her sayfanın altında bazı düzeltmeler ve açıklamalar da yer almaktadır. Eserin sonunda da bir lügatçe bulunmaktadır.

Bu neşirden sonra Şerif Hulusi Kilisli Muallim-Veled Çelebi neşri ile eserin Manisa nüshasını karşılaştıran bir makale neşretmiştir.¹⁸ Makalede iki nüshadaki birbirinden farklı olan beyitleri belirlemeye çalışmıştır.

Yekta Mutlu, *Ferhengenâme-i Sa'dî Tercümesi* üzerinde bir mezuniyet tezi hazırlamıştır.¹⁹ Ali Emiri nüshası esas alınarak hazırlanan tezde tercümenin metni ilk defa transkripsiyonlu olarak verilmiş, gramer özellikleri üzerinde genişçe durulmuş ve bir de indeks ilave edilmiştir.

Halil Gülenç, Kilisli Muallim Rif'at neşri ile Manisa nüshasını esas alarak eser üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.²⁰

Ahmet Kartal, *Ferhengenâme-i Sa'dî Tercümesini Bostan* ile karşılaştırmıştır.²¹ Bu karşılaştırmada her iki eseri kullanılan vezin, kafiye, redif

¹⁷ *Ferhengenâme-i Sa'dî Tercümesi*, s. 3.

¹⁸ Şerif Hulûsi, "Ferhengenâme-i Sa'dî'nin Üçüncü Nüshası ve Veled Çelebi-Kilisli Rifat Neşri ile Mukayesesi", *TM*, IV (1934), s. 295-303.

¹⁹ Yekta Mutlu, *Ferhengenâme-i Sâdi Tercümesinin Gramer Hususiyetleri, Metin-Gramer ve İndeks*, İstanbul 1948, (Türkiyat Enstitüsü tez no:272).

²⁰ Halil Gülenç, *Ferhengenâme-i Sa'dî, İnceleme-Metin*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2010.

yönünden karşılaştırdığı gibi, içerik bakımından da bir değerlendirme yapmıştır. Bu çerçevede Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesinin tercüme yöntemini ele almış, *Bostan*'ın hangi bölümlerinden hangi beyitleri tercüme ettiğini belirlemeye çalışmıştır. Eserde kullanılan kelime kadrosuna da temas eden Kartal, Hoca Mesud'un Türkçe kelime kullanmadaki gayretine de vurgu yapmıştır. (Kartal, s. 74).

7. Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi'ndeki Arkaik Sözcükler

XIV. yüzyılda Türk dili ve edebiyatının gelişmesine Farsçadan yaptığı tercümelemlerle büyük katkıda bulunmuş olan Hoca Mesud, bu tercümelemlerinde Türkçe'yi büyük bir başarı ile kullanmıştır. Bu bakımdan dili sade, canlı ve akıcıdır. Gerek *Süheyl ü Nevbahar*'da (s.13-18), gerekse *Ferhengnâme*'de belirttiği gibi (s. 4, 5), bu eserleri kelime kelime tercüme etmeyip, o söz Türkçede nasıl söyleniyorsa o şekliyle ifadeye çalışmış ve yaptığı tercümeyle yabancı sözcüğü katmamıştır. Bu da onun yaptığı bu tercümelemlerin alelâde bir çeviri olmayıp yarı telif bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Nitekim *Ferhengnâme*'yi *Bostan*'la karşılaştıran Kilisli Rifat, Hoca Mesud'un şairlik kudretini takdirle karşıladığı gibi,²² Fuat Köprülü de Hoca Mesud'un şairlik kudretinin fevkalâde yüksek olduğunu ifade etmektedir.²³

Eserlerini bir sanatçı titizliği ile meydana getiren müellif, onların yalnızca beğenilmesini değil, ayrıca okuyucunun bundan zevk almasını da gaye edinmiştir. Bu bakımdan eserlerini hikmetli sözcükler, temsiller ve öğütlerle süslemiştir. Onun için eserlerinde halkça söyleyişlere, deyimlere ve ata sözlerine çok sık rastlanır. Bu bakımdan Hoca Mesud'un tercümelemleri XIV. yüzyıl Türkçesinin kelime hazinesi ve gramer yapısı bakımından son derece önemlidir. Şairin dili son derece sade olup Arapça Farsça kelimelere çok az yer vermiştir. *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesinde* yaklaşık 11.000 (10784) kelime kullanmıştır; bunların %70'ten fazlasının Türkçe olduğu ifade edilmektedir (Kartal, s.74). Bu da bize şairin Türkçeye ne kadar önem verdiğini, eserlerini oluştururken kendi dönemindeki yaşayan Türkçenin imkânlarından azamî ölçüde yararlanmaya çalıştığını göstermektedir. Bu bakımdan onun

²¹ Ahmet Kartal, "Sa'dî'nin Bostan'ı ile Hoca Mesud'un Ferhengnâme-i Sa'dî İsmi Mesnevilerinin Mukayesesi", *Bilim Yolu*, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/ 2003, s.55-75.

²² *Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, s. 16.

²³ Fuat Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, s. 189.

tercümelerinde, bugün arkaik diyebileceğimiz, ama zamanında kullanılan dilin canlı birer parçası olan pek çok söz mevcuttur. Bu çalışmada *Ferhengnâme Tercümesinde* yer alan arkaik üzerinde durulacaktır.

ac- “Acıkmak, açlık hissetmek” ET (*Alt. Gr.* 317), DLT (I, 72, *er açtı* “adam acıktı”) *âç-* şeklinde kullanılan fiil, EAT metinlerinde hem *aç-*, hem de *ac-* olarak iki şekilde de mevcuttur (TS, I, 8). Kelime, *Ferhengnâme-i Sa’di Tercümesinde ac-* biçimiyle kullanılmıştır.

Ne lâzım acıp uğrayasın güce

Ki gündüzün irküp yiyesin gice (M11b-11, A14a-11)

“Gündüz toplayıp gece yiyecek olursan, acıkıp sıkıntıya düşmen gerekmez.”

Zihî kaygulu yatdı ol her gice /

Ki ayruk aşın gözede çün aca (M15a-9, A28b-4)

“Her gece (açlık, yemek) kaygısıyla yatmak, acıkınca başkasının yemeğini gözetmekten daha iyidir.”

acın “Açlıktan, aç olarak, açlıkla” < *ac-ı-n ac* isminin vasıta hali.

Kişi olan âdem acın öldi çok /

Ki miskinler aşı-y-la olmadı tok (M4b-15, A5b-12)

“Asil ruhlu olan insan acından öldü de, zavallı, miskin birinin yemeğiyle karnını doyurmadı.”

İşit Sa‘ dî’ nün tatlu sözünü bol /

Turuş yüzlü olunca açlıktan öl (M21b-4, A22a-12)

“Arkadaş! Sadi’nin tatlı sözünü dinle; ekşi suratlı olmaktansa, açlıktan öl (daha iyi).”

ağmak “Yerden yukarı doğru yükselmek, yukarı çıkmak” < ET *âg-* (Clauson 1972, s. 77).

Ne eylük ide ol ulular bege /

Ki âhlar ağa ellerinden göge (M4b-8, A5b-5)

“Ellerinden göge beddualar yükselen o kişiler, hükümdara nasıl iyilik yapacaklar?”

Tolav bigi ağlayı dönerler /

İñileyüp ağarlar u inerler (M19b-11, A20a-4)

“Dolap gibi ağlayarak dönerler; inleyerek çıkarlar ve inerler.”

Ay u gün ü ülker senün-çün toğar /

Sarâyuñda kandıldür iner ağar (M29a-11, A38a-7)

“Güneş, ay ve ülker senin için doğarlar; bunlar senin sarayını aydınlatan inip çıkan kandillerdir.”

ağu “Zehir” < ET *agu* (Clauson, 78; DLT, I 89, III, 339).

Çü düşmen düzer tatlu sözi i yâr /

İnanma ki ağuyı bala qarar (M11a-2, A13a-10)

“Ey akıllı insan! Düşmanın sana tatlı sözler söylemesine sakın inanma; çünkü o zehiri bala karıştırmaktadır.”

Şeker acı ola ağudan biter /

Virürse şu kim yüzi sirke şatar (M14b-12, A27b-4)

“Yüzü sirke satan (ekşi suratlı) kişinin verdiği şeker, zehirden daha acı olur.”

ağu ağacı “Zakkum ağacı” (TS, I, 58).

Nite vire hurmā ağu ağacı /

Yâhūd ola mı hiç hurmā acı (M8a-1, A9a-7)

“Zakkum ağacı hurma vermez; hurma da acı olmaz (zakkum ağacı nasıl hurma verir; yahut hurma hiç acı olur mu?)”

ağşam ucu “Gecenin sonu”

Eger pâdişâhdur eger eskici /

Atar tañ dükense ağşam ucu (M15b-4, A28b-3)

“Padişah da olsun, dilenci de olsun, gece sona erince şafak söker.”

aldağuç “Aldatıcı, hilekâr, yalancı” < *al-da*-filinden **-ğuç** eki ile türetilmiş sıfat. EAT dönemi metinlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (TS, I, 93). Ağızlarda “kandırarak şey, söz” anlamıyla *aldanguç* biçimi de bulunmaktadır (DS, I, 209).

Hem addurmağıl aldağuca ayak /

Amân virmegil işi üstine bağ (M9b-8, A11b-3)

“Aldatıcı, hilekâr kimsenin işinden baş kaldırmasına fırsat verme, ona adım attırma.”

alduzmak “Malını elinden aldirmek, soyulmak” < *al-* fiilinden *-duz-(-dur-)* eki ile türetilmiştir. DLT (I, 87, *ol tawar alduzdı* “o malı aldırdı, malı soyuldu”).

Ḳamu naḥl düzen ögin alduza /

Esiri olan böyle nite düze (M29a-13)

“Mumdan süs ağacı yapanlar (Allah’ın yaratması karşısında hayretten) akıllarını kaybederler; (hakiki bir hurma ağacı gibi bir) nahıl nasıl yapabilirler?”

altın “Alt, aşağı, alttaki” (Alt. Gr, 319; EUTS, 13; DLT, I, 108,109)

Degirmenüñ üstin taşısın gice /

Ol altın taşı gündüz uğrar güce (M25a-9, A33a-1)

“Gece değirmenin üst taşısın; gündüz de zahmet çeken alt taşı oluver.”

alu “Aşağı; değersiz, zayıf, güçsüz, âciz” <ET *alıġ* (Clauson, 135), DLT *alıġ* (I,64,384). Sondaki *g*’nin erimesiyle kelime EAT metinlerinde *alu* şeklinde kullanılmaktadır (TS, 115,116,117).

Şunuñ bigi iken sinekden alu /

Bu gün olduñ uş buncalara ulu (M28b-11, A37b-4)

“Bir sinekten daha âciz ve güçsüz bir durumda iken işte bugün (büyüdün) güç , kudret sahibi oldun”

aluca “Daha aciz”

Sen uş ‘özrsüz eylemezsin hüner /

Öğünme iy ‘avratdan aluca er (M32a-3, A42b-2)

“Hiçbir özrün olmadığı halde bir hüner göstermiyorsun; avrattan daha aciz bir kişisin, boşuna öğrenme!”

aludan alu “Aşağının da aşağısı, çok değersiz, aşağılık”

‘Aḫāsuz kişidür aludan alu /

Dünün diri dutar u gönlin ölü (M12b-2, A15a-11)

“Keremsiz kişi, gecesini diri tutup gönlünü ölü tutan aşağılık kimse gibidir.”

alu görmek “Âciz görmek”

Ol oḫtın olasın ‘aziz ü ulu /

Ki sen kendüzünü göresin alu (M22a-16, A23b-6)

“Sen kendini (başkalarından) aşağıda gördüğün zaman, yüce ve değerli biri olursun.”

alu kalmak “Geri kalmak, aşağı kalmak, âciz kalmak”

Meşeldür ki bu sözde yokdur yalan /

Ne er ola ‘avratdan alu kıalan (M32a-4, A42b-4)

“Şu mesel sözde asla yalan yoktur; karısından âciz olan erkek, erkek değildir.”

Yarın sinde hem eyle olasısın /

Ki kırıncadan alu kıalasısın (M28b-12, A37b-5)

“Yarın mezarda kırıncadan daha âciz bir durumda kalacaksın.”

añul “Yavaş, sakın, yumuşak, hafif” < ET *amul* (Clauson, 160-161); DLT *amul* “sessiz, sakın, yavaş yavaş, kimıldamayan adam” (I, 74, III, 131). Ağızlarda *añul* biçimiyle de mevcuttur (DS, I, 269)

Gelürse saña hâkimün sözi saht /

Añul söyle maşkûma iy nîk-baht (M22a-9, A23a-8)

“Ey iyi talihli kişi! Eğer hâkimin sözü sana sert ve ağır geliyorsa, sen de maşkûma yumuşak söyle.”

añulcağaz “Yavaşça, usulca, yuuşaklıkla”

Ger añulcağaz gönlini alasısın /

Yeg andan ki biñ kez çeri salasısın (M10b-10, A13a-2)

“Yumuşaklıkla, tatlılıkla (düşmanın) gönünü alman, bin kez üzerine asker göndermeden daha iyidir.”

apılamak “Okşamak, gönünü hoş tutmak, sevindirmek” < *apa* “ana, abla” (DLT, I, 86) isminden *-la-* ile yapılmış fiil.

Dürüş yoqsult şakla vü apıla /

Ki derviş-ile pâdişâh yapıla (M4b-3, A4b-8)

“Yoksul kişileri (ahaliyi) koru ve gönüllerini hoş tut; zira (padişah bunlar sayesinde) padişahlık yapmaktadır.”

Öküş guşsa yi vü çevürme yüzi /

Apılayı gör bir kişi-çün yüzi (M13a-1, A16a-2)

“Çok üzülse de yüzünü döndürüp (vazgeçme); bir kişiyi elde etmek için yüz kişinin gönünü hoş tutmaya çalış.”

arı “Temiz, pak” < ET *arıg* (Clouston, 213; Alt. Gr. 320; DLT, I, 12, 18, 63). EAT metinlerinde *arı/aru* biçiminde geçen (TS, 193, 194, 195) kelime ağızlarda da aynı şekilde yaşamaktadır (DS, I, 312, 338). Ağızlarda ayrıca hem *arığ* biçiminde (DS, I, 314) hem de, *aru duru* “ tertemiz ” şeklinde ikilemeli olarak da kullanılmaktadır (DS, I, 337).

*Arı geldüñ ü hem arı gide gör /
Ki ‘ârest nâ-pâk reften be-gür (M7a-14)*

“Temiz geldin, temiz gitmeye çalış; mezara kirli gitmen utanılacak bir durumdur.”

*Ne var hoş düzüldi-y-ise şüretüñ /
Sen aldanma arı gerek sîretüñ (M29a-6, A38a-2)*

“Suretinin, görünüşünün güzel olmasına bakıp da aldanma; esas ahlakının, karakterinin temiz olması gerekir.”

*Arılar hâkı-y-çün çepel işden /
İrağ dut her dürlü teşvîşden (M33b-4, A44b-1)*

“Yarabbi! Temiz kullarının hürmetine beni her türlü kirli ve karışık işlerden uzak tut!”

arı dutmak “Temiz tutmak, temiz bulundurmak”

*TONın arı dutan içini pelîd /
Nite uçmağa duta bile ümîd (M20b-12, A21a-12)*

“Elbisesini temiz tutup içini kirli tutan kişi, cennete gitmeyi nasıl ümit edebilir ki.”

artuğ “Başka, gayrı; çok, fazla ziyade” < ET *artuk* (Clouston,205, DLT (I, 99;II,137). EAT’de yaygın olarak kullanılan (TS, I, 232-240) kelimenin ağızlarda *artuh*, *artoh*, *artuh*, *artuk*, *artuğ* şekillerine de rastlanmaktadır (DS, I, 334, 336).

*Degül elde kuvvet kilidi dili /
Kimüñ Tañrı’dan artuğ irer eli (M30a-4, A39a-7)*

“Kuvvet anahtarı elde değil; Allah’tan başka (yaratmaya) kimin gücü yeter.”

*İgen şarpdur ‘akıl yolu vü piç /
Bilür ‘ârif Allah’dan artuğı hiç (A19b-4)*

“Akıl yolu oldukça sarp ve dolambaçlıdır; ârif olan kişi Allah’tan başkasının bir hiç olduğunu bilir.”

*Çü nâkes kişi luğf-ıla söz bula /
Tekebbürligi dahı artuğ ola (M9b-6, A11b-1)*

“Cimri kişi iyilikle konuşmaya başlarsa, büyüklük taslaması daha fazla olur.”

aruḥ “Zayıf, cılız, kuru, sıska; yorgun” < ET *aruk* (Clauson, 214; DLT, I, 66,148, 258).

Elümdemise didi burunduruh /

Ne yük dartadum ne oladum aruh (M17a-7, A24b-13)

“Eğer dizgin elimde olsaydı, ne yük çekerdim ne de (böyle) yorulurdum.”

aşşı “Fayda, kâr, kazanç, yarar” < ET *asıg* (Clauson, 244; DLT, I, 64, 494, III, 13). EAT’de *assı* biçimiyle yaygın olarak kullanılan kelime (TS, I, 247-254), ağızlarda *asıg, asıg, asık, ası, assı* şekillerinde de kullanılmaktadır (DS, I, 342).

Sen uyhudan imdi uyan iy ulum /

Ne aşşı şu dem kim uyara ölüm (M7a-2, A41a-2, K46a-5)

“Ey uyuyan kişi! Şimdi uykudan uyanman lazım. Seni uykudan ölüm uyardırarak olursa bunun ne faydası olur?”

Şuyı kıt-iken kesmege bağla bil /

Ne aşşı çü taşta revân ola sil (M18a-3, A16a-13)

“Su az iken önünü kesmeye çalış; sel olup taşınca uğraşman fayda etmez.”

Şu kötrüm ki öldi vü degşürdi hâl /

Ne aşşı kıoyar-ısañ ağzına bal (M29a-10, A38b-9)

“Halini değiştirip ölmek üzere olan hastanın ağzına bal koymanın bir faydası olmaz.”

aşağa “Alt taraf, aşağı” < *aşak-a*, *aşak* isminin yönelme hali.

Niçe heybet-ile akar-ısa seyl /

Başı aşağı eyley inişe meyl (M22a-10, A23a-9)

“Sel suyu başı aşağı edip inişe doğru aktığı için ne kadar heybet ile akıyor.”

aşah/aşak “Alçak, aşağı, alt” < ET *aşak* (Clauson, 259; DLT, I, 66). EAT’de *aşah/aşak* olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır (TS, I, 262).

Güci yitdügince yüceldür tamin /

Aşah tamlınuñ hiç yiyimez gamin (M9a-13, A10a-5)

“(O mürüvetsiz kişi), damı aşağıda olanın durumunu hiç düşümeden gücü yettiğince sürekli kendi damını yükseltmeye çalışır.”

aşah gönüllü “Gönlü kırık, incinmiş, âciz”*Sıma gönlin aşah gönüllülerün /**Ki dâyim eli üstün olmaz erün (M12a-5, A14b-10)*

“(Ey yüce kişi! Emrin altında olan) âciz kişilerin gönüllerini kırma; çünkü kişinin eli her zaman üstün durumda olmaz (belki sen de bir gün onlar gibi emir altında yaşamak durumunda kalırsın).”

aşahlık “Alçak gönüllülük, tevazu”*Ululuk bula aşahlık kıvan /**Anuñ bigi tama budur nerdübân (M20b-10, A21a-10)*

“Tevazu gösteren, alçak gönüllü davranan kişi yücelik bulur; çünkü yücelik damının merdiveni tevazudur.”

aşahlık itmek “Alçak gönüllülük etmek, tevazu göstermek”*Aşahlık ide gör ögünü dir/**Aşah budaguñ yimişin kimse yir (M22a-13, A23a-12)*

“Aklını başına topla da mütevazi ol, zira aşağıda olan dalın meyvesini herkes yer (meyveli dal başını aşağı tuttuğu gibi, akıllı insan da mütevazi olur).”

*Çü toprağdur aşluñ bu kibri bırak /**Pes aşahlık it nite kim toprağ (M20b-1, A21a-1)*

“Ey insan! Madem ki aslın topraktır, öyle ise bu kibri bırak da toprak gibi tevazu göster.”

aşaklanmak “Alçak gönüllü davranmak”*Çü göre ki câhil igen kin dutar /**Aşaklana her kimse kim dîn dutar (M6a-3, A7a-10)*

“Cahil kimselerin çok kin tuttuklarını görürsün; dinine bağlı kimseler ise alçak gönüllü davranırlar, tevazu sahibidirler.”

ayğut “Karşılık, mükâfat; bilmukabele, karşılık olarak”*Sen içürme karluca şu yavuza /**Ki içüresin ayğutın yaz buza (M21b-13, A22b-9)*

“Kötü kişiye karlı su içirme; eğer içirirsen, karşılığını buza yaz (Kötülere iyilik yapmak, buza yazı yazmak gibidir).”

ayık “Sarhoşluğu veya baygınlığı geçmiş olan, sarhoş olmayan, akli başında” < ET *adig* (Clauson, 46; DLT I, 63) Ağzılarda *ayık, ayıh, ayuk* “ayılmış, uyanık, akli başında” anlamlarında da kullanılmaktadır (DS, I, 417

Ḳavî ḳollu vü ḳısa ellü bayık /
İgen uşlu şeydâ key esrük ayık (M18b-16, A18a-3)

“(Hak âşiklarının) kolları kuvvetli, elleri kısadır; bazen akli başında bazen de delirmiş sarhoşlardır.”

ayın bayın olmak “Şaşırmak, şaşırp kalmak, tuhaflaşmak” < TS, I, 319; DS,I, 418

Nite kişi söz söyler oğurlayın /
Ki fâş olıcaḳ ola ayın bayın (M16b-2, A29b-10)

“Kişinin gizlice konuşması doğru değildir; zira (söylediği söz) açığa çıkınca, şaşırp kalır.”

ayruk / ayruḡ “Başka, diğer, başkası; artık, bundan sonra” < ET *adruk* (Clauson, 65; DLT,I,98).

Bir ayruk kişi râzuñi çün bile /
Ger ol bilüye ağlayalar ola (M11a-4, A13a-12)

“Eğer bir başka kişi sırrını biliyorsa, o bilgiye ağlasınlar artık (Vay o bilginin haline!).”

Ḳayâsuzlıḡ idüp utuzan oyın /
Nite ḳayura ayruḡuñ yüz şuyın (M22a-2, A23a-1)

“Edepsizlik yaparak oyun kazanan kişi, başkasının onur ve haysiyetini nasıl düşünür ki? (düşünmez).”

Çü farḳ üzre ḳona ḳocalıḳ tozı /
Yiḡit ‘ıyşına dutma ayruk yüzi (M30b-12, A40a-5)

“Başına yaşlılık tozu konunca, artık gencin yaşaması gibi yaşamaya heves etme!”

ayrukşı “Başka, başka türlü, farklı, bambaşka” < EAT’de *ayrukşı, ayrukşı, ayruhsı* şekilleri de mevcuttur (TS, I, 336).

Ger ayrukşı olur-ısa ḫarf u şavt /
Nite ola bir nesne ma‘nide fevt (M3a-6, A3b-5)

Bilür misin ayrukşı olan ḫâli /

Ne çün rağş ururken şalarlar kolu (M19b-8, A20b-5)

“Sema yaparken kolları niçin (yana) salarlar; bundaki başkalığı biliyor musun?”

azmak “Doğru yoldan çıkmak, yolu şaşırarak, kaybolmak”

Yol azan kişiden ne var binse at /

Yig ol yaya kim yol yürüye oñat (M7b-10, A8b-11)

“Ata binip de yolunu şaşırarak kişiden doğru yolda yürüyen yaya daha iyidir.”

Ecel añsuzın üzeñüyi üzer /

Elüñden çıkar dizgin ögüñ azar (M31b-5, A42a-1)

“Ecel ansızın üzeniyi koparır, dizgin elinden çıkar, akıl baştan gider.”

bağarsuk “Bağırsak” < ET *bagırsuk* (Clauson, 320, DLT, I, 502). Kelime EAT metinlerinde *bagırsuk*, *bagarsk*, *bagırsuk*, *bagırsuk* şekillerinde de geçmektedir (TS, I, 363-365).

İki göz tolmadı vü bir karın /

Bağarsuk boş olduğu yigdür dirin (M14a-9, A26b-11)

“Bu iki göz ile bir karın (hiçbir zaman) doymaz; onun için bağırsağın boş olması daha iyidir, diyorum.”

Bağarsukda eylerse bir loğma piç /

Temâmet olur câhilüñ ‘ömri hiç (M23a-4, A24a-10)

“Bir lokma bağırsakta buruntu meydana getirirse, cahil kişinin bütün ömrü telef olur.”

bağlamak “Önüne set çekmek, kapamak” < *bağ-la-* ET *bağla-* (Clauson,314,315).

Çü kuvvet şıymaya düşmen bilin /

Döküp ni‘meti bağla fitne yolın (M8b-7, A11a-2)

“Düşmanın belini (güçle) kıramıyorsan, önüne nimet dökerek fitne yolunu kapatmak gerek.”

bal kımak “Şimşek çakmak, parlamak, ışık saçmak” < *balk-ı-* türemiş fiil, (*Kitabü'l-ıdrâk*, s.14.,TS, I, 391-393). Ağızlarda *barkımak* şekli de mevcuttur (DS, II, 508)

Ne var âhdan olsa gözügü tebâh /

Gönül gözgüsü bal kıır idicek âh (M32b-14, A43b-3)

“Aynaya karşı âh çekilince ayna buğlanır, ama gönül aynası âh çekilince parlar.”

baş “Yara” < ET *bāş* (Clauson, 376; DLT, I 191,192, II, 72, 240; TS, I, 414-416)

Ki ok demreni itse gövdede baş /

Yig andan ki mi' de tola siñmez aş (M23a-3, A24a-9)

“Midenin sindirilemeyecek derecede yemekle dolu olmasından ok temreninin vücudu yaralaması daha iyidir.”

baş oynamak “Hayatını tehlikeye atmak, canını feda etmek” < TS, I, 451.

Ferâgatda düzgil çerinûñ işin /

Ki oynaya buñ gün olıcağ başın (M10a-3, A12a-1)

“Barış zamanlarında askerin işini yap (hoş tut) ki, sıkıntılı günlerde canını feda etmekten çekinmesin.”

başakçı “Ekin biçildikten sonra tarlalarda kalmış başakları toplayan ve bununla geçinen kimse” <ET *baş+ak* (Clauson, 378; TS, I, 419; DS, II, 551).

Ziyâna virür hürmen issi işin /

Ki başakçıya karşı şalar başın (M12a-3, A14b-8)

“Eğer harman sahibi başak toplayanlara eziyet ederse, işini ziyana sokmuş demektir.”

başmak / başmağ “Ayakkabı” <Clauson, 382; DLT, I, 378, III, 417. EAT’de paşmak biçimiyle de geçmektedir (TS, I, 448-450). Ağızlarda ise *başmağh*, *başmağ* biçimleri de mevcuttur (DS, II, 564). Kelimenin yapısı hakkında çeşitli açıklamalar yapılmışsa da kökü tam olarak açıklanamamıştır (bk. Eren, 43).

Yalñ yig mi ayak ya başmak tarı /

Sefer yig mi ya evde savaş varı (M25a-4, A32b-9)

“Ayağı sıkın dar ayakkabı giymektense, yalı ayak olmak daha iyidir. Evde (yaramaz kadınla) kavga gürültü yapmaktansa, sefere çıkmak daha iyidir.”

Tapu idüp el başmağa urma tur /

Vir etmek baña başuma başmağ ur (M12b-1, A15a-10)

“Saygı gösterip ayakkabımı çevireceğine, bana ekmek ver de ayakkabıyla kafama vur.”

bayık “Gerçek, doğru, şüphesiz; açık, belli, muhakkak” < bay-ı-k (Clauson, 38; ,DLT, II, 166; TS, I, 465-466; DS,II, 579).

Bayık bil ki kızılığ-ıla katı kış /

Aña kim ola mâlı key sehl-imiş (M5b-1, A6a-5)

“Şunu iyi bil kıtlık ile geçen şiddetli kış, malı olan kimseye çok kolay gelir.”

Güç idene kıalmaz bayık ruzigâr

Hemin aña la‘net kıalur bi-şümâr (M4a-17, A5a-10)

“Şüphesiz dünya zâlime kıalmaz; ama arkasında sayısız beddua ve lanet kıalır.”

Şu kim ana kıarnında oğlan düzer

Bayık ‘ömri vü rızkı bile yazır (M15a-12, A28a-7)

“İnanı ana kıarnında yaratan (Yüce Tanrı), gerçekte insanın ömrünü ve rızkıını birlikte yazmaktadır.”

becid “Ciddi olarak, gerçekten; sürekli olarak; fazla, çok” < Far. be- Ar. cidd

Becid eyleme dīvār önünde lâğ /

Ki dīvāruñ ardında olur kıulağ (M16b-1, A29b-9)

“Duvarın önünde çok şaka yapıp konuşma; kim bilir belki duvarın ardında kulak vardır (dinleyen olur).”

Becid bilür-idüñ yarağ itmegi /

Hiç añmaz mıduñ sen yola gitmegi (M30a-7, A39a-9)

“Sürekli (burada kalmanın) hazırlığımı yapmayı biliyordun da, bir gün yola çıkacağını hiç anlamıyor muydun?”

bicik “Meme, meme başı” < *bici-k* yansıma sözden küçültme eki ile yapılmış söz. DS, II, 681, TS, I, 544.

Yürekde kıamar var bicikte anı /

Görü bil ki süddür yüregüñ kıanı (M28b-8, A37b-1)

“Yürekteki damarın memelerde olduğunu görebilirsin; o zaman süt kalbin kanıdır.”

bilü “Bilgi, malumat” < ET *bilig* (Clauson, 339; DLT, I, 89, 92; TS, I, 569-572).

Tağılup bilü vü gidüp ‘aql u hüş /

Öğütten kıulağ kıolu elleri boş (M19a-2, A18a-5)

“(Hak âşıklarının) akılları başlarından gitmiş, bilgileri dağılmıştır. Elleri boş, kulakları ise öğütten doludur (nasihata karşı kulakları tıkalı).”

Bir ayruğ kişi rāzuñı çün bile /

Ger ol bilüye ağlayalar ola (M11a-4, A13a-112)

“Eğer sırrını senden başkası bilirse, o bilgiye ağlamak gerekir.”

Kısaltmalar:

A : Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi Ali Emiri nüshası

Alt. Gr.: Alttürkische Grammatik

Ar. : Arapça

Bk. : Bakınız

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DLT : Divanü Lügati't-Türk

DS : Derleme Sözlüğü

EAT : Eski Anadolu Türkçesi

ET : Eski Türkçe

EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

Far. : Farsça

M : Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi Manisa nüshası

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TM : Türkiyat Mecmuası

TS : Tarama Sözlüğü

Vr. : Varak

Kaynakça

BANGUOĞLU, Tahsin, *Altosmanische Sprach Studien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau 1938.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li lisân al-Etrâk*, İstanbul 1931.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Sayı 260, İstanbul 1968.

CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

ÇELEBİ, Veled, "Edebiyyât-ı İslâmiyye", *Tercümân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn Tarafından Girid Muhtâcînine İâneten Nüsha-i Yegâne-i Fevkalâde*, İstanbul 1313, s. 54.

Derleme Sözlüğü, I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, 1965.

DİLÇİN, Cem, *Mes'ûd b. Ahmed Süheyl ü Nevbahâr İnceleme-Metin Sözlük*, Ankara 1991.

Divanü Lûgat-it Tercümesi, (Çev. Besim Atalay), I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara 1999.

GABAİN, A.Von, *Altürkische Grammatik*, 3. Auflage, Otto Harrassowitz Wiesbaden 1974.

GIBB, E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, I, London 1900.

GÜLENC, Halil, *Ferhengnâme-i Sa'dî, İnceleme-Metin*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2010.

GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

HULÛSİ, Şerif, "Ferhengnâme-i Sa'dî'nin Üçüncü Nüshası ve Veled Çelebi-Kilisli Rifat Neşriyle Mukayesesi", *TM*, IV(1934), s. 295-303.

KARTAL, Ahmet, "Sa'dî'nin Bostan'ı ile Hoca Mes'ûd'un Ferhengnâme-i Sa'dî İsimli Mesnevilerinin Mukayesesi", *Bilim Yolu*, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2003, s.55-75.

Kilisli Muallim Rifat, "Süheyl ü Nevbahâr'a Dair", *TM*, II (1928), s.401-409.

Kilisli Muallim Rifat-Veled Çelebi, (*Kır şehri*)li ve *Ta'bir-i Digerle (Gül şehri)li, Gülşehrî Mahlasıyla Meşhur Şeyh Mes'ûd b. Osman, Ferhengnâme-i Sa'dî Tercümesi*, İstanbul 1340-1342.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994.

KÖPRÜLÜ, Fuat *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 174-191.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış", *Yeni Türk Mecmuası*, I/4 (1933), s. 284-290.

KÖPRÜLÜ, Fuat, "Ferhengnâme-i Sa'dî Yahut Muhtasar Bostan Tercümesi ve Süheyl ü Nevbahâr", *TM*, II (1928), s.481-496.

MORDTMANN, J.H., *Suheil und Nevbehâr, Romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed*, Hannover 1925.

MUTLU, Yekta, *Ferhengnâme-i Sâdî Tercümesinin Gramer Hususiyetleri, Metin-Gramer ve İndeks*, İstanbul 1948, (Türkiyat Enstitüsü tez no:272).

ÖZKAN, Mustafa, "Hoca Mesud Hayatı ve Eserlerine Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 84 (İstanbul 1993), s. 183-202;

ÖZKAN, Mustafa, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Tercümelelerin Türk Diline Etkisi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (3) İstanbul 2011, s.1-64.

ÖZKAN, Mustafa, *Cinâni, Cilâü'l-kulüb, Giriş-İnceleme- Metin- Sözlük*, İstanbul 1990.

ÖZKAN, Mustafa, *Mahmud b. Kadi-i Manyas, Gülistan Tercümesi, Giriş-İnceleme- Metin- Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Genişletilmiş 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2017.

STACHOWSKI, Marek, *Etimoloji*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2011.

ŞAN, Funda, “*Ferhengnâme-yi Sa'dî Tercümesi'nin Kopenhag Nüshası Hakkında İlk Değerlendirme*”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 23/2 (2013), s. 203-222.

Tarama Sözlüğü, I, A-B, Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı:212, Ankara 1963.

TAŞ, İbrahim, *Süheyl ü Nev-bahâr'da Eskicil Öğeler*, Palet Yayınları, Konya 2009.

YAVUZ Kemal, XII-XV. Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri“, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 27, 1983, s. 9-54.

ELISION IN TURKISH *

İsmail TAŞ**

ÖZ

Türk dili ses hadiseleri bakımından geniş bir yelpazeye sahiptir. Kimi zaman kelimenin aslında bulunan bazı sesler çeşitli sebeplerle kaybolmaktadır. Bu değişimler tarihi seyir içinde gerçekleşeceği gibi kelimeye gelen ekler sebebiyle de olmaktadır. Yüksek öğrenimde ses düşmesi konusu öğrencilere kavratılması gereken önemli konuların başında gelmektedir. Özellikle yabancı öğrencilere bu konunun anlatılması ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışmamızda yabancı öğrencilere örnek olması için belli başlı ses düşmesi hadiseleri ele alınmıştır. Derslerimizde ele aldığımız ses düşmesi konusunun bir başka yönüyle anlatılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ses düşmesi, ünsüz düşmesi, ünlü düşmesi, Türk dili

ABSTRACT

Turkish language has a wide range of sound events. Sometimes, some of the sounds that are originally in the word are lost for various reasons. These changes will occur during the historical course as well as due to the additions to words. The subject of elision in higher education is one of the important issues that should be taught to students. Explaining this subject especially to foreign students is another issue. In this study, certain elision events are examined in order to set an example for foreign students. It is aimed to explain the subject of elision, which we discussed in our lessons, from another aspect.

Key Words: Key Words: Elision, Consonant Deletion, Sound/Syllable Degemination, Turkish language

* Bu makale 01.06.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 03.06.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 18.06.2021 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; İsmail Taş, *Elision In Turkish* , *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: III (2021), Karabük 2021, s. 44-57. ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 10.7596/katud.20102021.003

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, ismailtas@karabuk.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-9309-6990

INTRODUCTION

One of the vowels or consonants that exist in an absolute or a compound word cannot be pronounced for various reasons; it is called elision¹. Elision usually shortens the word and it occurs in initial, inner and final phonemes. Elision is mostly regular, but sometimes it happens for reasons such as making the word easier to pronounce, combining the root with the suffix. The most important reason for elision in Turkish is to facilitate the pronunciation. Elisions can take place only in spoken language but they can be also seen in written language. These phonetic events are a kind of 'internalizing' movement of Turkish.² In Turkish, elision is seen as vowel deletion and consonant deletion. However, most of the elisions encountered in our language are consonant deletions.³ In Turkey Turkish, when the word is suffixed, the deletion of some vowels or consonants is expressed as elision.⁴

1. CONSONANT DELETION

One of the consonants in the grammatical unity disappears during the relations of the sounds with the affixes that come after the word and in the word, this is called consonant deletion.⁵ Elision can also be evaluated as the event of the disappearance of trill and fricative consonants such as r, n, l, f, before a consonant in a word, at the end of the word or due to the contraction event⁶. This deletion¹⁰ has happened in Turkish suffixes and roots all the time. The elision in the borrowed words can be seen not as a phonetic differentiation that creates the dialect differences in Turkish elements, but rather as a kind of making the sounds Turkish process.¹² Consonant deletions constitute a large part of the elisions in Turkish. Consonants that tend to disappear more in Turkish are palatal consonants (k, g, ğ) and fricative (l, n, r) consonants. Consonant deletion can be defined as the disappearance of the consonant in the word when the consonant is added, or for various reasons. However, consonant deletion usually occurs as a result of affixes.

¹ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, **Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Filiz Kitabevi Yay., 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 322

Ayrıca bkz.: Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 2007, s. 185

² Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 1990, s. 58

³ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 322

⁴ Sedat Balyemez, Dil Bilgisi Üzerine Açıklamalar, Pegem Akademi Yay., 3. Baskı, Ankara 2018, s. 15

⁵ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 322

⁶ Zeynep Korkmaz, a. g. e., 231.

¹⁰ Muharrem Ergin; **Türk Dilbilgisi**; İstanbul 2000; Bayrak yay. 18. Baskı; s. 49

¹² Duman; a.g.e. s. 78

küçük + cük => küçücük alçak + cık => alçacık
 büyük + cek => büyücek ufak + cık => ufacık

In the examples, it is seen that the “k” consonant at the end of the words is omitted.

1.1. PALATAL CONSONANT DELETION

One of the general elisions in Turkish is the deletion of palatal consonants. When the diminutive suffixes (+cak/+cek, +cık/+cik, +cuk/+cük) and comparison suffixes (+rak/+rek) are added to Turkish words, front and back palatal consonants (k,ú) in the words are generally deleted.⁷

alçak + cık => alçacık çabuk + cak => çabucak
 eşek + cik => eşecik küçük+rek => küçürek
 misk => mis sağlık+cak=>sağlıcak
 sevdi + cek => sevdiceğim ufak+rak=>ufarak

Today, in many dialects, the consonant “ğ” is deleted in the inner and final sound position. However, the sound that has been deleted causes the previous vowel to be pronounced longer.

ağaç => a:ç dağ => da:
 ağlamak => a:lamak yağmur => ya:mur
 oğlan => o:lan öğretmen => ö:retmen
 bağır- => ba:r mağara => ma:ra

The ğ and g sounds found at the end of the words with more than one syllable in Old Turkish have been deleted in the transition to Western Turkish. As a result of this, they rounded the flat vocal before them in some words¹³. This phenomenon has started long ago and is still continuing.

Examples of Gulistan translation

adırgı: ayrı "ayrı"
 nice zaman bizden ayru oldı 59b-15
 türlü: dürlü "türlü"
 yitmiş dürlü 'aybuñ olsa dost görmez 51b-9
 dürlü fenden hazzı var-ıdı 47a-5
 kamağ: kamı "hep, bütün"

⁷ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a.g.e., s.322.

¹³ Özkan; *Gülistan Tercümesi*; Ankara; TDK Yay. 1993; s.93

bu kamu aybum-ıla ve eksükligüm-ile...Türkî'ye tercüme kılup tamâm
itdüm 5a-6

ķapıġ: ķapı "ķapı"

ilmsüz zfhid kapusuz ev gibidür 74b-7

sekiz babını cennetün sekiz kapusına misâl kılmışdur 5b-11

arıġ: arı "temiz, pâk"

şol kimsemin ki hisâbı arı ola ana muhasebeden ne ġam 15b-11

ķaçan arı eteklü dirilür ol bî-ķâre ki tâ yaķasına deġin ġömülgene düşmiş
ola 50b-6

tiriġ: diri "diri, canlı"

diriye öldüreler velîkin ölü yine diri olmaz 72a-1

ķişinün ki diriliġinde etmeġin yimeyeler 73b-12

katıġ: katı "katı, sert, çok"

ġazab-ıla bir ķaç ķatı söz söyledüm 60a-12

yiġitliġe maġrur olup ķatı yürüdüm 59b-3

tarlıġa uğrayıcaķ ķatılıġ-ıla ölür 34a-13

1.2. FRICATIVE CONSONANT DELETION

In Turkish, the consonants l, r, y, n, which do not have a toneless counterpart, tend to be deleted. We have seen examples of the deletion of these sounds since time immemorial. Some of the deletions in these sounds are permanent. Some are only found in spoken language.

Permanent ones:

arşlan => aslan birle => bile

keltürmek => getirmek er-mek => i-mek

erşer => ise karındaş => kardeş

It is seen that fricative consonants are deleted in some borrowed words:

Far. bârġîr => beygir Ar. temyîz => temiz

The deletion of fricative consonants is mostly seen in spoken language and dialects:

almıyor => almıyo altmış => atmış

asfalt => asfat sonra => sora

bir tanem => bi tanem söyle => şöle

In Old Anatolian Turkish texts, it is seen that the 'y' consonants at the beginning of some words are deleted.

Examples of Gulistan translation

yıraç: ıraç "uzak"

kış günü-y-idi şehirden ıraç kaldılar 37a-1'

çarsu köpekleri tazıları gördükçe ıraçdan ürer 72b-1

yinçü: incü "inci"

nâ-gâh bir kîse buldum tolu incü 36b-2

mev izalar incüsin ibaret dizinine dizmişlerdür 79b-7

1.3. GLOTTAL CONSONANTS DELETION

The sounds of ayın (‘) and hemze (’), which are not the primary sounds of Turkish, also tend to be deleted in the words. The words containing these sounds are the ones that have been borrowed from Arabic and Persian⁸. This length is emphasized in spoken language. The examples below are words found in many sources and also used in spoken language.

a‘lâ => âlâ meş‘ale => meşale

cür‘et => cüret mısra‘ => mısra

re‘y => rey meséül => mesul

hey‘et => heyet câmi‘ => cami

In monosyllabic words, it is seen that ayın and hemze usually turn into a vowel.

be‘s => beis fi‘l => fiil

na‘ş => naaş va‘d => vaat

ye‘s => yeis şî‘r => şiiir

1.4. OTHER CONSONANTS DELETION

Consonant deletion is a very common sound event in Turkish. We can list other examples of consonant deletions other than the ones mentioned above. “d” and “t”, which are defined as the main dental consonants, are deleted in the inner and final sound position. Another issue is that when the words “üst, ast, çift, rast” form a compound word, the “t” sound might be deleted.⁹

⁸ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 324.

⁹ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 325.

ast başkan => asbaşkan rast gele => rasgele
 ast teğmen => asteğmen üst geçit => üsgeçit
 çiftlik => çiflik çiftçi => çifçi

In borrowed words:

âbdest => aptes fihrist => fihris
 bedter => beter makinist => makinis
 etc.

The middle syllable deletion is also seen in the Old Anatolian Turkish period. In the Turkish of this period, it is rarely seen that the "l" sound at the end of the syllables of inner sound is deleted.

Examples of Gulistan translation

keltür-: getir- "getirmek"
 köylere âdem şaldılar ki tuz getüre 18a-14
 etek kıandan getüreyin 14a-6
 dâne saçmayınca hırmen getirmez 45b-14

Examples of Tarih-i İbn-i Kesir Translation:

keltür-: getir- 35a/2, 76b/17, 152a/16
 oltur-: otur- 131b/16, 179a/2, 7

In the period of Old Anatolian Turkish, it is observed that the middle sounds "k" and "û" are also deleted.

Examples of Gulistan translation

dükkân: dükân
 bu vâ izlerün meclisi bezzaz dükânına benzer 29b-II
 haqq: haq
 fülân zâhid hakkında ne dirsın ki halk anun hakkında (a n-da çok söz didiler
 24b-6

1.5. SOUND/SYLLABLE DEGEMINATION

In Turkish, same type of two consonants are not found side by side. However, these kinds of two consonants come together as a result of sound events such as pairing, merging, and derivation.¹⁰ It can be seen in the words as an example "*Belli, yassı, anne, gömme, ıssız*". For this reason, one of the twin consonants in the inner and final sound, which is found in words that have been borrowed from foreign words in Turkish, disappears and deletes; this sound phenomenon is called degemination. In our language, degemination is more common in words that pass from Arabic to Turkish.

1.5.1. DEGEMINATION IN INNER SOUND

ammâ => ama	hinnâ => kına
kerre => kere	hammâm => hamam
mürüvvet => mürvet	serrâc => saraç
debbûs => topuz	evvel => evel
kessâb => kasap	kettân => keten
mülkiye => mülkiye	debbâğ => tabak ... likewise.

Degemination in inner sound is also seen in some words that have passed into our language from languages other than Arabic and Persian.

allarga => alarga	zappa => çapa
avanta => avanta	

1.5.2. DEGEMINATION IN FINAL SOUND

Degemination in the final sound is also seen in the nominative forms of non-Turkish words. Some of these words are used in their original form when they are added. This is called sound doubling.

dürr => dür	hacc => hac
hadd => had	hakk => hak
hiss => his	medd => med
sırr => sır	tıbb => tıp
zann => zan	zıdd => zıt

As it is mentioned above, these words return to their original form when they take a suffix that starts with a vowel.

dür + ü => dürü	hac + a => hacca
-----------------	------------------

¹⁰ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 326

his + etmek => hissetmek

zan + etmek => zannetmek

1. VOWEL DELETION

The loss of a vowel sound in the structure of words due to a number of reasons, and it's not vocalized⁴ is called vowel deletion. Since vowels form syllables in Turkish, vowel deletion is also called haplology⁵, middle syllable deletion⁶.

In Turkish, the deletion of vowels at the beginning of the word is not generally seen. However, there can be vowel deletions at the beginning of words in the historical development. When we look at the texts written in the Old Anatolian Turkish period, it is not very common to delete a vowel at the beginning of the word. We encounter this example in the “şıla-“ word (127-9, 128-2,128-6) of Dede Korkut book. This word, which means to “ışıldamak” (shine), comes from the root of “ışıl” and the vowel “ı” at the beginning has been deleted.⁷

The deletion of a vowel that exists in the origin of the word is defined as a vowel deletion.

For example;

“Yapraklar daha şimdiden sarardı.”

In the sentence, the original word is “sarı”; when the “-ar-” suffix is added, the “ı” sound at the end of the word is deleted.

A vowel deletion means the disappearance of one of the syllables of the word, in other words. For this reason, the word is shortened as a result of the loss of vowels. The deleted vowel can sometimes take some consonants with it, causing shrinkage in the word.¹¹

2.1 MIDDLE SYLLABLE DELETION

In words with more than two syllables, the unstressed middle syllable without a consonant at the end is deleted. This event is the most important and common vowel deletion in Turkish. This vowel deletion occurs in Turkish words as well as in borrowed words. While the middle syllable deletion is temporary in some words, it has become permanent in others.¹² Middle syllable

⁴ Musa Duman, **Vasiyet-name**; İstanbul; R Yay. 2000; s. 71

⁵ Banguoğlu, **a. g. e.**, s. 58

⁶ Duman, **a. g. e.**, s. 71

⁷ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı II**; Ankara; TDK Yay. 1963; s. 367

¹¹ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, **a. g. e.**, s. 327.

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, **a. g. e.**, s. 328-331.

deletion is seen in some organ names, some words from Arabic and some Turkish verbs.

sabır => sabrı (sabır + ı) gönül => gönlüm (gönül + üm)

akıl => akılı (akıl + ı) savurmak => savrulmak (savurmak + ul)

burun => burnu (burun + u) kahrır => kahrolmak (kahır-olmak>)

As can be seen in some examples above, it can sometimes be seen that some of the sounds in the words are deleted while forming a compound word.

2.1.1 DELETION IN WORD BASES AND PERMANENT DELETION

ayırık => ayırık (bir cins ot)

kıvrak => kıvrak

biribirine => birbirine

kim ise => kimse

bükülüm => büküm

koñur al => kumral

çağırılmak => çağrılmak

muhafaza => mahfaza

değenek => değnek

oğulan => oğlan

hepisi => hepsi

sağanak => sağnak

karışu => karış

karındaş => kardeş

kayın ana => kaynana

yumuruk => yumruk

Some words are used with their deleted forms and not deleted forms together. However, it is more correct to use them with their not deleted forms in dictation.¹³

aşağda ~ aşağıda

burda~ burada

dışarda~dışarıda

içerde~içeride

yukarda~yukarıda

orda~orada

nerde~nerede

Words that have permanently lost their vowels in the inner sounds are generally foreign words that have passed into Turkish.

Ar. akîde => ağda

Far. âyîne => ayna

Ar. Fâtıma => Fatma

İt. capitono => kaptan

Fr. telegraghe => telgraf

İt. tegula => tuğla ... etc.

2.1.2 DELETION DURING ADDITION (TEMPORARY DELETION)

¹³ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 328.

In some words with narrow vowels in their last syllables in Turkish, temporary sound deletion occurs as a result of taking a noun inflectional or possessive suffix. There is no permanent change in the root of the word in such deletions. When looking back to the root again, the old version of the word emerges.

ağız > ağzı	çığır > çığrından
alın > alını	geniz > genzinden
bağır > bağırı	karın > karnı
boyun > boynu	kayın > kayını
burun > burnu	oğul > oğlu

Moreover, it is possible to come across examples of temporary deletions in the spoken language and dialects without any addition.

buyurun => buyrun	kayısı => kaysı
dakika => dakka	Hatice => Hatçe

Vowels derived from the division of irregular syllables in borrowed words are also deleted when a suffix that begins with a vowel is added to the word:¹⁴

akl > akıl > aklına	hükm > hüküm > hükmü
kayb > kayıp > kaybettik	sabr > sabır > sabrını
emr > emir > emriniz	seyr > seyir > seyretmek

In addition to the previous examples, when the preposition "ile" is added to the word (-le < ile); when the verbal-adverb -alı/-eli is added, when the ablative suffix (-den, -dan) is added; and when (i-) is used as an auxiliary verb; sometimes the first vowels are deleted; -ken (<iken), mış (-imiş), -di (< idi), -se (< ise).¹⁵

ile:

annesi ile > annesiyle	gözü ile > gözüyle
ekmek ile > ekmekle	kızı ile > kızıyla
araba ile > arabayla	
otobüs ile > otobüsle	

¹⁴ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 329.

¹⁵ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 330.

-alı/ eli:

alalıdan > alaldan göreliden > göreliden

duyalıdan > duyalıdan gelediden > gelediden

i-mek fiili:**idi > di imiş > miş**

görür idi > görürdü sever imiş > severmiş

duyar ıdı > duyardı görür imiş > görürmüş

derler idi > derlerdi işitir imiş > işitirmiş

söylerler idi > söylerlerdi sultan imiş > sultanmış

ise > se iken > ken

söylüyor ise > söylüyorsaşöyle ike > şöyleyken

yok ise > yoksa böyle iken > böyleyken

ulaştı ise > ulaştırsa açık iken > açıkken

güçlü ise > güçlüyse sever iken > severken

yorgun ise > yorgunsa bakar iken > bakarken

In addition to the examples given above, there are cases where the middle syllable vowel is not deleted. This is usually observed in situations of reinforcement and emphasis. For example; the word of *ağız* deletes its middle syllable vowel in uses such as *ağzından laf almak*, *ağzına almamak*, *ağzına gem vurmak*, *ağzına sakız almak*, while it does not deletes the middle syllable vowel in uses such as *ağız ağza vermek*. Moreover, while the middle syllable vowel falls in the word *burun*, in uses such as *burnu büyük*, *burnu havada*, *burnunu sokmak*, *burnunu sürtmek*; middle syllable vowels do not fall in reduplicative uses in the form of *burun buruna gelmek*.¹⁶

2.2. OTHER VOWEL DELETION TYPES

As it is previously mentioned, there is very little sound deletion at the beginning of words in Turkish. These sound deletions have mostly occurred in the historical development of Turkish. Today, it continues to exist in the dialects.

ısıcak => sıcak

şimdi => uş imdi

ısıtma => sıtma

şol => uş ol

In borrowed words:

Yun. ekklesia => kilise

Ar. Üveys => Veysel

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 331.

Ar. èarakî => rakı

In final sounds:

güveyi => güvey

tüveyi => tüvey

2.3. HAPLOLOGY

In Turkish, abbreviations and changes that do not affect the meaning are made while adding affixes to words and transitioning from word to word. Abbreviations that reduce vowels by changing syllable structure are called vowel loss/haplology. One of the two syllables made up of similar or equal sounds in words dissolves over time and this is called vowel swallowing. In other words, syllable deletion is called haplology.

As it is explained above with examples, syllable deletion is either in the form of vowel deletion that changes the spelling; either in the form of the consonant deletion while combining vowels in sequence; or a "vowel + consonant", "consonant + vowel" deletion as haplology.¹⁷

ağız + ım => ağzım

kahve +altı => kahvaltı

cuma + ertesi => cumartesi

çocuk +a => çocuğa

pazar + ertesi => pazartesi

kilit + le-mek => kitlemek

atlıg + turur => atlıdır

pek +iyi => peki

çok + turur => çoktur

görmeyeyeyim => görmeyim

2.4. CONTRACTION

In Turkish, combining of more than one word to make a single word is called *contraction*. Sometimes, the sound elements in separate syllables are shortened and gathered in one syllable. In other words, contraction means that two or more sound elements become one element.¹⁸

şütlü +aş => sütünç

güllü +aş => güllaç

ne +için => niçin

ne + asıl => nasıl

ne + olur => no:lur

ne + ise => neyse

baba +anne => baba:nne

ne + eylersin => neylersin

anne +anne => annanne¹⁹

¹⁷ Ömer Demircan, **Türkçenin Ses Dizimi**, Der Yay., 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 93.

¹⁸ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 332.

¹⁹ Ömer Demircan, a. g. e., s. 95.

2.5. VOWEL CLUSH/ SYNERESIS (HIATUS)

The meeting of two vowels at the end of one of two words that follow each other, at the beginning of the other, or in cases of derivation, addition, or in foreign words is called vowel conflict/ syneresis.²⁰

There are no two vowels coming in succession or twin vowels, in Turkish. In Turkish, two vowels come in succession only as a result of the melting of the sound in between words. Most of these examples are not shown in written language. It occurs usually in the dialects.

soğuk > souk

koğuk > kouk

The presence of two vowels side by side in Turkish is eliminated by adding the auxiliary sound, the semi-vowel "y" sound; or by the intervening of some consonants.

However, two vowels in succession in words that have been translated into our language from a foreign language are used in our written language.

ait

naat

kuaför

kaos

beis

rauf

arkeolog

realizm puan

şampuan etc.

2.5.1. RESOLUTION TO SYNERESIS

There are no two vowels side by side in Turkish words. Words with two vowels side by side are the ones that have been translated into our language from a foreign language. In these words, although two vowels are written side by side in the text, a consonant comes between the two vowels in pronunciation. In cases where two vowels are side by side, one of the vowels turns into a semi-vowel /y/, and also a consonant comes between two vowels in order to resolve the conflict. In addition, this syneresis is resolved with a contraction.

Ar. kâim makam => kaymakam

bu +ile => böyle

Ar. tâife => tayfa

şu + ile => söyle

Ar. fâide => fayda

Ar. Aişe => Ayşe

kardeşi + ile => kardeşiyile

araba +ile => arabayla

Consonant derivation between two vowels:

Fr. biyologie => biyoloji

altı + ar => altı-ş-ar

Fr. dialecte => diyalekt

evi +e => evi-n-e

kapı +ı => kapı-y-ı

yürü + iş => yürü-y-üş

²⁰ Mustafa Özkan, Hatice Tören, Osman Esin, a. g. e., s. 334.

Resolution with contraction:

cuma + ertesi => cumartesi

ne + asıl => nasıl

güllü +aş => güllaç

ne + ara => nere

kahve + altı => kahvaltı

ne + için => niçin

Kaynakça

Balyemez, Sedat, Dil Bilgisi Üzerine Açıklamalar, Pegem Akademi Yay., 3. Baskı, Ankara 2018

BANGUOĞLU, Tahsin, *Altosmanische Sprach Studien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau 1938.Banguoğlu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 1990CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

Demircan, Ömer, Türkçenin Ses Dizimi, Der Yay., 2. Baskı, İstanbul 2001

Derleme Sözlüğü, I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1963, 1965.*Divanü Lûgat-it Tercümesi*, (Çev. Besim Atalay), I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Duman, Musa, Vasiyet-name, R Yay., İstanbul 2000

EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara 1999.

Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı II, TDK Yay., Ankara 1963

Ergin, Muharrem, **Türk Dilbilgisi**, Bayrak yay. 18. Baskı, İstanbul 2000GIBB, E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, I, London 1900.GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, I-II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Korkmaz, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 2007

Özkan, Mustafa, Gülistan Tercümesi, TDK Yay., Ankara 1993

ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Genişletilmiş 5. Baskı*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2017.Özkan, Mustafa; Tören, Hatice; Esin, Osman; **Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Filiz Kitabevi Yay., 2. Baskı, İstanbul 2006STACHOWSKÍ, Marek, *Etimoloji*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2011.*Tarama Sözlüğü*, I, A-B, Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı:212, Ankara 1963.

ÖZBEK ÖYKÜCÜLÜĞÜNDE KADIN RUHUNUN TASVİRİ*

THE DESCRIPTION OF THE FEMALE SOUL IN UZBEK STORY

Paşacan Kencayeva**

ÖZ

Özbek Edebiyatı Ali Şir Nevai'ye kadar uzanan bir silsile içerisinde gelişmiştir. Halk hikâyeleri ve destanlar Özbek hikâyeciliğinin kaynağını meydana getirmiştir. Cedidcilik devri, edebiyatın genelinde olduğu gibi hikâye türü için de çeşitli ilerlemelere sahne olur. Ardından gelen Sovyet devrinde ise sanat ve edebiyatın Sovyet ideolojisi ile paralel gelişimine dikkat edildi. Müstakillik devri sonrasında edebiyatın tematik değişiminin de gerçekleştiği görülebilir. Müstakillik devri aynı zamanda kadın edebiyatçıların edebiyat sahasında kendilerini daha fazla gösterdikleri bir devirdir. Bu dönemde şiir, roman ve hikâye türlerinde Özbek kadın edebiyatçıların görünürlüğünün arttığı görülür. Bu makalede modern Özbek hikâyeleri örneğinde kadın ruhunun tasviri meselesi incelenmiştir. Nazar İşankul, Zulfiye Kuralbay, Camile İrgaşeva gibi modern öykücülerin hikâyelerinde kadın karakteri, onların duyguları, hayatın türlü zorluklarıyla karşı karşıya kalan kahramanlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Hikâye kahramanları arasındaki anlaşmazlıklar çoğu hallerde hayat problemleri zemininde kurulmuştur. Günlük hayat içerisindeki Özbek kadınının yaşadığı sıkıntılar; geleneksel hayatın ve adetlerin kadın üzerindeki etkileri ve toplumdaki kadına bakış hikâyelerin ana eksenini oluşturur. Kadın yazarların gene Özbek kadınına yaklaşımları kendi hayat hikâyeleri ve tecrübeleri ile şekillenerek işlenir. Yazarlar rüya, hayal, simgesel ifade ve tasvirleri hikâyenin anlamı ve şekline uygun hâlde kullanarak kahramanın ruh hâlini yansıtmaya çalışmaktadırlar.

* Bu makale 10.06.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 12.06.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 20.06.2021 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Paşacan Kencayeva, Özbek Öykücülüğünde Kadın Ruhunun Tasviri, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: III (2021), Karabük 2021, s. 58-66. ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 10.7596/katud.20102021.004

** Doç. Dr., Taşkent Devlet Şarkımslık Üniversitesi Türkoloji Fakültesi Türkoloji Bölüm Başkanı, umid7780@inbox.ru, cep +99894 6223229.

Ayrıca makalede kadının hayatındaki küçük hadiselerdeki incelikler, farklı anlatım vasıtaları yardımıyla yazarlar tarafından çeşitli şekillerde anlatıldığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek edebiyatı, Özbek hikâyesi, kadın ruhu, tasvir, kahraman

ABSTRACT

Uzbek Literature has developed in a chain that goes back to Ali Shir Nevai. Folk tales and epics formed the source of Uzbek storytelling. The Jadidism era witnessed various advances for the story genre as well as for the general literature. In the subsequent Soviet period, attention was paid to the parallel development of art and literature with the Soviet ideology. It can be seen that the thematic change of literature also took place after the independence period. The period of detachment is also a period in which women writers show themselves more in the field of literature. The period of detachment is also a period in which women writers show themselves more in the field of literature. It is seen that the visibility of Uzbek women writers increased in poetry, novel and story genres in this period. This article examines the depiction of the female psyche in the example of modern Uzbek stories. In the stories of modern storytellers such as Nazar İshankul, Zulfiye Kuralbay, Camile Irgasheva, the female character, their emotions, and the heroes who face the challenges of life are analyzed comparatively. Disputes between story heroes are often based on life problems. The problems experienced by Uzbek women in daily life; The effects of traditional life and customs on women and the view of women in society constitute the main axis of the stories. The approaches of women writers to Uzbek women are shaped by their own life stories and experiences. The authors try to reflect the mood of the hero by using dreams, dreams, symbolic expressions and depictions in accordance with the meaning and form of the story. In addition, in the article, it is evaluated that the subtleties of small events in the woman's life are explained by the authors in various ways with the help of different means of expression.

Key Words: Uzbek literature, Uzbek story, female spirit, depiction, hero

Giriş

Geçmişten günümüze kadın, sosyal ve kültürel hayatın önemli bir parçası olduğu gibi edebiyatın da en önemli unsurlarından biri olmuştur. Bedii edebiyatta kadın rolünü kurgulamak, onun iç ve dış güzelliğini betimleyen kurgusal imajını yaratmak, sanatçının büyük bir beceriye sahip olmasını gerektirmektedir. Çünkü bir kadının düşüncelerini, hayal gücünü ve duygularını

ifade ederken onun karakterini hesaba katmak gerekir. Literatürde kadınların temiz duygularını, saf sevgisini, iç dünyasını yeniden keşfeden pek çok eser vardır. Bu tür eserler edebiyat tarihinin her aşamasında yazılmıştır.

Özellikle, Türk divan edebiyatında Zeyneb Hanım, Mihri Hatun; Özbek klasik edebiyatında Cihan Atin Üveysi, Nadire, Dilşadi Berna gibi şairlerin gazellerinde kadın kalbindeki hassas duygular ustaca yazılmıştır. Onların gazellerinde kadının saf sevgisi, özgürlüğü, bağlılığı, sadakati, iffeti gibi nitelikler canlı bir şekilde yansıtılır.

Özellikle Mihri Hatun, kadın kalbini paramparça eden vefasız bir yardan yakınmaktadır:

*Ben umardum ki seni yar-ı vefa-dar olasin
Ne bileydüm ki begüm böyle cefa-kar olasin¹.*

Cihan Atin Üveysi ise eziyet içerisinde dertlilerle dost olduğunu dile getirmektedir:

*Mihnet-i çilelere müptela Üveysiyim
Nerede dert eli olsa ona dost Üveysiyim².*

Daha sonraki dönem edebiyatında da kadın konusu çeşitli türlerin ana içeriği hâline gelmiştir. Hem Batı hem de Doğu edebiyatının büyük sanatçıları eserlerinde kadınların iç deneyimlerini ve yaşam tarzlarını canlı bir şekilde yansıtmaya devam ettiler.

Özbek Edebiyatında Kadın

Edebiyatta kadının anlaşılabilmesi için onun öncelikle insan türüne ait özellikler içinde değerlendirilmesi gerekir. Bununla ilgili olarak edebiyat bilgini H. Baltabayev, Şükür Halmurzayev'in hikâyelerinin analizi ile bağlantılı olarak V.Şukşin'e göre "Bir kişi hakkında bilinmesi gereken üç şeyin var olduğunu belirtir. Bunlar o insanın nasıl doğduğu, nasıl evlendiği ve bu dünyayı nasıl terk ettiği'dir. Şükür Halmurzayev'in öykülerinde bu üç unsurdan sık sık bahsedilir ve bunlar farklı karakterler ile farklı ilişkiler çerçevesinde yorumlanır"³. V. Şukşin tarafından vurgulanan üç unsur da, insanın gerçek doğasını ortaya çıkarmak, ruhunu anlamak açısından önemlidir. Sonuçta yaşama dair bu üç unsur insanın ve dolayısıyla kadının doğasında vardır.

Toplumun temeli olan ailenin, her millet tarafından kendine has bir önemi vardır. Özbeklerin aileye karşı tutumu, toplumun dayandığı manevi ve ahlaki

¹ Mihri. *Mihri Hatun Divanı* (Hazırlayan Arslan M.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Ankara: 2018, s.43.

² Mahbuba Kadirova. *Üveysi şiiri*. Taşkent: Özbekistan Yayınevi. 1980, s.31.

³ Hamidulla Baltabayev. *Nesir ve üslup*. Taşkent: Fan Yayınevi, 1992, s.98.

temellerle orantılı olarak şekillenir. Bu nedenle, aile dokunulmaz kutsal bir değer olarak kabul edilir. Çünkü Özbek toplumunun sadece bugünü değil geleceği de ailede belirlenir. Özbek ailelerde evlilik ilişkileri İslami gelenekler çerçevesinde kurulur. Nisa Suresi'nin 34. ayetinde belirtildiği gibi: “Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar”⁴. Yüzyıllardır tüm inananlar için farz olan bu ayet, önemini yitirmeden günümüze kadar gelmiştir.

Yeni yüzyılın teknik ilerlemesinin tüm hızıyla devam ettiği bir zamanda, hayatın bu sürecini tüm hakikat ve manevi sonuçlarıyla tasvir eden bazı eserler görülmektedir. Bu karmaşık durumları tasvir eden eserler insan hayatının dramını ortaya çıkarır. Genel olarak, sanatçının yaşamla iç içe olması ve onu mantıklı bir şekilde yorumlaması beklenir.

Aynı şey aile ilişkileri için de geçerlidir. Nazar İşankul, Abdukayum Yoldaşev, Zulfiye Kuralbay kızı, Camile İrgaşeva'nın hikâyelerinde kadın ve erkeklerin duyguları farklı bir şekilde ifade edilmektedir. Bu noktada ünlü eleştirmen A. Resulov'a göre: “*Akrep Yılı, Tilsim Krallığı, Nesiller Geçişi, Cennete Giden Yol* isimli eserler ile Uluğbek Hamdamov, Abdukayum Yoldaşev, Zulfiye Kuralbay, Dilfuze Kuziyeva, Eşkabil Şukur, Şarof Başbekov gibi yazarların eserleri aslında modern örneklerdir. Edebî değeri yüksek eserlerimizin ve bu eserlerdeki karakterlerin kapsamlı bir yorumunu ve analizini yaparsak, eserlerin özünü tamamen anlayacağız”⁵.

Resulov'un da dediği gibi, bu yazarların eserleri yeni eğilimlerin ilk örnekleridir. Hikâyelerin çoğunda, aile içindeki kargaşa ve endişe bazen hayatın karmaşıklığına yansır. Bu tür hikâyeler bir kişinin hüznünlü ruhsal ağlamasını ifade ettiğinden, aynı zamanda çok etkileyicidir ve okuyucuların kalbine hızla ulaşır. Bu hikâyeleri bilen okuyucu, hüznünlü kahramanları yan yana nefes alıyormuş gibi yakından hisseder.

Hikâyelerde Kadın Ruhunun Tahlili

Zulfiye Kuralbay'ın hikâyeleri de böylesi insanların öykülerinin sanatsal araştırmalarının sonucudur. Yazarın çalışmalarını yakından takip eden bir edebiyat bilim adamı olan U.Narmatov bir açık mektupta bunu şu şekilde tanımlar: “Saide Hanım'dan sonra, zarif bir Özbek zarafetine ve aynı zamanda cesur bir adalet duygusuna sahip yetenekli bir yazarın (Zulfiye Kuralbay) çalışmalarımızda ortaya çıkmasını millî nesrimiz için keyifli bir olay olarak

⁴ Alouddin Mansur. *Kuran-ı Kerim*. Özbekçe açıklamalı tercüme. Kuran-ı Kerim'i Öğrenme Bilimsel Merkezi. Taşkent: 2004, s.115.

⁵ Abdugafur Resulov. *Kurgu bir yeniliktir: Bilimsel ve edebi makaleler, yorumlar, etütler*. Taşkent: Şark Yayınevi, 2007, s.22.

görüyorum"⁶. Nitekim yazar, eserlerinde Özbek karakterini ve doğasını ortaya çıkarmaya çalışır.

Yazarın hikâyelerinin kahramanları, hayatın endişelerinden, insan ilişkilerinin kaosundan muzdarip olan kişilerdir. Kahramanların manevi dünyasındaki güçlü patlamalar, ölçülemez ıstıraplar sadece aile ilişkilerinin ve hayatın basit endişelerinden doğar. Zulfiye Kuralbay'ın neredeyse tüm eserleri, tuhaf kader çatışmalarını dikkatle gözlemleyen anlatıcının düşüncelerinin yansımasıdır. Yazar günümüzde yaşanması muhtemel durumları adeta aceleci bir şekilde ifade eder.

Özellikle *Kadın* adlı hikâyesinde, bir kadının acısını, deneyimlerini ve iç dünyasını ustaca anlatır. Kahraman Nafise, hayatın zorlukları nedeniyle temizlikçi olarak çalışmak zorunda kalan yüksek eğitilmiş bir öğretmendir. Eşi Asilbek'in evde işsiz olması, sorunlarını daha da artırıyor. Nafise, neşeli, kaygısız ama her şeye gücü yetmeyen çaresiz bir kadındır. Meslektaş Şahnaze Aliyeva'nın sıkıntılarına çare olmak istiyor, ancak hiçbir şey yapamadığından hayal kırıklığına uğruyor.

Z.Kuralbay'ın *Hilale* hikâyesi, bir kadının ruhunun güzel ve beklenmedik sahnelerini anlatıyor. Yazar, dramatik sahnelerde, evlenmemiş, yaşlanan bir kızın aile mutluluğu için çabalama sürecinde yaşadıklarını ikna edici bir şekilde resmediyor. Kızın iç dünyası, aile mutluluğu arayışı hikâyenin merkezinde yer alır. Hikâyenin kahramanı Hilale, aile mutluluğunun tadını çıkarmak ve kendi hayatı pahasına bile olsa her kadının hak ettiği kaderi yaşamak istiyor. Bir insan için önemli olan mutlu günlerin uzunluğu değil, tüm trajik karmaşasına rağmen mutluluğa ulaşmış olma gerçeğidir. Bugünün hikâyelerinde, insanın ruhsal dünyasının bu yönlerine daha fazla ilgi gösteriliyor.

Yazarın *Aşk ve Nefret* adlı öyküsü, hayata özlem duyan, kaderin önüne çıkardığı zorluklarla mücadele eden bir kızın ruh hâlinin anlatıldığı bir hikâyedir. Hikâye ev içi sorunlara dayanıyor. Başkahramanlar Polat ve Dildare, hayatın kendilerine çıkardığı engellerle mücadele etmeye çalışırken trajedilerini yoksulluk içinde görüyorlar. Yazar; bu karakterlerin, acının zihinsel ızdırabı olmadan, bu kadar kafa karıştırıcı ve anlaşılması zor bir yola kolayca girmemelerini çok inandırıcı kılıyor. İnsanın manevi ve ahlaki görüşleri istisnasız değiştiğinde dürüstlük, saflık, utanç ve şeref gibi değerlerin özü de değişmektedir. Dildare'nin ruhunun da bu tür değişikliklere eğilimli olması, Polat ile tanışması ve hayatın zorluklarından bunaldığında ondan yardım beklemesi etkili bir şekilde anlatılıyor. Yazarın becerisi, okuyucunun hikâyeyi okurken içgüdüsel olarak Dildare'ye karşı şefkat uyandırması, ona savunmasız, son derece sınırlı bir kız olarak bakmaya başlaması, onu anlamaya çalışmasıdır.

⁶ Umarali Narmatov. *Tefekkür ışığı*. Taşkent: Yeni Asır Evladı Yayınevi, 2005, s.91.

Ancak bir kadının mutlu olmak için inancını kaybetmediği hikâyeden okunabilir. Aslında eserin cazibesi, okuyucuyu inanan olmaya teşvik edebilmesidir. Bir kadının doğası gereği çok hassas ve gizemli yaratılmış olması, bazen onun mutluluk ile mutsuzluk arasındaki mesafeyi doğru bir şekilde ölçememesine yol açar. Bunun nedeni, tam teşekküllü bir ailede yaşayan bazı kadınların da yoldan çıkıp ailelerine ihanet etmeleridir. Bu tür kadınların imajı, kalplerindeki deneyimler çağdaş hikâyelere yansımaktadır. Zulfiye Kuralbay'ın *Aşk hicrette!* hikâyesinin kahramanı Zarnigar'ın attığı adım, kocasında kıskançlık duygusunun uyanmasına sebep olmuştur. Bir Özbek kadının sokakta “mutluluk araması” Özbek toplumunun geleneklerine ve değerlerine tamamen aykırıdır. Günümüz hikâye anlatıcılığında basit, sıradan, çalışkan ve alçakgönüllü bir Özbek kadının ruhsal dünyası renkli resimlerle boyanmakta ve bir kadının kalbinin ince parıltıları ustaca aydınlatılmaktadır. Kadının en hassas ve bakire duygularına vurgu yapılır ve kahramanın “gizemli” deneyimleri anlatılır. Kadının ruhsal dünyasının analizinde her sanatçı, kendine özgü bir beceriye sahip olduğunu gösterir. Bugünün insanını ilgilendiren, insanın iç dünyası, manevi dünyası ve kaderinin görüntüsüdür. Bu, modern Özbek hikâyelerinde, güçlü bir zihniyet ve hassasiyete sahip kahramanların giderek ön plana çıktığını kanıtlanmaktadır.

C. İrgaşeva'nın *Uğurlama* hikâyesinde de kadın acılarının ele alınmasında iç çatışma önemli yer tutmuştur. Eser kahramanı Mahkemtaş evlatsızlık nedeniyle mahzun ama cüretli ve sağduyulu bir kadındır. Günlük kırgınlıklar, boş kıskançlık sonucu ortaya çıkan kavgalara rağmen karı koca arasındaki bağ kopmamıştır ve ondan ayrılmak istemez. Cemile İrgaşeva, kadının ruh hâlini onun hatırasına dayanarak tasvir eder.

Vefat eden ninesini son menzile uğurlamak için gelen Mahkemtaş bir hafta önce ninesinin evine geldiğini hatırlar. Ninesinin evine son kez geldiği mahcup edici o günü hatırlarken gönlündeki elem boğazına tikanır. Ninesi geldiği için sevinçten havalara uçmuştur. Yalnız, kocasının işten dönmesiyle bütün sevinci suya düşmüş ve yerini ağır bir acı almıştır. Bu tabloda okuyucu ailedeki kırgınlık, rahatsız yaşam tarzıyla tanışır. Damat çok nadiren evlerine gelen nineye saygı da göstermeyip tekrar kavga çıkarır. Torununun ne kadar zor bir yaşam sürdürdüğünü anlayan ninenin sadece: “Sana da Allah mutluluk verseydi ya!”⁷. demesiyle aradaki anlaşmazlığın evlatsızlık problemi olduğu anlaşılır.

Mahkemtaş iç dünyasında yaşanan çelişkilerden ruhsal acı çeker, ortaya çıkan nahoş durum için kocasını suçlarken kalbindeki yaralar daha çok acıtmaya başlar. Kocasına kendisinin de bilmediği bir bağla bağlandığını hisseder.

⁷ Camile İrgaşeva. *Kadın büyüğü (kıssa ve öyküler)*. Taşkent: Edebiyat Fonu Yayınevi. 2004, s.52.

Hikâye kahramanı dışarıdan sakin görünse de içindeki ciddî ruhsal mücadele devam eder.

Hikâyelerde kahramanın ruhunda meydana gelen iç çatışmalar çok net tasvir edilir. Kahramanın ruhundaki fikirler çatışması, psikolojik mücadele onun gerçek hayatındaki zorluklar ve şiddetle direkt olarak bağlantılıdır. Nazar İşankul’ın *Açılmamış Kapı* hikâyesinde gelinin hazin, dertli hâli okuyucuya etkili bir şekilde ulaştırılır. Kadın, yeni gelirken çok sevildiği, kocasının ihtiraslı aşkında boğulduğu anların hasretini çeker. Yazar, arada kaybolan aşkı “...otlar arasında kaybolan iğne”ye benzetir⁸. Kocasının güveylik anlarını hatırlarken o yakışıklı ve şen delikanlının yerini soğuk ve somurtkan bir erkeğin aldığını görür ve adeta ürperir. Kocasının gün geçtikçe kaba, sert, dikenli olmasını hayatlarına giren “şehirli kadın”dan bilir. Ne yapıp edip aradaki şüphe ve kırgınlıkları yok ederek güven, sadakat ve aşkı geri getirmeye çalışır. Fakat nafiye. Kocasını gün geçtikçe huysuzlaşarak kendisine karşı lakaytlığı güçlenir. O artık “... bütün evi, bahçeyi, köyü, dünyayı sarsan acı hıçkırığımı”⁹ içine yutup dişini sıkarak yaşamak zorunda. Demek ki hikâye kahramanının kalbinde bütün dünyaya yetecek kadar acı, elem, hüznün var. Bu hayatta onun derdini alan, onu anlayan kimse yok. O, yalnızdır. Onun kalbini sarsan bu acılar sonunda hayatının feci şekilde son bulmasına neden olur. Nazar İşankul kadının kalbinin dibinde saklı dertli dalgaları anlamaya ve bunu okurlara anlatmaya çalışır. Bunun içinde iç çatışma tekniğinden ustaca yararlanır.

Abdukayum Yoldaşev’in *Bir Gece ve Bir Ömür* hikâyesindeki karakterlerin kaderi de *Açılmamış Kapı* hikâyesindeki gibi karmaşık. Eserdeki kadın karakterler de birbirine yakın. Ana karakter Ömerali evinde onu bekleyen karısını bir anda tercüman kız Güzel’e değiştirir. Güzel için bütün ömrünü adamaya hazırlanırken karısını hemen boşar. Yazar, bu tabloyu şu şekilde anlatır: “ – Üç talaksın... Üç talaksın... Üç talaksın...” - dedi.

“Ömerali bahçe kapısını yavaşça kapadıktan sonra eyvanda duran Nergize oracıkta nemli yerde yığıldı ve dişlerini sıkarak hıçkırığa boğuldu...”¹⁰. Bir kadının içinden acı çekmesi bundan daha kötü olamaz. Çünkü erkeği ve çoluk çocuğu için ömrünü feda eden bir kadın bundan daha kötü aşılanamaz!

Hikâyelerde karakterlerin hayal ve arzularına ayrı önem verilir. *Açılmamış Kapı* hikâyesinde gelinin duyguları hayat ve hayalle uygun hâlde tasvir edilir. Onun hayalleri gökyüzü kadar temizdir. Gelin kendine teselli olabilecek dünyayı çoktan yaratmıştır ve o “... genç kızken hayalinde yarattığı

⁸ Nazar İşankul. *Rüzgâr tutulamaz (kıssa ve öyküler)*. Taşkent: Ali Şir Nevai Özbekistan Millî Kütüphanesi Yayınevi, 2005, s.84.

⁹ Nazar İşankul, a.g.e., s.91.

¹⁰ Abdukayum Yoldaş. *Bir gece ve bir ömür*. Taşkent: Yeni Asır Evladı Yayınevi, 2007, s.50.

masalımsı bembeyaz dünyaya gitmeyi, orada kraliçeler gibi mutlu ve sakin hayat sürmeyi, birbirinden güzel, mert, pehlivan şehzadeler doğurmayı arzu eder.”¹¹ Hikâyedeki her detay ve her tasvir gelinin duygularını, acılarını, dertlerini anlatmaya yöneliktir.

Analiz edilen hikâyelerdeki ortak nokta, eserlerin basit, akıcı bir üslupla ve açık bir dille ifade edilmiş olmalarında ve hadiseleri derinlemesine keşfetmelerinde görülür. Hikâyelerde kahramanın çaresiz ve zor durumdaki ruhsal acıları hayat ve edebiyat mantığına uygun biçimde anlatılır. Bu hikâyelerin ortak özelliklerin yanı sıra kahramanın ruh halinin beyanı, davranışlarının izahı ve sanatsal analiz açısından birbirinden farklılıklar taşınmasıdır. Hikâyelerin ana karakteri de kadındır ve her karakter farklı özellikler sahibidir.

Sonuç

Özetle, söz konusu hikâyelerde kadının tabiatı, karakteri, kısmeti ve düşünce dünyası çok etkileyici tasvir edilmiştir. Yazarlarımız rüya, hayal, simgesel ifade ve tasviri hikâyenin şekli ve anlamına uygun biçimde kullanarak kahramanın ruh hâlini anlamaya çalışmaktadırlar. İnsan hayatındaki küçük olaylar zeminindeki incelikler farklı ifade şekilleriyle etkili bir biçimde aktarılmaktadır. Günümüz hikâyelerinde sıradan, alçakgönüllü, çalışkan Özbek kadınının manevî-ruhî dünyası farklı renklerle ifade edilir, kadın gönlünün ince cilvesi maharetle ortaya konur. Kadının en ince ve bakire duygularına dikkat edilerek kahramanın içindeki “sırlı” duygular açığa vurulur. Kadının ruh dünyasının analizinde her sanatçı birer maharet sahibi olduklarını ortaya koymaktadırlar.

Günümüz hikâye yazarları kadın ruhunu bütün çetrefilliğiyle ifade etmeye, onun kaderinde anlaşılması güç olan yönleri anlamaya çalışmaktadırlar. Hikâyelerdeki kadınlar düşünen, fikir yürüten, duygularını bütün incelikleriyle hisseden insanlardır. Erkin A'zam, Nazar İşankul, Hurşit Dostmuhammad, Zulfiye Kuralbay, Camile İrgaşeva gibi modern Özbek hikâye anlatımının önde gelen isimleri, hikâyenin kahramanlarının farklı ruh hâllerini gözler önüne sermektedir. Bugünün öykülerinde tasvir edilen karakterlerde iç incelemeye güçlü bir ihtiyaç var. Çoğu durumda, yazarlar, kahramanların ruhsal dünyasını ortaya çıkarmak için iç monologları, duygusal eylemleri, psikolojik görüntüleri etkili bir şekilde kullanırlar. Sonuç olarak, renkli bir ruhsal dünyaya sahip kahramanlar yaratılır ve bu, günümüzün hikâye anlatımının gelişimini etkiler. Modern hikâyeler, insana ve onun manevi dünyasına daha derin bir şekilde girmeye çalışır. Modern Özbek hikâyelerinde, insanın farklı sanatsal tasvirleri ve yöntemleri kullanılmaktadır.

¹¹ Nazar İşankul, a.g.e., s.96.

Kaynakça

Baltabayev, Hamidulla, *Nesir ve üslup*. Taşkent: Fan Yayınevi, 1992.

İrgaşeva, Camile, *Kadın büyüü (kıssa ve öyküler)*. Taşkent: Edebiyat Fonu Yayınevi, 2004.

İşankul, Nazar, *Rüzgâr tutulamaz (kıssa ve öyküler)*. Taşkent: Ali Şir Nevaî Özbekistan Millî Kütüphanesi Yayınevi, 2005.

Kadirova, Mahbuba, *Üveysi şiiri*. Taşkent: Özbekistan Yayınevi, 1980.

Kuralbay, Zulfiya, *Kötülük meleği*. Taşkent: Yeni Asır Evladı Yayınevi, 2005.

Mansur, Alouddin, *Kuran-ı Kerim*. Özbekçe açıklamalı tercüme. Kuran-ı Kerim'i Öğrenme Bilimsel Merkezi. Taşkent: 2004.

Mihri, *Mihri Hatun Divanı* (Hazırlayan Arslan M.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Ankara: 2018.

Narmatov, Umarali, *Tefekkür ışığı*. Taşkent: Yeni Asır Evladı Yayınevi, 2005.

Resulov, Abdugafur, *Kurgu bir yeniliktir: Bilimsel ve edebi makaleler, yorumlar, etütler*. Taşkent: Şark Yayınevi, 2007.

Yoldaş, Abdukayum, *Bir gece ve bir ömür*. Taşkent: Yeni Asır Evladı Yayınevi, 2007.

OYUN TEKERLEMELERİNİN İŞLEVSEL ÖZELLİKLERİ*

FUNCTIONAL FEATURES OF GAME WHEELS

Zeynep KAPLAN**

ÖZ

Tekerleme; fonetik açıdan birbirlerine benzeyen kelimelerin, nazım veya nesir kalıbı içinde bir araya gelmeleriyle oluşan bir türdür. Zihinlerde yer bulmuş tekerleme metinleri kimi zaman bir öğretiye hizmet etmek amacı güderken kimi zaman ise tekerlemeyi oluşturan kelimelerin anlam ilgisinden sıyrılıp yalnızca hoşça vakit geçirmeyi amaç edinir. Anonim halk edebiyatı ürünlerinden biri olan tekerlemelere masallarda, Türk gölge oyunu Karagöz'de ve orta oyununda rastlanmaktadır. Bunun yanında tekerlemeler, bu makalenin konusu olan çocuk oyunlarının da önemli parçalarındandır. Oyun tekerlemeleri, çocuk oyunlarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Oyun bünyesinde yer alan çeşitli tekerleme metinleri, oyunların genel çerçevesini çizerek oyuna belirli bir form vermektedir. Oyun içerisinde yer alan tekerlemeler sayesinde çocuklar; ebe olanı, oyundan çıkanı, oyuna dâhil olanı belirlemeyi yahut oyunun gereği olan rollerin dağılımını yapmayı kolayca halletmektedirler. Oyun tekerlemelerinin en temel işlevi, çocukların eğlenceli vakit geçirmelerine olanak sağlamasıdır. Oyunlar aynı zamanda çocukların zihinsel ve fizyolojik gelişimlerine, günlük yaşamlarına, kolektif aktivite becerilerine olumlu bir etki sağlamaktadır. Ayrıca çocukların oyun içinde girdikleri roller sayesinde yaparak-yaşayarak öğrenme süreci sağlanmış olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk oyunları, tekerleme, oyun tekerlemeleri, oyun tekerlemelerinin işlevi, eğitici yönü.

* Bu makale 03.06.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 05.06.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 20.06.2021 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Zeynep Kaplan, Oyun Tekerlemelerinin İşlevsel Özellikleri, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: III (2021), Karabük 2021, s. 67-84. ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 10.7596/KATUD.20102021.005

** Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi.

ABSTRACT

Tongue twister: It is a genre formed by the combination of phonetically similar words in a verse or prose pattern. It is seen that the rhyme texts that have taken place in the minds sometimes aim to serve a teaching and sometimes the words that make up the rhyme aim only to have a good time by getting rid of the meaning. Rhymes from anonymous folk literature products are found in fairy tales, in the Turkish shadow play Karagöz and in the light comedy. Besides, nursery rhymes are also an important part of children's games that will be emphasized. Play rhymes are an important part of children's games. Various rhyme texts in the game give the play a certain form by drawing the general framework of the games. Thanks to the nursery rhymes in the game the children easily manage to distribute the roles that are required by the fan, or the one who is involved in the fan play, which is the midwife. The most basic function of the game rhymes is to allow children to have fun. Games also have a positive effect on children's mental and physiological development, daily life, and collective activity skills. In addition, the process of learning by doing and experiencing is ensured thanks to the roles that children play in the game.

Key Words: Kids game, nursery rhymes, play nursery rhymes, function, educational aspect.

Giriş

İnsanlar, doğası gereği topluluk hâlinde yaşayan canlılardır. İnsanlar, buldukları toplumun kültürü, gelenek ve göreneği, yaşantı şekli gibi birçok olgu ile doğar, büyür ve yaşam sürerler. Bu devinim sayesinde her yeni nesil, devraldığı kültürel mirası geliştirir ve sonraki nesillere aktarır. Bu kültür aktarımı insanları diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biridir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan çocuk oyunları, sonraki nesillere aktarılan kültürel unsurlardan birisini oluşturur. Çocukluk çağı, insanların hayatlarında hatıraları arasında gülümseyerek hatırladıkları dönemlerden birisidir. Henüz sorumluluk ve uğraşların olmadığı bu dönemde çocukların en sevdikleri günlük aktivite ise oyunlardır.

“Oyun, çocuğun yemek yemesi, uyuması, okulda ve evde ders saatleri dışında hemen hemen bütün yaşamını kapsar; arkadaşıyla itişip kakışması, tek başına bahçenin bir başından bir başına koşması, merdiven tırabzanlarından kayması birer ‘oyun’dur.”¹

¹ Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, Ankara 2015b, s. 267.

Çocuk oyunları, çocukların gün içerisinde eğlenmelerine ve enerjilerini boşaltmalarına yardımcı olur. “Oyun hayal ile gerçek arasında bir köprüdür; Oyun, çocuğun iç dünyasını yansıtan bir aynadır; Oyun, çocuğun kişiliğinin gelişimini sağlayan en ideal bir ortamdır.”² Aynı zamanda çocuk oyunları barındırdığı çeşitli özelliklerle de çocukların gelişim dönemlerine zenginlik katar.

Oyunun muhtevasında yer alan tekerlemeler, bilmeceler, söylenceler oyuna eğlenceli ve öğretici bir yön verir. Oyun içerisinde yer alan manzum sözler, çocukların zihinlerinin taze olması ve tekerlemelerin fonetik bir ahenk içerisinde oluşmasıyla daha sonraki yaşlarda da rahatlıkla hatırlanır. Bu da çocukların zihninde, dilin fonetik yapısı hakkında ilk izlenimlerin tohumunu atar.

Çocuk oyunları, kapalı yahut açık ortamlarda çocukların aktif olmasını sağlar. Çocukların gün içerisinde oyunlar aracılığıyla yapmış oldukları etkinlikler beden ve psikolojik gelişimlerini destekler. Çocuk oyunları ekseriyetle toplu oyunlar olması nedeniyle çocukların sosyalleşmesine katkı sunar. Oyunlar, teması gereği çocukları farklı rollere girmeye, bu münasebetle empati yapmaya, kendini ifade edebilme yetisine ve özgüven aşılama yönlendirir. “Oyun alanları çocuğun dikkatini yoğunlaştırıp gücünü ve yeteneğini artırmaya, çevreyi tanıyarak korkuyu atmasına, toplum içerisinde girişkenliğini artırmaya yardımcı olur.”³ İslam dininde de çocuk oyunlarının önemine işaret ettiği görülmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) “Çocuğu olan onunla çocuklaşsın.”, “Toprak çocukların ilkbaharıdır.”⁴ diyerek çocuklar için oyun oynamanın, oyun ortamının önemine vurgu yapılmıştır.

“Geçmişe dönüp bakıldığında keyifle hatırlanan çocuk oyunlarının acaba mutluluk vermesi dışında ne gibi faydaları vardır? Çocukların okul öncesi eğitimine, dil gelişimine, zihin dünyasına ve bunun gibi birçok beceri yetilerinin gelişimine, oynanan oyunların katkısı var mıdır?” sorularından hareketle, oyun tekerlemelerini farklı bir bakış açısıyla ele almaya karar verdik.

² Sinan Koçyiğit; Mehmet Nur Tuğluk, Mehmet Kök, “Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2007, S. 16, s. 324-342.

³ Merve Ünal, “Çocuk Gelişiminde Oyun Alanlarının Yeri ve Önemi” İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.10, 2. bs., Ağustos, 2009, s. 95-109.

⁴ Abbas Çelik, “Çocuk, Oyun ve Din Eğitimi”, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004, S. 9, s. 187-196.

2.TEKERLEME VE İŞLEVSEL AÇIDAN OYUN TEKERLEMELERİ

“Tekerleme nedir?” sorusunun cevabını aramadan önce, tekerleme kavramı nasıl ortaya çıkmıştır, tarihi nereye dayanmaktadır, soruları cevaplanmalıdır.

Ali Duymaz, tekerleme konusunu ele aldığı makalesinde ⁵tekerlemenin köken itibariyle Şamanizm’e uzanan unsurlar içerdiğini ifade etmiştir. Duymaz’a göre, Şamanizm canlı veya cansız her varlığın içinde bir ruhun olduğu ya da gizli bir hayatın bulunduğu Animizm inancına dayanır. Böylece tekerlemeler, çok eski Şaman dualarından, bilhassa İslamiyet öncesindeki dinî törenlerde söylenen sözlerden beslenir. Beslenen bu düşünce, tabiat güçleriyle hastalık veya felaketleri savmak için söylenen tekerleme örneklerinde görülmektedir.

Tekerlemeler bugün çocuk oyunlarının birçoğunda, masalların farklı yerlerinde, göstermeye dayalı Karagöz, orta oyunu gibi seyirlik oyunlarında yer aldığı bilinmektedir. Bugünün tekerlemelerinin menşeinin ise İslamiyet öncesi dönemlere dayandığı düşünülmektedir. Bu özelliği tekerlemenin ve dolayısıyla tekerleme tanımının sınırının geniş ve şümüllü bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda oyun tekerlemeleri edebiyat ve halk edebiyatı özelinde değerlendirilmeli ve sınırları belirlenmelidir.

Tekerleme kaynaklarda şöyle tanımlanır: “Tekerlemek işi; çoğunlukla basmakalıp söz; birbiriyle uyumlu hazır söz kalıbı; çoğunlukla, masalların genellikle başında bulunan ‘Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde.’ gibi uyaklı giriş veya ara sözler; saz şairleri arasında yapılan deyiş yarışı; orta oyununda, özellikle Kavuklu’nun kullandığı sözler.”⁶

“Tekerleme: Vezin, kafiye, seci veya aliterasyonlardan istifade ederek hislerin, fikirlerin, hal ve hayallerin abartma, tuhaflık, zıtlık, benzetme, güldürü, kısa tanıtım yahut çağrışımlar yoluyla ortaya konulduğu bir kısmı ezgili olan basmakalıp sözlere verilen ad.”⁷

Çoğu zaman bir öğüt içeren tekerlemelerin, yalnızca keyifli vakit geçirmeye yarayan örnekleri de görülür. Kelimeler akılda kalıcılığı sağlayan bir uyum içerisinde bir araya gelmiştir. Konu sınırlaması olmayan tekerlemelerin

⁵ Ali Duymaz, “Tekerlemelerin Kökeninde Şamanizm Unsurları”, *Milli Folklor*, 1998, 37(Bahar), s. 114-120.

⁶ TDK Güncel Türkçe Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, 22.11.2019, 12.00.

⁷ Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*, 2007, s. 761.

geniş bir yelpazesi bulunur. Tekerleme türünün Türk edebiyatındaki ilk örnekleri ise “XI.” yüzyılda görülmeye başlanır.⁸

Türk kültüründe çocuk oyunları ile ilgili en eski bilgilere Dîvânü Lugatî't-Türk'te rastlanılmaktadır. Dîvânü Lugatî't-Türk'te bazı oyunlardan bahsedilir. Bunlar; “ötüş”, “tepük”, “köçürme”, “çanglı manglı”⁹ gibi çocuk oyunlarıdır ve Dîvânü Lugatî't-Türk'te yer alan çocuk oyunlarının nasıl oynanıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Tekerleme denildiğinde akla Dîvânü Lugatî't-Türk'de bahsi geçen “oyun tekerlemeleri” haricinde, birkaç edebi türün içinde yer alan ve farklı amaçlar için kullanılan “tekerleme” örnekleri de gelmektedir. Bunlara yukarıda da zikredilen: masal, halk hikâyeleri, gölge oyunları, tuluat tiyatroları örnek olarak gösterilebilir. Anonim halk edebiyatı anlatı türlerinden biri olan masalların giriş bölümlerinde, okuyucuyu olağanüstü muhtevaya hazırlayan “ Bir varmış, bir yokmuş.” gibi formel ifadeler ile oluşturulmuş tekerleme örneklerine yer verilmiştir. Çeşitli sebeplerle masalın içerisinde ve sonuç kısmında da bu şekilde tekerlemelere rastlanır. Orta oyunu ile Karagöz ve Hacivat'taki tekerlemeler ise çoğu zaman güldürü unsuru olarak kullanılır. Tekerlemelerin edebi ürünlerin bünyesinde farklı hüviyetlerde yer alması, tekerlemelerin çeşitlerine ve kullanım amaçlarına göre tasnif edilmesini beraberinde getirmiştir. Bu tasniflerden birini yapmış olan Pertev Naili Boratav'a göre tekerleme çeşitleriye şöyledir:

- a.Masal tekerlemeleri,
- b.Oyun tekerlemeleri,
- c.Tören tekerlemeleri,
- d. Bağımsız söz cambazlığı değerinde tekerlemeler.¹⁰

Tekerleme de dâhil olmak üzere halk edebiyatının farklı türleri değişik açılardan çeşitli amaçlarla ele alınarak inceleme konusu yapılmaktadır. Bu incelemelerle üzerinde çalışılan ürünün oluşum zamanı, eş metinleri veya üretim tüketim bağlamı içerisinde geçirmiş olduğu değişimler ortaya konulmaktadır. Halk tarafından oluşturulmuş bu ürünlerin tetkiki için başvurulan yöntemlerden birisi de halk bilimi kuramları olmuştur. Eserlerde uygulanan bu yöntemlerle, kimi kuramcılar metni temel alırken kimisi ise metnin oluşturulduğu bağlam çerçevesinde incelenmesini salık vermiştir. Bu çalışmada ise “oyun tekerlemeleri” işlevsel kuram açısından inceleme konusu yapılacaktır.

⁸ Edebiyat Ansiklopedisi. Ankara 1991, 337.

⁹ Ahmet Bican Ercilasun; Ziyat Akkoyunlu, Kaşgarlı Mahmut Dîvânü Lugatî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, Ankara 2018, s. 29, 166, 215, 502.

¹⁰ Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Ankara 2015a, s. 156.

İşlevsel kuram, halkbilimi inceleme kuramları içerisinde, bağlamı, icrayı, işlevi ön planda tutan yaklaşımlardan birini karşılar. İşlevsel kuramın bakış açısında halk ürünü metni, işlevden sonra gelir. Bu yönüyle çocuk oyunları ve oyun tekerlemelerinde, çocuklar için oyunun işlevi ve bu bağlamda edinilen kazanımlar dikkat odağı olur.

Halk edebiyatı ürünlerinin İşlevsel Kuram kapsamında ele alınarak incelenmesi hususunda çalışma yapan antropolog William R. Bascom, halk edebiyatı ürünlerinin icrasını ve işlevlerini dört madde ile açıklamıştır:

1. Eğlenme, Eğlendirme ve Hoşça Vakit Geçirme İşlevi
2. Toplumsal Kurumlara ve Törenlere Destek Verme İşlevi
3. Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması İşlevi
4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi ¹¹

Bascom'un yapmış olduğu bu dört maddelik sınıflandırma içerisinde "Eğlendirme ve Hoşça Vakit Geçirme" ibaresi ile "Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması" ifadesi halk kültürü ürünü olan çocuk oyunları ve oyunlar bünyesindeki tekerlemelerin işlevlerini destekler niteliktedir. Çocuk oyunları eğlenirken öğreten ve çocukların gelişimlerine katkı sağlayan yönüyle işlevsel kuramın çalışma alanına girer. Oyun ortamı, oyunun içeriği, oyun esnasında girilen roller, oyun içerisindeki tutumlar da çocukların eğlenceli yoldan eğitim ve gelişim sağlayabildikleri bir alan olur.

Çocuk oyunları; atasözü, masal, deyim vb. halk kültürü ürünleri gibi kültürün genç kuşaklara aktarılması hususunda informal bir eğitim aracı hüviyetindedir. "Çocuk Oyunları, 2003 yılında UNESCO tarafından kabul edilen 'Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde korunması gereğine işaret edilen ve somut olmayan kültürel miras tanımı içinde yer alan halk kültürü ürünleridir."¹² Bu bağlamda çocuk oyunları, çocuklar arasında gerçekleşen kültürel bir aktarımdır. Önceleri oyunlar, sokak kültüründe mahalle arkadaşları tarafından görenek yahut oyuna dâhil olarak öğrenilirken bugün bu süreç ekseriye televizyon ekranları aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Pedagojik bir incelemede uzman, çocukların ruhsal yapısı hakkında bilgi edinmek için çocuk tarafından yapılmış bir resmi veya yazılmış bir yazıyı analiz eder. Bu doğrultuda çocuk oyunları da çocukların iç dünyasına ışık tutulmasına yardımcı olan bir inceleme mecrası olmuştur. Faydası bununla da sınırlı

¹¹ Mehmet Ekici, Kuramlar ve Yöntemler. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. (Ed. M. Öcal Oğuz), Ankara 2017, s. 88.

¹² Atilla Coşkun Toksoy, "Yarışma Niteliği Taşıyan Geleneksel Çocuk Oyunları" Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, C. 2, 1. bs, Ocak 2010, s. 205-220.

olmayan oyun tekerlemelerinin, oyunu oynayan çocuklar için daha birçok işlevi vardır. Bu tekerlemelerin işlevleri, bilhassa çalışmamızda yer alacak olan çocuk oyun tekerlemeleri göz önünde bulundurularak irdelenebilir.

Çalışma kapsamında aşağıda incelenecek olan örnek oyun tekerlemelerinin ve oyun ortamının çocukların gelişimlerine nasıl katkı sunduğu üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda çocukların gelişimleri, mizacı vb. özellikleri üzerine çocuk oyunları/tekerlemelerinin ne gibi etkileri olduğu, örnek metinler üzerinden incelenecektir.

2.1.ÖRNEK OYUN İNCELEMELERİ:

Bu başlık altında örnek çocuk oyunlarının incelenmesi yapılacaktır. Oyun tekerlemelerinin çocuklar üzerindeki etkilerinin neler olduğunun daha iyi anlaşılması adına, oynanılan çocuk oyunlarının, çocuk gelişimine ne gibi katkısı olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca çalışmada yer alan oyunların oynanış biçimleri hakkında kısa bilgilere yer verilecektir.

A.İğne battı

Canımı yaktı

Tombul kuş

Arabaya koş

Arabanın tekeri

İstanbul'un şekeri

Hop hop altıntop

Bundan başka oyun yok¹³

B. Portakalı soydum

Başucuma koydum

Ben bir yalan uydurdum

Duma duma dum

Kırmızı mum

Dedemin sakalına kondurdum¹⁴

¹³ **K.K.1 Zehra Kaplan**, 1999 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

¹⁴ **K.K.1 Zehra Kaplan**, 1999 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

C. Ooooo

O piti piti

Karamela sepeti

Terazi lastik jimnastik

Biz size geldik bitlendik

Hamama gittik temizlendik

Dik dik dik

Anne bana çorap dik.¹⁵

Yukarıdaki üç tekerleme örneği de çocuklar tarafından, oyunda ebeğin tespiti için kullanılan manzum sözlerdir. Ebe tespiti için oyun, çocukların tekerlemeyi hep bir ağızdan söylenmesiyle başlar. Tekerleme söylenirken çocuklar arasından bir kişi de işaret parmağıyla oyundaki herkesi sırasıyla işaret eder. Bu işaret etme işlemi tekerleme boyunca devam ettirilir. Tekerlemenin son hecesi söylendiğinde, kim işaret edilmişse o isim çocuklar tarafından ebe ilan edilir.

Oyun içinde, çocuklar tarafından istenecek en son görev belki de ebe olmaktır. Yukarıda örnekleri verilen tekerlemeler sayesinde çocuklar, oyun içinde kolayca görev dağılımı yapabilmektedir. Bu durumda tekerleme, çocuklar tarafından bir araç olarak kullanılıp, oyun içinde uyulan bir anlaşma niteliği kazanmıştır. Ayrıca çocukların oyun içerisinde girdikleri ebe vb. roller çocuklara farklı bakış açılarını tecrübe etmelerini sağlayarak sorumluluk bilincini kazandırmaktadır. Bu yönüyle yukarıdaki üç tekerleme örneği de işlevsel açıdan Bascom'un oluşturduğu ilk madde olan eğlenirken öğrenme işlevini kapsamakta ve desteklemektedir.

Tekerlemenin bünyesinde, anlam açısından uyum sağlayan cümleler olduğu gibi yalnızca kafiye oluşturması için kullanılan kelimeler de yer alır. Bu doğrultuda yukarıdaki tekerlemelerde anlam ilgisi oluşturan kısımlar şöyledir:

İlk tekerleme örneğinde, iğne batması durumunun can yakıcı bir şey olduğu belirtilir. İkinci tekerleme ile portakalın soyularak yenilen bir meyve olduğu söylenir. Ayrıca yalanın da uydurma bir şey olduğu vurgusu yapılır. Son tekerleme örneğinde ise bitin bulaşıcı olduğu ve bitlenmenin sonucunda hamama gidilip temizlendiği öğretisi aktarılır.

¹⁵ **K.K.2 Ayşenur Atılğan**, 2000 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

D. Dolapta pekmez

Yala yala bitmez

Ayşecik cik cik cik

Fatmacık cık cık cık

Sen bu oyundan çık

Pis çocuk¹⁶

Yukarıda yer alan tekerleme örneği ile çocuklar, oyundan çıkan kişiyi belirlemektedir.

Oyundan çıkma hâli normal şartlarda, çocuklar tarafından kolay kabul gören bir durum değildir. Yukarıda da oyundan çıkan çocuğun “Pis” olarak adlandırılması bunun bir tezahürüdür. Ama bu durumun tekerleme eşliğinde tespit edilmesi ile çocuklar, verilen karara daha kolay uyum sağlar. Böylece çocuklarca istenilmeyen bir durumun, oyun süzgecinden geçmesi sonucu daha kabul edilebilir olması gözlenir. Böylelikle, çocuklar kaybetme duygusunu oyun içinde yaşayarak tatmış olurlar. Bu yönüyle aslında tekerlemenin çocukları bir nevi hayata hazırladığı düşünülebilir. Tekerleme içerisinde birden fazla geçen “-cık” küçültme ekine vurgu yapılır. Burada küçültme eklerinin “Ayşecik ve Fatmacık” kelimelerine fonetik açıdan uyum sağlaması amacı ile kullanıldığı bilinmektedir. Oyunun diğer bir işlevi ise çocukların tekerlemeyi söyleme şekliyle hem heceleme becerisi kazanmalarına hem de konuşma becerilerini geliştirmelerine katkı sağlamasıdır.

E. Bir gün bir gün bir çocuk

Eve de gelmiş kimse yok

Açmış bakmış dolabı

Şekerde sanmış ilacı

Yemiş yemiş bitirmiş

Akşama sancı başlamış

Kıvrım kıvrım kıvranmış

Hastaneyi boylamış¹⁷

¹⁶ **K.K.2 Ayşenur Atılgan**, 2000 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

Yukarıdaki tekerleme örneği, ne çocukların görev dağılımı yapmalarını ne de oyundan çıkan kişiyi tespit etmelerini amaç etmektedir. Burada tekerleme, işlevsel açıdan keyifli vakit geçirmek için başvurulmuş bir çocuk aktivitesidir. Faydası bununla da sınırlı olmayan tekerlemenin bir de eğitici yani mevcuttur. Şöyle ki:

Tekerleme, çocuğun ilaç ile şekeri ayırt edemeyip şeker diye bütün ilacı yemesi ve sonunda ağrılar içinde kıvrılarak hastaneye gitmesini konu edinir. Tekerleme, işlenen konu itibarıyla bir atasözü mahiyeti taşımakta ve çocuklara daha dikkatli olmaları gerektiğini vurgular. Örnekteki tekerlemenin çocuklara oyun üzerinden kazandırdığı öğretimi, çocukların zihin dünyaları ve bilişsel gelişimlerine katkı sunmaktadır. Bu yönüyle eğitici bir amaca hizmet ettiği aşikâr olan tekerleme, çocuklara bir öğüdü aşılamış olur.

F.Başparmağım

Başparmağım

Nerdesin (*Eller arkaya saklanır.*)

Buradayım (*Burada eller öne getirilir.*)

Nasılsın efendim (*Burada parmaklar birbirleriyle konuşuyormuş gibi hareket ettirilir.*)

Teşekkür ederim

Parmak kaç

Parmak kaç (*Eller yeniden arkaya saklanır.*)

(...)¹⁸

“F” tekerlemesi de yalnızca oyun oynamak adına başvurulmuş ve bunun yanında işlevsel yönden bir öğretisi de olan manzum sözlerdendir. Tekerleme, çocuklara parmakların adları ile birlikte öğretilmesi amacını gütmektedir. Eğlenceli olduğu kadar eğitici olan tekerleme, çocukların parmak kaslarının gelişimine de yardımcı olur. Oyun, sanki parmaklar birbirleriyle konuşuyorlarmış gibi hareket ettirilerek oynanır. Bu özelliği ile oyun, çocukların taklit yönünü geliştirmelerine olanak sağlar. Ayrıca çocukların oyun

¹⁷ **K.K.3. Hediye Kaplan**, 1974 doğumlu, lisans mezunu, çocukluğunda oynadığı ve çocuklarına da öğrettiği bir oyunun tekerlemesidir.

¹⁸ **K.K.3. Hediye Kaplan**, 1974 doğumlu, lisans mezunu, çocukluğunda oynadığı ve çocuklarına da öğrettiği bir oyunun tekerlemesidir.

içerisinde yapmış oldukları ses taklitleri de dolaylı yoldan onların özgüven gelişimlerini desteklemektedir.

G. Mini mini birler,
Çalışkandır ikiler,
Mavi gözlü üçler,
Dayak yiyen dörtler,
Misafirdir beşler,
Altılar, altınımı çaldılar,
Yediler, yemeğimi yediler,
Sekizler semizdirler,
Dokuzlar doktor oldu,
Onlar bizi okuttu.¹⁹

Bu tekerleme metni ise çocukların ilkökul birinci sınıftan liseye kadar olan sınıfları konu edinmektedir. Birinci sınıftan dokuzuncu sınıfa kadarki sınıflara ilişkin: çalışkan, misafir, mini gibi çeşitli ifadeler yer verilmiştir. Burada her sınıf için verilen ifadeler büyük oranda tekerlemenin fonetik yapısına uyması için seçilmiştir. Yalnızca anlam ilgisi, birinci sınıfların okulun en küçükleri olması sebebiyle “mini” ifadesinin kullanıldığı dizelerde bulunmaktadır. Çocukların okulda arkadaşlarıyla beraber, teneffüste sıkça söylediği bu tekerleme işlevsel açıdan eğlendiren bir tekerleme örneğidir. Ayrıca sayı saymayı öğrenen çocuklar için ise akılda kalıcılığı arttırdığı için eğitici bir hüviyet de kazanmaktadır.

H. Komşu komşu huu, oğlun geldi mi?

Geldi.

Ne getirdi?

İnci, boncuk.

Kime kime?

Sana, bana.

Başka kime?

¹⁹ **K.K.4. Belgüzar Kaban**, 2000 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

Kara kediye.
 Kara kedi nerde?
 Ağaca çıktı.
 Ağaç nerde?
 Balta kesti.
 Balta nerde?
 Suya düştü.
 Su nerde?
 İnek içti.
 İnek nerde?
 Dağa kaçtı.
 Dağ nerde?
 Yandı, bitti, kül oldu.²⁰

Yukarıdaki tekerleme örneği ise karşılıklı diyaloglar içeren bir formda oluşturulmuştur. Tekerleme metni iki çocuk arasında geçen soru cevapları barındırır. Kendi içerisinde bir olay, kurgu barındıran tekerleme metni ile çocuklar minik de olsa bir role girer. Bu sayede çocukların: sosyalleşmeleri, dil becerilerini geliştirmeleri ve özgüven duygularını arttırmaları sağlanır.

Tekerleme metni içerisinde yer alan olay örgüsü ile çocuklar Türk kültürünün önemli yapı taşlarından olan, hadislerde yer alan “komşuluk” kavramına aşina olurlar. Komşuluk kavramı haricinde Türk kültüründe önemli bir müessese olan aile kavramı, çocuk, anne ifadeleri, hediye alma geleneği de yer almaktadır. Tekerleme içerisinde yer bulmuş bu gibi kültürel kavramlar ile tekerleme, işlevsel açıdan çocuklara, eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevini belli oranda kazandırır.

I.Yağ satarım, bal satarım,
 Ustam ölmüş, ben satarım.
 Arkasına bakana dayak atarım.
 Zambak zumbak,

²⁰ **K.K.4. Belgüzar Kaban**, 2000 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

Dön arkana iyi bak.²¹

Bu tekerleme metni ise çocukların dışarıda oynadıkları oyunlardan birini oluşturmaktadır. Çocukların halka oluşturup yere bağdaş kurarak oturdukları ve bir ebenin elinde mendil ile çocukların etrafında, tekerlemeyi söyleyip sonunda bir arkadaşını ebe seçmesiyle devam eden bir oyun formudur. Bu oyun sayesinde çocuklar dışarı çıkıp temiz hava alarak aktif bir gün geçirirler. Böylece çocuklar, oyun oynayarak aldıkları keyifle beraber dolaylı yoldan da bedensel gelişimlerine katkı sunarlar.

Tekerleme metni içerisinde yer alan “Ustam ölmüş ben satarım” ifadesi ise halk kültüründe yer alan usta-çırak ilişkisi ve “el verme” geleneğine bir vurgu yapmaktadır. Bu yönüyle tekerleme, kültürün genç kuşaklara aktarımı işlevini de üstlenir.

3. TEKNOLOJİ ÇAĞININ “TEKERLEME”LERİ

İnternet çağıyla birlikte, çocukların okul öncesi gelişimi adına başvuru alanlar çeşitlenmeye başlamıştır. Bu doğrultuda faydalanılan uygulamalardan birisi de çocuk oyunları bünyesindeki tekerlemelerdir. Oyun tekerlemeleri geleneksel sokak kültüründe olduğu gibi bugün de çocukların gelişimleri için fayda sağlayıcı bir aktivite olmaya devam etmektedir. Eski mahalle kültürünü süsleyen oyunlarda tekerlemeler; rol dağılımı yapmak, oyundan çıkanı tespit etmek veya ebeyle belirlemek amacıyla hizmet etmekteydi. Günümüzde ise oyun tekerlemelerine sokaklarda oynananlardan çok televizyon ve internet aracılığıyla izlenen çizgi filmlerde rastlanmaktadır. Bu bağlamda çocuklar için özel açılmış kanallar bulunmaktadır. İnternette, Youtube aracılığıyla açılmış olan eğitici kanallar bulunmaktadır. Ayrıca TRT özelinde açılmış olan TRT Çocuk Kanalı, yayın akışında eğitici içerikler bulundurmaktadır. Bu sayede çocuklar hem yaşlarına uygun olan çizgi filmler izleyerek gelişimlerini desteklemekte hem de keyifli vakit geçirmektedirler.

Okul öncesi eğitime katkısı yadsınamaz olan çizgi filmlerde tekerlemeler, öğretmenler aracılığıyla çocukların gelişim sürecinde araç olarak kullanılır. Çizgi filmlerde tekerlemeleri süsleyen müzikal ses uyumu ve içeriğe uygun görsellerle desteklenmiş resimler kullanılır. Çizgi filmler bu yönüyle çocukların tekerlemeden alacakları beceri ve verimi, öğrenecekleri kelimelerin kalıcı olma oranını arttırmaktadır.

²¹ **K.K.4. Belgüzar Kaban**, 2000 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

Çizgi filmlerdeki örnek tekerleme metinleri ve incelemesi:

A.On yirmi otuz biraz şeker biraz tuz

Kırk elli altmış pastam çok tatlıymış

Yetmiş seksen doksan sen sofrada yoksan

Yüz oldu en son haydi sofraya kon²²

B.Bir, iki, üç, dört, beş

Altı, yedi, sekiz, dokuz, on

Bir, iki, üç, dört, beş

Altı, yedi, sekiz, dokuz, on

Lay lay lay lay aaa baloncu amca

Kaç balonun var?

Gelin çocuklar birlikte sayalım

Ya-şa-sın

Bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi

Sekiz, dokuz, on

Lay lay lay lay aaa bakkal amca

Kaç yumurtan var?

Gelin çocuklar birlikte sayalım

Ya-şa-sın

(...)²³

Burada her iki tekerleme örneğinde de çocuklara sayıların kalıcı bir şekilde öğretilmesi amaçlanmakta, böylelikle okul öncesi eğitiminde çocuklara sayılar eğitimi adına başlangıç düzeyinde bilgiler aktarılmaktadır. İlk tekerleme örneğinde çocuklar için sayıların onar onar öğrenimine, ikinci tekerlemede ise birden ona kadarki sayıların öğrenimine katkı sağladığı görülmektedir. Tekerleme içerisinde yer alan kelimelerin fonetik açıdan birbiriyle oluşturdukları ahenk sayesinde tekerleme, çocukların hafızasında kolayca yer etmektedir. Tekerlemelerde geçen kelimeler çocuklar tarafından bilinmeyen kelimelerden oluşmuş ise o kelimelerin öğrenilmesi de sağlanmaktadır. Yukarıdaki tekerlemelerde de pasta, balon, şeker, tuz, bakkal, sofraya vb. gibi

²² (<https://www.youtube.com/watch?v=0b4ILRcWfIE>), 22.11.2019, 16.33.

²³ (<https://www.youtube.com/watch?v=J-6K1oTjq7I>), 03.10.2019, 13.34.

çeşitli nesnelere zikredilmektedir. İşlevsel kuram açısından örnekteki tekerlemeler, çocukların okul öncesi eğitimlerine eğlenceli bir kanaldan destek vermiş olmaktadır.

C.İki kere bir, iki ($2 \times 1 = 2$)

Uzun kulaklı tilki

İki kere iki, dört ($2 \times 2 = 4$)

Anne üstümü ört

İki kere üç, altı ($2 \times 3 = 6$)

Arkadaşım çok tatlı

İki kere dört, sekiz ($2 \times 4 = 8$)

Bakın bunlar ikiz

(...)²⁴

Tekerlemenin, çocukların eğitiminde ve yeni şeyler öğrenme sürecinde olumlu bir katkısı olduğu bilinmektedir. Eskiden tekerlemeler çoğunlukla çocuklar için bir oyun ve aktivite iken şimdi ise tekerlemenin eğitimler tarafından eğitimde bir araç olarak kullanıldığı görülür. Yukarıdaki tekerlemenin kullanılma işlevi de söylenen bu kaniye örnek gösterilebilir. Çarpım tablosunun öğrenilme sürecini kolaylaştırmayı amaç edinen yukarıdaki tekerleme, sayılara fonetik uyum oluşturacak kelimelerin bir araya getirilmesi ile düzenlenmiştir. Ortaya çıkan fonetik uyum sayesinde çarpım tablosu, çocukların zihin dünyasında kolayca yer bulabilmektedir.

D. Üçgendir benim adım, tın tın tın tın tınlarım

Üç kenarım vardır benim 1 2 3

Karedir benim adım her yerde ben de varım

Dört eşit kenarım var 1 2 3 4

Bak bak bak bak etrafına bak, şekiller her tarafta ara tara kurcala

Bak bak bak bak etrafına bak, şekiller her tarafta haydi bulsana

Çemberdir benim adım yuvarlak döner başım

Hiç kenarım yoktur benim çünkü ben bir çemberim

Dikdörtgen benim adım dörtkenardan yapıldım

²⁴ (<https://www.youtube.com/watch?v=c3652Iv0NEQ>, 23.11.2019, 16.00.

İki kısa iki uzun çubuklarla buluştum

Bak bak bak bak etrafına bak, şekiller her tarafta ara tara kurcala

Bak bak bak bak etrafına bak, şekiller her tarafta haydi bulsana²⁵

Yalnızca sayıların öğrenimine katkı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda geometrik şekillerin öğrenilmesine de fayda sağlayan tekerleme örneklerine günümüz eğitici çizgi filmlerinde de rastlanır. Yukarıdaki tekerleme; üçgen, kare, çember, dikdörtgen gibi şekillerin kaç kenardan müteşekkil olduklarını keyifli bir yolla öğreten örneklerinden birisidir. Çizgi film gösterimi sırasında görsel ve işitsel materyallerin kullanımı, çocukların nesnelere şekilleriyle birlikte öğrenmelerine veya pekiştirmelerine katkı sunmaktadır. Bunun yanı sıra çocukların kelime haznelerinin zenginleşmesine de olanak sağlar.

Yukarıda ele alınan çizgi filmlerin bünyesinde yer alan çocuk tekerlemeleri de görülüyor ki okul öncesi çocuk eğitimine; televizyon ve internet ortamı aracılığıyla katkı sağlamayı amaç edinmektedir. Çocuklar bu süreçte farkında olmadan, bilişsel gelişimlerini destekleyici tekerlemeler sayesinde, eğlenceli bir öğrenim süreci geçirmektedirler.

4.SONUÇ

Çocuk oyunlarına dışarıdan bir gözle bakıldığında yalnızca çocukların güzel vakit geçirdikleri gözlemlenebilir. Fakat çocuk oyunlarının, detaylı bir incelemesi yapıldığında, çocukların gelişimi adına tekerlemelerin çocuklara birçok katkısı olduğu tespit edilmektedir. Oyunlar, çocukların; rol dağılımı yapabilmelerine ve farklı rollere bürünebilmelerine, konuşma becerilerini geliştirebilmelerine ve daha birçok yönden gelişim süreçlerine olumlu yönde etki etmektedir. Çocuklar, söyledikleri tekerlemeler yardımıyla kelime haznelere, birçok sözcük katarlar. Ayrıca, tekerlemeler ışığında çocuklar, dilin yapısı hakkında başlangıç düzeyinde bilgi edinme şansına sahip olurlar. Çocuk oyunlarının, çocuklar için eğlenceli vakit geçirilmesinin yanında, verimli vakit geçirilmesine de katkısı olan bir aktiviteyi karşıladığı söylenebilir. Bu sayede, oyun içinde eğitim de sağlanmış olur.

Geleneksel mahalle kültüründe sokaklar, çocukların oyun oynadıkları alanlardan birisi olmuştur. Burada çocuklar oyunları; oyunu oynayanlar tarafından seyrederek veyahut da onlarla oynayarak öğrenmektedirler. Günümüzde ise çağın değişip her geçen gün kendisini yenilemesiyle sokakların ve oynanan oyunların yerini teknolojik unsurlar almıştır. Yaşanılan değişiklikler sonucunda talep edilen, popüler olan, ilgi odağı olan durumlar da kendini

²⁵ (<https://www.youtube.com/watch?v=uHwM2vMg32E>), 12.10.2019, 13.08.

yenilemekte ve değiştirmektedir. Bu bağlamda oyun tekerlemelerine bakılacak olursa tekerleme bünyesinde çocuklara verilmek istenilen öğreti, anlatılmak istenilen meramın varlığını koruduğu söylenebilir. Değişen faktörse yeni kuşağın oyunları öğrendiği yerlerin; tablet, bilgisayar, televizyon gibi teknolojik, sanal mecralar olmasıdır. Bu mecraların da eğitimler tarafından alternatif bir eğitim yuvası haline almasıdır. Önceleri çocuk oyunları bünyesinde söylenen tekerlemeler, şimdilerde eğitici çizgi filmler bünyesinde şarkı şeklini almıştır. Görülüyor ki teknolojik unsurlar ile birlikte çocuklar oyunları, çevresinde gözlemleyerek değil ekran aracılığıyla izleyerek öğrenmektedir.

Sokağın yerini televizyonun aldığı, ulaşılmak istenilen hedefteki yolların değiştiği ve örneklerin farklılaştığı görülen bir gerçektir. Çocukların zihin dünyalarına ve gelişimlerine çocuk oyunlarının katkısının yadsınamaz olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu doğrultuda her ne kadar çağın değişmesiyle sokaklar sessizliğe bürünse de varılmak istenilen “Eğlenirken öğretmek” amacı varlığını büyük oranda korumuş görünmektedir.

Kaynakça

- BORATAV, Pertev Naili ,100 Soruda Türk Folkloru, Ankara 2015b, s. 267.
- BORATAV, Pertev Naili, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Ankara 2015a, s. 156.
- ÇELİK, Abbas, “Çocuk, Oyun ve Din Eğitimi”, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004, S. 9, s. 187-196.
- DUYMAZ, Ali, “Tekerlemelerin Kökeninde Şamanizm Unsurları”, Millî Folklor, 1998, 37(Bahar), s. 114-120.
- Edebiyat Ansiklopedisi. Ankara 1991, 337.
- EKİCİ, Mehmet, Kuramlar ve Yöntemler. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. (Ed. M. Öcal Oğuz), Ankara 2017, s. 88.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; Ziyat Akkoyunlu, Kaşgarlı Mahmut Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, Ankara 2018, s. 29, 166, 215, 502.
- KAYA, Doğan, Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü, 2007, s. 761.
- KOÇYİĞİT, Sinan; Mehmet Nur Tuğluk, Mehmet Kök, “Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2007, S. 16, s. 324-342.
- TOKSOY, Atilla Coşkun, “Yarışma Niteliği Taşıyan Geleneksel Çocuk Oyunları” Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, C. 2, 1. bs, Ocak 2010, s. 205-220.
- ÜNAL, Merve, “Çocuk Gelişiminde Oyun Alanlarının Yeri ve Önemi” İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.10, 2. bs., Ağustos, 2009, s. 95-109.
- <https://www.youtube.com/watch?v=J-6K1oTjq7I>, 03.10.2019, 13.34.
- <https://www.youtube.com/watch?v=uHwM2vMg32E>, 12.10.2019, 13.08.

TDK Güncel Türkçe Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, 22.11.2019, 12.00.

<https://www.youtube.com/watch?v=0b4LRcWfIE>), 22.11.2019, 16.33.

<https://www.youtube.com/watch?v=c3652Iv0NEQ>, 23.11.2019, 16.00.

5.1. KAYNAK KİŞİLER LİSTESİ

K.K.1 Zehra Kaplan, 1999 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

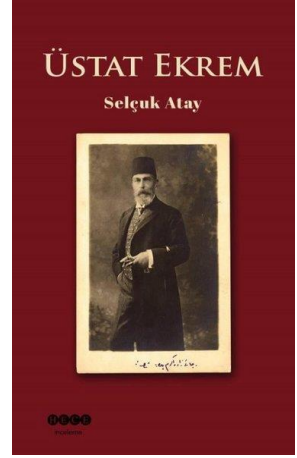
K.K.2 Ayşenur Atılgan, 2000 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

K.K.3. Hediye Kaplan, 1974 doğumlu, lisans mezunu, çocukluğunda oynadığı ve çocuklarına da öğrettiği bir oyunun tekerlemesidir.

K.K.4. Belgüzar Kaban, 2000 doğumlu, üniversite öğrencisi, çocukluğunda oynadığı bir oyunun tekerlemesidir.

Selçuk Atay, Üstat Ekrem, Hece Yayınları, Ankara 2021, s.328, ISBN 978-605-7547-95-8 (Tanıtma)*

Osman Kamil BAŞÖREN**

Tanpınar'a göre Ekrem Bey'in sanat ve edebiyat anlayışı üç şey ile kaimdi. Fikir, hayal ve his.¹ Fikir, *Zemzeme*'nin Mukaddimelerinden *Takrizat*'a kadar nazariyat yazılarında kendini göstermektedir. Recaizâde Mahmut Ekrem'den Üstat Ekrem'e geçişin odak noktasıdır. Hayal ve his ise Ekrem Bey'in şiirlerinin toplamını oluşturmaktadır. Bir taraftan devlet kademelerinde önemli vazifelerde bulunurken diğer yandan devrin diğer edipleri gibi edebî faaliyetlerden de geri kalmamıştır. Edebî yönden zengin bir çevrede bulunan Ekrem Bey, dönemin

* Bu çalışma 10.06.2021 tarihinde dergimize gönderilmiş; 15.06.2021 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 25.06.2021 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Çalışmaya atıf şekli; Osman Kamil Başören, Selçuk Atay, Üstat Ekrem, Hece Yayınları, Ankara 2021, s.328, ISBN 978-605-7547-95-8 (Tanıtma), *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: III (2021), Karabük 2021, s. 85-89. ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 10.7596/katud.20102021.006

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, osmanbasoren34@gmail.com

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, İstanbul, 2018, s.252

sanatçılarından Namık Kemal ve Abdülhak Hamid ile yakın ilişkiler kurmuş ve şairlerinden etkilenmiştir.

Selçuk Atay tarafından kaleme alınan eser, 2021 yılı Nisan ayında Hece Yayınlarından yayımlanmıştır. Dört bölümden oluşan çalışma, Ekrem Bey'in çocukluğundan başlayarak hayatını ve sanat anlayışını kapsamaktadır.

“Recaizâde Mahmut Ekrem’in Hayatı” üst başlığı taşıyan bölüm 12 alt başlık taşımaktadır:

1.1. *Tevarüs Edilen Estetik Tavrı yahut Recaizâde Ekrem Bey'in Aile Çevresi ve Çocukluğu* (s.21-26), 1.2. *Elli Yıllık Sadıkane Hizmet: Devlet Memuriyeti* (s.26-39), 1.3. *En Ağır İmtihan: Çocuklar* (s.39-48), 1.4. *Başarılı Bir Öğrenci, Disiplinli Bir Hoca: “Üstat Ekrem”* (s.48-49), 1.4.1. *Olgunlaştırıcı Bir Hamle: Ekrem'in Tercümelere Üzerine Namık Kemal'in Görüşleri* (s.49-53), 1.4.2. *Dost Meclisindeki Nazar: Nesteren Mütâanâmesi* (s.53-56), 1.4.3. *Üstadane Bir Tecrübe: Mekteb-i Mülkiye Muallimliği* (s.56-64), 1.4.4. *Bitmeyen Tartışmalar* (s.64-68), 1.4.4.1. *Talim-i Edebiyat ve Takdir-i Elhan Etrafında Gelişmeler* (s.65-72), 1.4.4.2. *Gözyaşları Üzerine Başlayan Tartışma* (s.72-75), 1.4.4.3. *Servet-i Fünun'un Kuruluşundan Sonrakiler* (s.75-84), 1.5. *İrtihal Yahut Önden Gidenlerle Vuslat* (s.84-90).

Eserin birinci bölümü Recaizâde Mahmut Ekrem'in hayatını konu almaktadır. Kendi içerisinde 12 alt başlıktan oluşan çalışma “1.2. *Elli Yıllık Sadıkane Hizmet Devlet Memuriyeti*, 1.3. *En Ağır İmtihan: Çocuklar*” bölümleriyle Ekrem Bey'in hayatındaki önemli köşe başlarına temas etmektedir. Bölümün önemli alt başlıklarından biri çocukları ile olan kısımdır. Ekrem Bey'in ilk evladı Fatma Piraye evlendikten iki yıl sonra dünyaya gelmiş ve doğduğu gün vefat etmiştir.² Ardından doğan çocuğu Sunullah Emced evde bulunan bakıcının dikkatsizliği sonucu sakat kalmıştır. Ancak Ekrem Bey'e göre durum öyle değildir. Daha sonra oğlu Nijad dünyaya gelir ve kendisi Nijad'ı bir başka sevmektedir. Nijad çalışkan ahlaklı ve kendini geliştirmeye çalışan bir gençtir. Babası onun üzerine çok düşmektedir ve diğer evlatlarına göre ondaki yeri ayrıdır. Ekrem Bey çok geçmeden oğlu Nijad'ı toprağa verir. Bu ölümler onun hem hayatını hem de edebî yaşamını etkilemiş bir dönüm noktasıdır. Ekrem Bey'in “üstat” lakabının almasının arkasında iyi bir talebelik ve Namık Kemal ile geçirdiği zamanlar vardır. Namık Kemal Ekrem Bey'in eserlerine önemli değerlendirme yazıları yazar ve Ekrem Bey'in sanat anlayışının gelişmesine katkıda bulunur.

² Selçuk Atay, Üstat Ekrem, Ankara,2021, s.39

Servet-i Fünun dönemi ve kurulan hareket ile ilgili Ekrem Bey'in üstlendiği rol ve ortaya koyduğu edebi otorite ele alınmış, dâr-ı bekâya irtihali ile birinci bölüm sona ermiştir.

16 alt başlıktan oluşan ikinci bölümde ise Ekrem Bey'in şairliğine değinilmiştir:

2.1. *Yolunu Arayan Şiirin Ferdî Duyuş Tarzı: Nağme-i Seher* (s.93-96), 2.1.1. *Estetik Bir Tavrı: Tasavvuf ve Fert* (s.96-107), 2.1.2. *Yeni Bir Tür: Denemeden Mensur Şiire* (s.107-113), 2.2. *Tezadın İlk Görüntüsü: Yâdigâr-ı Şebâb* (s.113-121), 2.3. *Mukaddimeleriyle Öne Çıkan Bir Eser: Zemzeme'ler* (s.121-124), 2.3.1. *Sese Dair Bir Çaba Yahut Garp Tesiri* (s.124-130), 2.3.2. *Klasikten Yanstıyan Hayal: Arayışlar* (s.130-137), 2.3.3. *Düşünen ve Acı Çeken Tavrı: His* (s.137-144), 2.4. *İçinden Çıkulamayan Girdap: Tefekkür* (s.144-149), 2.4.1. *Hüznün Kaynağı Olarak Geçmiş* (s.149-153), 2.4.2. *"İğbirar" yahut Nesirdeki Şimdi* (s.153-157), 2.4.3. *Nijad'da Beliren Ümit: Gelecek* (s.157-160), 2.5. *Yeni Devrenin Hazırlayıcısı Olarak Pejmurde* (s.160-166), 2.6. *Kendi Üzerine Kapanan Zihin: Nijad Ekrem* (s.166-170), 2.6.1. *İki Ölüm Arasında: Fotoğraf ve Anı* (s.170-177), 2.6.2. *Nesne Hâline Gelen Özne* (s.177-183).

İkinci bölüm Şair Ekrem üst başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yine alt başlıklar halinde Ekrem Bey'in şiirlerinin etrafında şairliği üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. İlk alt başlık Ekrem Bey'in erken yaşlarda yazdığı şiirlerinden oluşan *Nağme-i Seher* isimli eseri üzerinde durulmuştur. Bu eserde Ekrem Bey klasik Türk şiir geleneğini sürdürmüştür. Ancak daha sonra kaleme aldığı eserlerinde şiirleri biçimsel ve tematik açıdan değişime uğramış kendi yolunu çizmiştir.³

Atay'a göre *Nağme-i Seher*'de ferdi duyuş tarzı önemli bir yer tutar. Bu tarzı eserde görünür kılmak için yazarın zaman anlayışı üzerinde durmak gerekmektedir. *Nağme i Seher*'de öne çıkan bir diğer nokta ise tasavvufi bakıştır. Ekrem Bey tasavvufa geleneksel düşünce sistemiyle değil kişinin benliğine dair bir dişavurum olarak tasavvufu yorumlamaktadır.⁴

Bölüm Ekrem Bey'in mensur şiire verdiği önem ile devam etmiştir. Daha sonra vezin ve kafiye ile ilgili fikir ve uygulamaları üzerinde durulmuş, arayışlar ve his alt başlıklarıyla şiirin farklı sanat dallarıyla ilişkisine ve ferdi duyuş tarzıyla birlikte hissin, ölüm ve yalnızlık kavramlarıyla üzüntü ve acı duymanın bireyde yarattığı duygular ifade edilmiştir.

Üçüncü bölüm "Nasir Ekrem" üst başlığında 12 alt başlıktan oluşmaktadır:

3.1. *"Nefaset" ve "Letafet" Yolunda Bir Arayış: "Hikâye-perdazlık"* (s.187-190), 3.1.1. *Bir Hüznün İki Ölüm: Muhsin Bey yahut Şairliğin Hazin Bir Neticesi* (s.190-192), 3.1.1.1. *Eyleyeni Yalnız Bir Sözcük: Hüznün* (s.192-196), 3.1.1.2. *Şairane Bir Çaba: Hikayenin Şiirle Yeniden İfadesi* (s.196-200), 3.1.2. *Batılılaşma Eleştirisinin Bir Başka Cephesi Olarak Mufarakat* (s.200-203), 3.2.

³ Selçuk Atay, a.g.e., s.96

⁴ Selçuk Atay, a.g.e., s.102

“Eğlence” ve “Hikmet”in Kıskaçındaki Aydın: Bir Romancı Olarak Recaizâde Ekrem (s.203-206), 3.2.1. Sâime yahut Ahmet Mithat Yolunda Bir Kalem Tecrübesi (s.206-214), 3.2.2. Karakteriyle Aşına, Mizacıyla Battılı Bir Roman: Araba Sevdası (s.214), 3.2.2.1. Araba Sevdası’nın Türk Matbuatındaki Görüntüsü (s.214-223), 3.2.2.2. “Noble” Bir Histerik Bihruz Bey’in “Sevda”ları (s.223-233), 3.3. Eğitici ve Eğlenceli Göstermelikler: Ekrem Bey’in Tiyatroları (s.233-249), 3.4. Romantizmin Tesiri Altında: Tercümelemler (s.249-259).

“Nasir Ekrem” başlığını taşıyan üçüncü bölümde Ekrem Bey’in hikâye, roman, tiyatro ve batıdan yaptığı çeviriler incelenmiş yazarın düzyazı yolundaki arayışları ele alınmıştır. Bölümde önemli yere sahip olan eser *Araba Sevdası*’dır. Diğer alt başlıklarda nispeten değinilse de üçüncü bölümde en fazla ilgili alt başlık *Araba Sevdası* romanı üzerine olmuştur.

Araba Sevdası romanı üç müstakil alt başlık ile incelenmiştir. Edebiyatımızın resimli ilk tefrika romanı olarak gözümüze çarpan *Araba Sevdası* yazıldığı dönemden bu güne kadar pek çok çalışmanın konusu olmayı başarmıştır. Ekrem Bey’in konuyu ele alış tarzı, farklı üslubu ve dönemine göre yaptığı farklı yapısal değişiklikler Ekrem Bey’in sanatını müspet bir noktaya taşımıştır.⁵

Araba Sevdası ile ilgili ikinci alt başlık ise romanın yazıldığı andan bugüne dek Türk edebiyatında önemli görüşlere yer verilmesidir. Burada Süleyman Nazif’ten Jale Parla’ya, Nurdan Gürbilek’ten Ali İhsan Kolcu’ya kadar roman ve romanın karakterleri ve analizi ile ilgili yazılar aktarılmıştır.

Araba Sevdası ile ilgili üçüncü alt başlıkta roman psikanalitik bir bakış ile incelenmiştir. Bu kısımda başlığa da ismini veren (noble ve histerik) iki kavram üzerinden romanın başkahramanı Bihruz Bey’in üzerinde durulur. Üçüncü bölümde son olarak Ekrem Bey’in tiyatro eserleri ve çevirileri değerlendirilmiş ardından bölüm sona erdirilmiştir.

Ekrem Bey’in üstat olarak anılmasında önemli yeri olan nazariyat çalışmalarına değinilen bölüm “Üstat Ekrem” 8 alt başlıktan oluşmaktadır:

4.1. Bir İhtiyacın Evrimleştiği Tür: Nazariyat (s.263-265), 4.2. Fikrin Tanzim ve Takdimi: Talim-i Edebiyat (s.265-276), 4.2.1. Eserin Mebdei: Fikir ve His (s.276-281), 4.2.2. Eserin Şahsiyeti: Üslup (s.281-286), 4.2.3. Mananın Tezyini: Mecazlar (s.286-290), 4.2.4. Biçimin Tezyini: Sanayi-i Lafziyye (s.290-292), 4.3. Tamamlayıcı Bir Metin: Takdir-i Elhan (s.292-302), 4.4. Üstat Oluşun Gereği: Takrizat (s.302-308).

Kitaba adını veren bölüm son bölümdür. Bu bölüm Ekrem Bey’in kuram çalışmalarını içermektedir. Bölümün ilk kısmında nazariyat alanında Türk Edebiyatındaki yaşanan süreç açıklanmaktadır. Bölümde önemli kısım *Talim-i Edebiyat* eserine ayrılmıştır. Eser, Atay’a göre Avrupalı tarzda retorik örneklerine

⁵ Selçuk Atay, a.g.e., s.215

kapıyı açan eserlerden ilkidir. Ekrem Bey, Mekteb-i Sultânî’de ve Mülkiye Mektebinde verdiği dersler sırasında edebiyatın nazariyât ve retorik kısmının eksik kaldığı kanaatine varmış ve bu eksikliği gidermek için ilk adımı *Talim-i Edebiyat* ile atmıştır. Bu eseri *Takdir-i Elhan* ve *Takrizat* takip etmiştir. Ekrem Bey’in “üstat” olarak tanınmasında en önemli unsur nazariyat alanında yaptığı çalışmalarlardır. *Zemzeme*’nin ön sözleriyle başlayan bu serüven müstakil bir türde eser ortaya çıkararak Türk edebiyatının kuramsal açıdan temellerini oluşturmuştur.

Sonuç bölümünde ise ilk olarak kendisini içinde bulduğu aile ortamı ve ailesinden aldığı eğitimi daha sonra dönem itibariyle farklı fikirlerin ortaya çıktığı ve hem memurluğu hem de sanatçı kimliği ile en güzide eserleri verdiği ve aldığı eğitim ve görgü sayesinde de memuriyet mesleğini layıkıyla yerine getirdiğinden bahsedilmektedir. Sonrasında Namık Kemal ile tanışması ve onun sanatçı kimliğine yaptığı katkılardan söz edilmiştir. Şiir, nesir, nazariyat ve çevirileri ile ilgili genel bilgiler sunulmuştur.

Dört bölümde incelenen eser dikey veya yatay düzlemde sıralanmış anlatımlar olarak anlaşılması gerekmektedir. Eserde zamansal yani kronolojik bir düzenleme yoktur. Anlatımlar helezonik bir yapı ile ele alınmıştır.⁶

Eser Ekrem Bey’in ilk olarak hayatı ve memuriyeti ile ilgili yazarın yaşamı boyunca kendisini beslediği olaylar ve çevresel olaylara ışık tutmuştur. Ardından Ekrem Bey’in sanat dünyasının içerisine dalarak yaşamı ve tecrübeleriyle birlikte sırasıyla şairliği, nesir yazarlığı ve kendisini üstat yapan kuram çalışmalarına detaylı olarak değinmiştir. Bu önemli çalışmayı edebiyatımıza kazandıran hocamıza teşekkür ederiz.

Kaynakça

ATAY, Selçuk, *Üstat Ekrem*, Hece Yayınları, Ankara 2021.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yayınları, İstanbul 2018.

⁶ Selçuk Atay, a.g.e., s.312-313

KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ (KATÜD)'NİN **YAYIN İLKELERİ VE MAKALE YAZIM KURALLARI**

A. Yayın İlkeleri

1. *KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ*, Karabük Üniversitesi Rektörlüğü nezdinde yılda iki sayı yayımlanan, bilimsel, uluslararası hakemli bir dergidir.

2. *KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ'*nde Türk dili, edebiyatı ve kültürü ile ilgili, araştırmaya dayalı, alanına orijinal katkılar sağlayacak, daha önce bir yerde yayımlanmamış bilimsel yazılar yer alır. Yazıların hukukî sorumluluğu yazarlara aittir. Yazı telifi için ücret talep edilmeksizin *KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ'*ne verilmiş kabul edilir. Yazıların yayımlanması için ücret alınmaz.

3. *KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ'*nde yayımlanacak makalelerin bilimsel ve teknik bakımdan yayına uygun olup olmadığı Dergi Yayın Kurulu tarafından değerlendirilir. Uygun bulunan yazılar değerlendirilmek üzere sahasında uzman, farklı üniversitelerden üç hakeme gönderilir. En az iki hakemden “olur” alan makaleler *KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ'*nde yayımlanabilir.

4. Yayın Kurulu veya Hakem Heyeti tarafından yayımlanması uygun görülmeyen yazılar yazarlarına iade edilmez.

5. *KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ'*nde yayımlanan yazıların kanunî, bilimsel ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir.

6. *KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ'*nde yayımlanmış yazılardan kaynak gösterilerek -sınırlı oranda- alıntı yapılabilir.

7. *KARABÜK TÜRKOLOJİ DERGİSİ'*nin yayın dili Türkçedir. Ancak yayımlanan makalelerin %30'unu geçmemek şartıyla İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca, Rusça ve Farsça dillerinde de makale yayınlanabilir. Yabancı dilde gönderilen makaleler Türkçeleriyle birlikte gönderilmelidir.

B. Makale Yazım Kuralları

1. Makaleler Times New Roman (özel yazı fontları kısmı olmak kaydıyla kullanılabilir) yazı karakterinde, 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

2. Yazılarda büyük harflerle yazılmış olan Türkçe başlığın (14 punto) hemen altında yine büyük harflerle yazılmış İngilizce başlık (10 punto), İngilizce özet (Abstract) ve beş anahtar kelime (key words) yer almalıdır. Makalede Türkçe özet ve İngilizce özet ayrı ayrı ve yazıya başlanmadan önce yer almalıdır.

3. Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.

4. Yazılar dergi sistemine yüklenmeli veya iletişim adresine e-posta gönderilmelidir.

5. Gönderilen makalelerin sayfa düzeninde düzenleme dergi editörü tarafından yapılabilir.

6. Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*'na uyulmalıdır.

7. Çevriyazılı metin çalışmalarında Timesefras, Munevver, Oktay New Transkripsiyon veya Timestrans fontlarından biri kullanılacaktır. Bunlar dışında bir fontla gönderilen çevriyazı çalışmaları kabul edilmeyecektir. Bu fontlar da yalnızca metin kısmında kullanılacaktır. Makalelerin “giriş, inceleme, sonuç vs.” bölümlerinde 1 numaralı maddede belirtildiği gibi Times New Roman karakteri kullanılacaktır.

8. Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.

9. Makalelerde dipnot gösterirken ve Kaynakça hazırlanırken şu kurallara uyulmalıdır:

a. Metin içi yapılan alıntılarda veya bulunulacak atıflarda dipnot sistemi uygulanacaktır. Dipnotlar Times New Roman fontu ve 10 puntoyla yazılacaktır.

Makaleye atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, “Makale adı”, *Makalenin yayımlandığı derginin adı*, Cilt ve sayı numarası, baskı yeri ve tarihi, sayfası.

Örnek: Faruk Kadri Timurtaş, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

Kitaba atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, *Kitap adı*, baskı yeri ve tarihi, sayfa numarası.

Örnek: Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970, s. 48.

Aynı eserden örnek vermeye devam edilecekse;

Yazar adı soyadı, a.g.e., s. 48

Örnek:

Ahmet Caferoğlu, a.g.e., s. 40.

Teze atıfta bulunulacak ise;

Yazar ad ve soyadı, *Tez adı*, Tezin yaptırıldığı üniversite ve enstitü adı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi), Tezin yaptırıldığı ilin adı ve tarihi.

Örnek: Mertol Tulum, *Sinan Paşa, Maarifname, Metin ve ki’li Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1978.

b. Makale sonunda yer alacak olan Kaynakça bölümünde kaynaklar yukarıda anlatıldığı gibi, fakat tek farkı “Yazar soyadı, adı” şeklinde, alfabetik olarak, 10 puntoyla yazılmalıdır.

Örnek:

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

İnternet Alıntıları:

Kaynak Gösterilen İnternet Adresi, tarih, saat.

İrtibat Adresi ve Telefon Numaraları

Karabük Üniversitesi Demir Çelik Kampüsü Edebiyat Fakültesi Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü 78050 KARABÜK / TÜRKİYE

Tel: 03704187500 / 6524

05556500014

e-posta: ismailtas80@gmail.com
ismailtas@istanbul.edu.tr
ismailtas@karabuk.edu.tr

EDITORIAL PRINCIPLES AND RULES OF ARTICLE WRITING OF THE JOURNAL OF KARABUK TURKOLOJI DERGISI (KATUD)

A. Editorial Principles

1. KATUD, which is published two issues in each year in the four periods of publishing that is declared by the Chancellery of Karabuk University, is a scientific journal with an international editorial board.
2. KATUD includes unpublished scientific articles related with Turkish language, literature and culture which are dependent on research and will make original contributions to the field.
3. The conformity of the articles that will be published in KATUD is evaluated by The Editorial Board of the journal. The relevant articles are sent to be evaluated to three referees from different universities who are specialist on their fields. The articles that are accepted by at least two referees are published in KATUD.
4. The articles which are not accepted by The Editorial Board or The Committee of Referees are not given back to the writer.
5. The legal, scientific and ethical responsibility of the articles that are published in KATUD belongs to their writers.
6. The articles that are published in KATUD can be quoted in a limited way.
7. The publication language of KATUD is Turkish. Yet the articles in foreign languages can be published with the decision of the Editorial Board with the condition of not being over one-third of the existing articles.

B. The Rules of Writing Article

1. The articles have to be written with 11 point Times New Roman font (Special writing fonts can be only used partially.)and single space.
2. In the articles, the title in English written with capital letters (10 points), the Abstract and five key words have to be right below the title in Turkish written with capital letters (14 points).
3. The name of the writer have to be below the title and his/her title and the institution he/she works have to be written with the footnote “*”.

4. The articles have to be sent with their three-copies printout and disk.
5. The articles mustn't be over 70 pages.
6. The Spelling Dictionary of the Institution of the Turkish Language have to be abided in the articles and abbreviations.
7. In the studies of texts with transliteration, one of the fonts of Timesefras, Munevver, Oktay New Transkripsiyon or Timestrans will be used. The transliteration studies with the fonts other than those will not be accepted. Those fonts will only be used in the text part. Times New Roman will be used in the Introduction, Analysis and Conclusion parts as stated in the first topic. Moreover, the photocopy or CD of the text that was studied have to be sent (to send the referees and be used for the evaluation of the texts).
8. The people that send translation have to also send a sample of the original text and bibliographical info.
9. In the articles, while making citation or preparing bibliography, these rules must be obeyed:
 - a. The footnote system will be used in the citations and references in the text itself. The footnotes will be written with the font Times New Roman and 10 points.

If an article will be refereed;

The name and surname of the writer, "the name of the article", *the name of the journal that the article was published in*, the volume and number, the place and date of publication, the page.

Example: Faruk Kadri Timurtaş, "Eski Anadolu Türkçesi", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

- a. The resources in the bibliography section that will be in the end of the article have to be written as stated above but with the only difference as "the surname, name of the writer", alphabetically and with 10 points.

Example:

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İstanbul 1970.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. bs., Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Eski Anadolu Türkçesi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. II, 2. bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 120-145.

Contact Address and Telephone Numbers

Karabük Üniversitesi Demir Çelik Kampüsü Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 78050 KARABÜK / TÜRKİYE

Tel: 03704187500 / 6524

05556500014

e-posta: ismailtas80@gmail.com

ismailtas@istanbul.edu.tr

ismailtas@karabuk.edu.tr